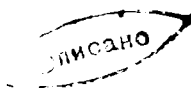

Озод ШАРАФИДДИНОВ

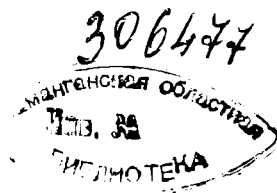

ТАЛАНТ—ХАЛҚ МУЛКИ

ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ
«ЁШ ГВАРДИЯ» нашриёти
Тошкент—1979

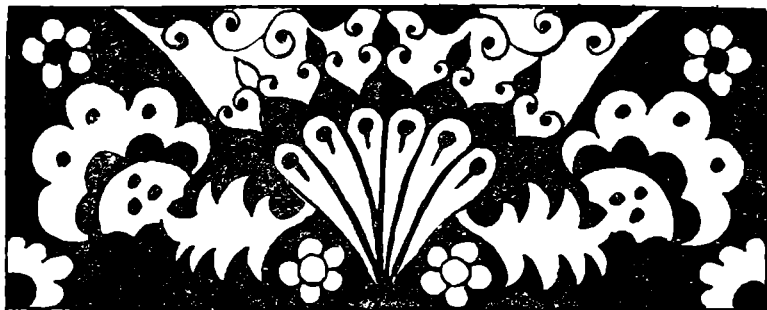
Ҳар кимнинг ўз гапи, жамоатчилик ҳукмига ташлай-
диган мулоҳазаси, таклифи бўлиши керак: шоирнинг
ҳам, адибнинг ҳам, олимнинг ҳам.

Ушбу китобга истеъдодли олим Озод Шарафид-
диновнинг адабиётимиз ҳақида ҳам суюниб, ҳам куюниб
айтган фикрлари жамланган. Бу мулоҳазалар сизнинг
қалбингизда хайрихоҳлик уйғотса, сизни ҳам бирор гап
айтишга даъват этса, муаллифнинг орзуси ушалгани шу.
Энди фикр айтиш навбати сизга, муҳтарам китобхон.

Ш $\frac{70200-36}{356(06)-79}$ 71-79

© Издательство «Еш гвардия»—1979

ДАВР ДАЪВАТИ

У ҚАЛЪЛАРДА МАНГУ ЯШАЙДИ...

1973 йилнинг 19 декабри. Оддий кунлардан бпри. Ишдап қайтиб, телевизор қаршисидаги креслога ўтирдим. Қўлимда Абдулла Қаҳҳорнинг «Утмишдан эртактлар»н. Эртага шу китоб бўйича семинар бор—уни варақлаб, хотирадан кўтарилган жойларини янгилаш керак. Телевизор қўйиглиқ. Диктор сўнгги ахборот эшиттиряпти. Оддий ахборот. Паришонхотирлик билан ахборотни тинглайман. Аллақайси шаҳарда янги фабрика ишга тушипти. Бир ишчи йиллик планини муддатидан олдин бажарипти. Аллақайси мамлакатдан меҳмон келипти. Кейин диктор «Союз—13» космик кемасининг парвози ҳақида гапирди. Бир неча минут космосдан репортаж берилди. Ана, экранда кема командири Климуқ пайдо бўлди. У саломлашди ва оддийгина қилиб, бир кунлик иш ҳақида ахборот берди. Кейин космонавт

Лебедев экраннинг паст томонидан сузиб чиқди, у ҳам саломлашди ва уч-тўрт оғиз гап айтиб, яна қуйига шўнғиди. Репортаж ҳам, ахборот ҳам тамом бўлди. Мен креслода ўтирганимча, китобни варақлашда давом эдим. Лекин негадир фикрларим паришон эди. Алланарса диққатни бир нуқтага жам қилишга халақит бермоқда эди. «Нега шундай бўлаяпти?» деб ўйлашиб қолдим. Кейин ўз-ўзимга дегандай бўлдим: «Шошма, биродар, сен ўзинг қандай одамсан? Ҳозиргина буюк бир тарихий воқеанинг гувоҳи бўлдинг. Балки гувоҳи эмас, иштирокчиси ҳам бўлдинг. Сен Тошкентнинг қоқ ўртасида, 9-январь кўчасидаги иссиққина уйингда креслода ястаниб ўтирган ҳолингда неча минг километр узоқликдаги космик кемани кўрдинг, унинг ичидаги одамлар билан гаплашдинг. Нега ҳайрон қолмайсан, ёқа ушлаб таажжубга тушмайсан, лол бўлмайсан. Аксинча, буларнинг ҳаммасини оддий кун, оддий ахборот, оддий репортаж деб ўтирибсан?» Гап, албатта, фақат менда эмас. Ҳар кунги ўзи тарих яратаётган, ажойиб мўъжизаларнинг туғилишига гувоҳ бўлаётган, лекин буларнинг ҳаммасини оддий нарсалар деб ҳисоблайдиган одамлар озми? XX аср бизнинг ҳаётимизга жуда кўп янгилик олиб кирди. Автомобиль, реактив самолётлар, радио, кино, телефон, телевизор... XX аср олиб келган янгиликларни санаб битириш қийин. Бу янгиликлар туфайли инсоннинг алоқалари бениҳоя кенгайди, ҳаётининг мазмуни чуқурлашди. Илгарилар бутун ташвиши оиласи ёки нари борса маҳалласининг доирасидан чиқмаган одам бугун истаса-истамаса дунёнинг ташвишини елкасига ортиб яшамоқда. XX аср бизга кўп нарса берди-ю, лекин баъзи нарсалардан маҳрум ҳам қилди. Жумладан, ҳар қандай техникавий янгиликка, илмий мўъжизаларга тез кўникиб қолиш туфайли XX аср одами таажжубланиш қобилиятидан маҳрум бўлиб боряпти. Албатта, ўз уйингда ўтириб, телевизор экранида дунёнинг нариги чеккасида бўлаётган воқеаларни томоша қилар экан-

сан, ҳар гал ёқа ушлаб, лол қолишнинг ҳожати йўқ. Албатта, ҳар куни ҳаётимизда ўнлаб, юзлаб тарихий ҳодисалар содир бўлиши биз учун нормал бир ҳолга айланиб қолгани яхши нарса. Лекин шундай бўлса-да, ҳайратланиш, таажжубланиш қобилияти йўқолиб кетмаслиги керак. Бугунги ҳаётимизни тўғри баҳолашда, унинг қадрига етадиган бўлишимизда бу қобилият бизга кўп ёрдам беради.

Мен яна ўйланаман. Бугун космосдан берилган репортажни оддий ҳодиса сифатида томоша қилиб ўтирибман. Хўш, қачондан бери шунақа бўлиб қолдим? Мана, Абдулла Қаҳҳорнинг китоби. Унда XX аср бошидаги ўзбек ҳаёти тасвирланган. Ёзувчи 1913–17 йиллар орасида ўз кўзи билан кўрган воқеалар, одамлар ҳақида ҳикоя қилади. Ёзувчининг отаси қишлоқда биринчи бўлиб тикув машинани сотиб олади. Қишлоқ аҳолиси машинада тикилган кийимга дарҳол бойқут эълон қилади, негаки машинада тикилган чокда шайтон бўлармиш... Ёзувчининг отаси велосипед олиб мнади. Қишлоқ аҳолиси уни «шайтон арава» деб атаб, қишлоқдан кўчиб кетишга мажбур қилади. Кулала деган бола тахтанинг тагидан магнит юрғизиб, тахта устидаги темир парчаларини ҳаракатга келтиради—бу «мўъжиза»дан бутун қишлоқ аҳли ҳайратда ёқа ушлаб, лол қолади, «ё парвардигор, қудратингдан ўргилай» деб ҳақтаоллога сиғинади.

Бу тўқиб чиқарилган гап эмас. Бундай ҳодисаларни яна юзлаб эслаш мумкин. Ана шу воқеалар билан бизнинг кунлар орасида атиги 60 йиллик масофа бор. 60 йил тарих учун бир лаҳза, холос. Бироқ шу лаҳза ичида подшонинг мардикор олиш ҳақидаги фармонини эшитганда: «Оқподшонинг одам зовути бормиш, бу эшигидан киритиб, нариги эшигидан кўзингни кўкартириб чиқарармиш», дейдиган даражадан космик эпопеяни яратишда бевосита иштирок этадиган даражага етдик. Бу—мўъжиза эмасми? Ҳар қанча ҳайратланса арзийдиган фавқулодда ҳодиса эмасми?

Ҳозир бирор ўрта мактаб боласидан ёки студентдан: «Эски шаҳар қайси томонда?» деб сўралса, йўл кўрсатолмай танг қолиши мумкин. Мен Тошкент Эски шаҳар ва Янги шаҳар деб бўлинган вақтларни яхши эслайман. Эски шаҳар билан Янги шаҳарни Ўрдада Анҳор устидаги кўҳпа дўнгалак кўприк ажратиб туради. Кўприк шу қадар эски эдики, устига арава чиқса, огирлигини кўтаролмай ниқиллаётгандай гижирлар эди. Мен Шайхонтоҳурдаги деворлари қалъаникига ўхшаган «Ўзбекфильм»нинг эски биносини, Баланд масжиддаги трамвайда жеташиб, қўлиниги узатсангиз, деворига тегадиган аптекани, Ҳадрадаги Эски Жувагача йўлини қоқиккига ажратган қатор расталарни, Чорсудаги тепаликларда қалдирғочнинг инидек бир-бирига мингашиб кетган эски кулбаларни яхши эслайман. Ҳозир Тошкентнинг кенг ва чароғон кўчаларини, гулларга кўмлган майдонларини кезар эканман, осмонўпар биноларини томоша қилар эканман, унинг кун сайин яшариб, гўзаллашиб бораётганини кўрар эканман, бу мўъжизадан ҳам ҳайратлапман, ҳам ғурурлапман. Уруш арафасида Ўрдадаги эски кўприкни бузишиб, ҳозирги кенг ва бақувват янги кўприкни қуришди. Бу янги кўприк эски шаҳар билан, янги шаҳар ўртасидаги чегарани олиб ташлагандай бўлди. Эҳтимолки, ўша кўприк, шоир айтганидек, биз кейин ердан фазога ўтказган кўприкнинг дебочаси бўлган бўлса, ажаб эмас.

Ҳаётимизнинг улугворлиги ва гўзаллиги, ишларимизнинг девкорлиги, қудратимизнинг мислсизлиги фақат жонажон Тошкент мисолидагина эмас, бутун республикамиз тимсолида янада аниқ кўринади. Республикамиз бир беш йилликнинг ўзида етиштирган пахтани вагонларга жойлаб, уларни бир сафга тизса, бу темир йўл состави экваторни бошидан охиригача эгаллаган бўларди. Бир замонлар чигириқда сув чиқарган, омон билан ер ҳайдаган, кетмондан бошқа қуролни билмаган ўлка бугун замонавий техника билан қуролланган ил-

гор қишлоқ хўжалик республикасига айланди. Ўзбекистоннинг қишлоқ хўжалигигина эмас, саноати ҳам улкан қадамлар билан тараққий этмоқда. Металлургия саноати, машинасозлик саноати, рангли маъданлар саноати, химия саноати аллақачонлар республикамизнинг ифтихори бўлиб қолди. Хуллас, республикадаги қайси областга борманг, қайси шаҳарни олманг, ҳамма жойда ривожланишнинг гуркираган суръатини кўрасиз, ҳамма жойда яшаришнинг аён нишонлари. Ўлкамизни 30—40 йил аввал кўрган одам унинг бугунги чиройига қараса, уни таниб олиши амримаҳол. Ҳар йили чет эллардан келадиган ўнлаб, юзлаб меҳмонлар Ўзбекистоннинг бугунги ҳаёти билан танишиб, уни шарқдаги ҳақиқий мўъжиза деб тан олмоқда.

Улкан суръатлар билан ўсиш, ўзгариш, яшариш бутун Ватанимиз учун характерли хусусиятдир. Бундан бир неча йил аввал қардош Украинанинг Донецк областида ўзбек адабиёти кунлари бўлди. Бу тантанали байрамда Асқад Мухтор бошчилигида Шукрулло, Абдулла Орипов, Вч. Костиря ва мендан иборат ёзувчилар делегацияси иштирок этди. Биз бир ҳафта давомида Донецкнинг уч қавати билан—ер ости конлари, ер устидаги завод ва фабрикалари ва, ниҳоят, осмонўпар қурилишлари билан танишдик. Украин дўстларимиз ҳамма ерда бизни энг яқин биродарларидек, шод-хуррамлик билан қучоқ очиб кутиб олишди, халқимиз номига жуда кўп илиқ ва самимий гаплар айтишди.

Эшитгандан кўрган яхши дейишади. Биз бир ҳафта давомида шунчалик кўп нарса кўрдикки, улар шахсан мепнинг тасаввуримни гоятда ўзгартириб юборди. Айниқса, Жданов шаҳарида кўрганларимиз қалбимизда умрбод ўрнашиб қолди. Биз Ждановдаги корхоналардан бирида бўлдик. Бир цехнинг ўзи икки чақиримдан мўлроқ бўлиб, бор бўйига битта конвейер жойлашган экан. Конвейернинг бошидан лағча чўғ 40—50 км тезликда юриб, неча хил қиёфага кириб, нариги четидан тайёр

пўлат бўлиб чиқиб кетяпти. Ҳамма ерда олов ҳукмрон. Цехнинг ўзи ҳам оташ уфургандек. Биз давримизнинг прометейлари—оловкорлар билан суҳбатлашдик. Уларнинг самимиятига, қалбининг тозалигига қойил қолдик. Бу табиий эди, чунки олов бор жойда қаллоблик, ифлослик бўлмайди—олов уни куйдириб ташлайди. Биз темир йўл вагон-ремонт заводида бўлдик. Бу заводнинг бир дарвозасидан темир кириб келар экан-у, нариги дарвозасидан бўёқлари кўзни қамаштириб товланувчи яп-янги вагонлар қаторлашиб чиқиб кетаверар экан. Бу—икки корхона. Мамлакатимизда бундай заводлар қанчадан-қанча. Энди уларнинг қудратини бир жамлаб кўринг-а! Ақл бовар қилмайдиган куч ҳосил бўлади. Бундай кучга эга бўлган мамлакат эса—хоҳлаган жойга, ҳатто ойга ҳам қўлини чўзса, қўли етадиган, хоҳлаган ишини, ниятини рўёбга чиқаришга қурби етадиган қудратли, енгилмас мамлакат бўлади. Донецк областида кўрганларимни хотирамдан ўтказар эканман, бундан 54 йил аввал бир инглиз ёзувчиси ёзган гаплар эсимга тушади. Бу ёзувчи хаёлотининг зўрлиги билан дунг чиқарган, ажойиб фантастик романлари билан дунёни қойил қолдирган Герберт Уэллс эди. У 1914 йилда Россияга келиб кетган эди. Россиядаги революция уни жуда қизиқтиради ва Уэллс 1920 йилда Россияга иккинчи марта келади. Бу гал у 15 кун давомида Петроград ва Москва ҳаёти билан танишади, Горькийнинг уйда меҳмон бўлади, рус олимлари ва ёзувчилари билан танишадп, В. И. Ленин билан суҳбат қилади. Кейин Лондонга қайтгач, Россиянинг ўша давридаги аҳволи ҳақида «Россия зулмат қўйнида» деган китоб ёзади. Бу китобда фантазияси бағоят ўткир ёзувчи Россиянинг аҳволини шундай тасвирлаган: «Россиянинг аҳволдан олган асосий таассуротим шуки, ҳамма жойда жуда улкан, тузатиб бўлмайдиган ҳалокат манзарасини кўрдим... Ҳалокат—бугунги Россиянинг энг муҳим белгиси... Тарих Россия бошидан кечираётганга ўхшаш ҳалокатни ҳеч қачон кўрган эмас.

Бу жараён яна бир йил давом этса, ҳалокат узил-кесил тус олади. Шаҳарлар ҳувиллаб, вайроналарга айланади, темир йўллари ўт-ўланлар босиб кетади. Россиянинг емирилиши фақат шу мамлакат билангина чекланиб қолмайди. Россиянинг шарқ ва ғарб томонидаги бошқа давлатлар ҳам Россия ҳалокати туфайли пайдо бўладиган бўшлиққа ағдарилиб тушади. Эҳтимолки, ҳозирги замон цивилизациясининг тақдири ҳам шундай бўлар... Европанинг шарқий деворига битилган хатларнинг маъносини мен шундай деб чақдим».

Машҳур ёзувчининг Россиянинг 20-йилдаги аҳволига берган баҳоси ҳақиқатдан унча узоқ эмас эди. Бироқ романларида олис-олис дунёлар ҳақида ақл бовар қилмайдиган воқеаларни ҳикоя қилиб берган ёзувчи Россияда революция туфайли пайдо бўлган кучларни кўрмаган, уларнинг Россияни ҳам, «ҳозирги замон цивилизациясини» ҳам ҳалокат қаъридан олиб чиқишига, 50 йиллик бир лаҳза ичида Россияни космик орбитада парвоз қиладиган даражага етказишига ишонмаган эди. Бу куч—коммунистлар эди. Улар халқни асрий зулмдан озод қилишни, эркин, адолатли, бахтиёр ҳаёт қуришни ҳаётининг олий мақсади деб билган, шу мақсад йўлида сургуналдан, қамоқлардан, дорлардан чўчимай курашган, энг оғир дамларда курашнинг биринчи сафида борган темир иродали одамлар эди. Бу куч Ленин ташкил этган, тарбиялаб вояга етказган, курашларда чиниқтирган коммунистик партия эди. В. И. Ленин революциянинг биринчи кунлариданоқ мамлакатни ҳалокат қаъридан қутқариш йўллари йўлади. У буюк мутафаккир донишманд олим бўлгани учун мамлакатни тиклаш тadbирларини илмий асосда ишлаб чиқди — бошқача айтганда, ўша йилларда Ильич занжирнинг шундай ҳалқасини топдики, ўша ҳалқадан ушлаб, занжирнинг ҳаммасини кўтариш мумкин эди. Бу—машҳур ГОЭЛРО плани эди. Яна Ленин билан Уэллснинг суҳбатини эслайлик.

Ленин машхур ёзувчига мамлакатни тиклаш тадбирларини айтиб беради. Уэллс эса бу тадбирларни хомхаёл деб атайди, Ленинни эса «кремллик хаёлпараст» дейди. Ленин зулмдан озод бўлган халқнинг ижодкор кучига ишонган эди, Уэллс эса ҳар қанча хаёли ўткир ёзувчи бўлмасин, буржуа муҳиtida буржуа хурофотлари таъсирида ўсган одам бўлгани учун бу кучни кўролмаган эди. Ильич ёзувчини ўн йилдан кейин яна Россияга келишга таклиф қилади. Уэллс бу таклифга биноан кейин СССРга яна келди, биздаги ўзгаришларни кўриб, ўзининг адашганига иқрор бўлди ва умрининг охиригача СССРнинг дўсти бўлиб қолди.

Машхур ёзувчининг шубҳаси Ильични йўлдан тойдира олмади. У ҳамма имкониятларни ишга солиб, ҳамма кучларни сафарбар қилиб, мамлакатни электрлаштириш планини барпо этди. Бу планин Советларнинг VIII съезди муҳокама қилди ва маъқуллади. Тарихнинг ўйинини кўрингки, мамлакатнинг олий органи электрлаштириш планини муҳокама қилар экан, Большой театр саҳнасидаги Россияни электрлаштириш харитасини ёритиш учун Москванинг жаъмики электр қувватидан фойдаланилган. Қизиқ, ўшанда съезд кунларида Ильич президиумда ўтириб, маърузачиларнинг гапини эшитиб, залдаги олис юртлардан келган ишчилар, деҳқонлар, солдатлар, партия ва совет ходимларига қараб, нималарни ўйлади экан? Эҳтимол, тез орада ҳар бир деҳқон кулбасига етиб борадиган нурни ўйлагандир. Эҳтимол, бутун мамлакатни кўкдаги юлдузлардек қоплаб оладиган электростанция чироқларини ўйлагандир. Эҳтимол, электр қуввати туфайли техникани бўйсундириб оладиган, техника туфайли эса табиатнинг том маънодаги хўжайинига айланадиган бугунги кун одамини кўз олдига келтиргандир. Эҳтимол, Ильич тез орада мамлакатда бошланадиган илмий-техник революцияни, шу революция туфайли одамзод гўдаклик бешигининг —Ернинг тортиш кучини енгиб, бошқа сайёраларга йўл

олиши мумкинлигини ўйлагандир. Ҳар ҳолда, бугунги ҳаётимиз ҳақида гап кетганда, Ильичнинг ана шу орзулари тўла рўёбга чиққанига амин бўламиз. Иш Шатурадаги торфда ишлайдиган мўъжазгина электростанциядан бошланган эди. Бугун эса бизнинг мамлакатимизда дунёдаги энг катта электростанциялар ишлаб турипти. Мен Енисей дарёси устида қурилган, бир йилда 6 миллион киловатт электр қуввати ишлаб чиқарадиган Красноярск гидроэлектростанциясини назарда тутаяман. Бу электростанция В. И. Ленин номига қўйилган. 50 йил ичида мамлакатимиз ана шундай улғувор ишоотлар қурадиган даражага эришди. Бу мўъжиза эмасми? Мўъжиза. Мўъжиза бўлганда ҳам келажак авлодлар ҳавас ва ҳасад билан лол қолиб, қойил бўлиб тилга оладиган мўъжиза.

Бепоен Ватанимизнинг ҳар республикасида, ҳар ўлкасида, ҳар шаҳари ва ҳар қишлоғида содир бўлган беқиёс тарихий ўзгаришлар ҳақида гап кетганда, баъзан: «Шундай бўлиши керак-да, ахир, XX аср—техника асри, илм-фан асри. Бу асрда ривожланиш шунақа тез суръатлар билан содир бўлади», деган изоҳни эшитиб қоласан. Албатта, XX аср фан ва техника асри, лекин биз босиб ўтган мўъжизавий йўлни фақат шу билан изоҳлаш мумкин ҳам эмас, тўғри ҳам эмас. Агар гап фақат XX асрда бўлганда, ҳозир ер юзида биронта тараққий этмаган, қолюқ мамлакат қолмаган бўларди. Қуёш нури ер куррасига баравар таралади, бироқ илм-фан, техника қуёшининг нури бир жойга кўпроқ тушса, бир хил жойга мутлақо етиб бормаслиги мумкин. Бу—биринчи навбатда, ижтимоий тузумга боғлиқ. Мен ўтган йили ёзда афсонавий Бадахшон ўлкасига, Томи жаҳон деб донг таратган Помирга саёҳат қилдим. Ушдан Хориққача борадиган йўл ғоят олис ва машаққатли эди. Салкам минг чақиримлик йўлда денгиз сатҳидан 4—5 минг метр баландликдаги еттита доводан ошиб ўтиш керак. Бу йўл қадимий йўл бўлиб, илгариги замонларда

одамлар уни ойлаб, ҳатто йиллаб ўтишган. Йўлнинг баъзи жойларида эски қабрлар бор—улар манзилига етолмай, бўронда қолиб кетган, ҳолдан тойиб ҳалок бўлган йўловчиларники. Бутун йўл давомида виқорли тоғлар: «Ҳой инсон, менинг қошимда нечоғлик заиф ва ожизсан. Менинг улуғворлигимни кўриб қўй», дегандай қовоқ уюб туришади. Дарҳақиқат, асрлар давомида сиёғини ўзгартирмай, жаҳоннинг ишларига сукут ичида лоқайд ва беписанд қараб турган чўққиларни кўрганингда, беихтиёр, ўзингни кичрайиб кетаётгандай ҳис қиласан, ҳаётнинг фанийлигини, инсон имкониятининг чекланганини ўйлаб кетасан. Бироқ икки кун йўл юргач, машина сени гулдай яшнаб ётган водийга олиб тушади. Сен манзилинига—Бадахшон автоном ўлкасининг пойтахти Хориққа етасан ва тоғлар қуршовида денгиз сатҳидан 2100 метр баландликда ястаниб ётган гўзал шаҳарни, унинг чиройи очиқ одамларини кўриб, яна аслиннга қайтасан, кўнглингда кечган фикрлардан ўзинг хижолат чекасан. Биз икки кун йўл юриб, тоғлар ичида пинҳона яшаётган, дунёдан ажралган, эҳтимолки, кўпгина ибтидоий урф-одатларини сақлаб қолган бир юртни кўрамиз деб ўйлаган эдик. Ўйлаганимиз беҳуда чиқди. Биз чинакам замонавий шаҳарга келиб қолдик. Тўрт қаватли меҳмонхонада бир кишилик, телефони, иссиқ-совуқ суви бор номерга жойлашдик. Шаҳарда театр, кино, парк, стадион, савдо маркази, маиший хизмат уйи, фабрика, ресторан, қўйинг-чи, ҳар қандай обод шаҳарда бор нарсаларнинг ҳаммаси муҳайё эди. Ҳар хил маршрутларда автобуслар қатнаб турипти. Енгил машиналар орасида тез-тез такси учраб туради. Қош қорайиши билан шаҳар ҳисобсиз электр чироғларидан кундуздек равшан бўлиб кетади. Шаҳар билан танишиб бўлгач, районларга жўнадик. Олис Ишканим районида, Рушан районида бўлдик. У ерларда ҳам худди шаҳардаги аҳволни кўрдик. Хориқнинг бир чеккасида Панж дарёси айқириб оқиб ётипти, Афғонистон билан чегара

шу дарё орқали ўтар экан. Дарё баъзи жойларда шу даража тораядики, сакраб ўтиш мумкиндай кўринади. Соҳилнинг нариги томони Афғонистон. Хориққа чега-радош жойларда анча-мунча аҳоли яшар экан. Улар деҳқончилик билан шуғулланишар экан. Биз бу жойларда ўн кун юриб, дарёнинг у соҳилида биронта трактор кўрмадик. Трактор уёқда турсин, дорига биронта юк машинаси учрамади. Деҳқонларнинг асосий улови ҳўкиз ва эшак, қуроли — ўроқ ва кетмон. Шунча кун давомида дарёнинг у соҳилида биронта электр чироғи кўринмади. Қоронғи тушиши билан Хориқ нурга кўмилса, дарёнинг у соҳилида зулмат ҳукмронлиги бошланади.

Мен кичкинагина дарё билан ажралган бу икки ўлканинг тақдирини ўйлаб, ҳаётини солиштириб, «социализм» деб аталган нарсанинг нечоғлиқ буюк неъмат эканини ҳис қилдим. Мисрда кўрганларимни эслаб, Ҳиндистон ҳақида билганларимни тасаввур қилиб, бизнинг ривожимизга замин яратган, парвозимизга қанот бўлган нарса социалистик тузумимиз эканига, коммунистлар партиясининг доно сиёсати, буюк Лениннинг мангу барҳаёт ғоялари эканига яна бир қарра амин бўлдим. Буни халқимиз жуда яхши билади. Шунинг учун ҳам унинг қалбида буюк доҳийга нисбатан битмас-туганмас меҳр, оташин муҳаббат жўш уради. Помирда ҳам шу муҳаббат нуридан қалбларимиз чароғон бўлди. Хориқнинг ўртасидан шаҳарни иккига бўлиб, ўйноқи Гунт дарёси ўтади. Дарё ўртасидаги кўприкдан ўтиб, бир манзарани кўриб, ҳайрон қолдик. Йўл иккига ажрайдиган жойда тошлардан чиройли девор олинибдида, унинг устига Лениннинг ҳайкали қўйилипти. Ҳайкал жуда кичкина эди. «Шундай чиройли жойга каттароқ ҳайкал қўйилса бўлмасмиди?»—деб сўрадим мезбонимиздан. У менга ҳайкалнинг тарихини айтиб берди. Бу ҳайкалчани Ленинградда Путилов заводининг ишчилари қўйиб, хориқликларга совға қилишган экан. Ҳайкални поездда аввал Тошкентга, кейин Ўшга

олиб келишипти. 1929 йилда ҳайкал туя карвонида Ушдан Хориққа йўл олипти. Бу сафар икки ой давом этипти. Ҳайкални олиб кетаётганлар жуда кўп қийинчиликларга дуч келишипти. Бир неча марта уларга босмачилар ҳужум қилишипти. Шу қийинчиликларнинг ҳаммасини енгиб, карвондагилар ҳайкални эсон-омон Хориққа етказишипти. Уни шаҳарнинг марказига ўрнатишипти. Ушандан бери шаҳарда қандай тарихий ҳодиса бўлса, ҳаммаси шу ҳайкалнинг қошида содир бўлар экан. Икки йил бурун Ленинга янги ҳайкал қўйилгач, аввалги кичкина ҳайкални шу ерга кўчиришипти. Мезбон буларни ҳикоя қилар экан, унинг чеҳраси ифтихор туйғусидан ёришиб кетган эди. Дарҳақиқат, шу ҳайкалчага муносабатда бир халқнинг янги ҳаёт инъом қилган, бахт ва эркинлик бахш этган буюк инсонга бўлган чексиз муҳаббати мужассамлашган эди. Тоғлар ўлкасининг одамлари қалбидаги бу муҳаббат барча совет кишиларнинг қалбидаги муҳаббатнинг бир ёлқини эди. Бугунги ҳаётимиз беқиёс гўзал. У меҳнатга, курашга, бахтга тўла. Ҳаётимизнинг ҳар соҳаси, ҳар саҳифасида Ленин гоёларининг руҳи яшамоқда. Шунинг учун ҳам буюк доҳий халқлар қалбида мангу барҳаётдир.

1973

БАХТИМИЗ ҚОМУСИ

Октябрь революциясининг 60 йиллик тўйи яқинлашиб келаётган ҳозирги қутлуғ кунларда бутун совет халқи бениҳоя улкан кўтаринкилик руҳида яшамоқда. Ҳар бир совет оиласида ўзгача сурур, ўзгача байрам кайфияти. Ҳар бир совет кишининг қалбида гурур ва ифтихор туйғулари жўш урмоқда. Бунинг боиси шуки, биз ҳаммамиз СССР Олий Советининг яқинда бўлиб

ўтган навбатдан ташқари еттичи сессиясининг таъсирида, партиямизнинг Бош секретари Леонид Ильич Брежневнинг сессиядаги ажойиб доклади таъсирида яшамоқдамиз. Бу сессия том маънода тарихий сессия бўлди, 7-октябрь куни эса совет кишиларининг қалбида мангу порлоқ хотира қолдирган унутилмас кун бўлди. Шу куни Олий Совет мамлакатимизнинг янги Конституциясини қабул қилди. Бу Конституция давримизнинг буюк ҳужжатидир. Уни том маънода бахтимиз қомуси деб аташ мумкин. СССРнинг янги Конституциясини улкан чўққига қиёс қилиш мумкин. Бу шундай чўққики, ундан мамлакатимизнинг ўтмиши ҳам, 60 йиллик мазмунли йўли ҳам, кўз илғамайдиган янги уфқлар, келажгимиз ҳам аён кўриниб туради.

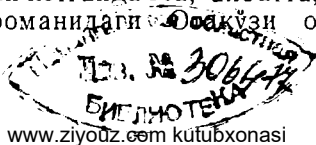
СССРнинг янги Конституцияси яна бир қарра бутун дунёга социализмнинг қудратини, унинг ҳар қандай тузумдан беқиёс афзаллигини, халқнинг асрий орзу-умидларига, манфаатларига мос келувчи жамият эканлини намоиш қилди. Конституция социалистик демократиянинг яна бир янги, оламшумул галабаси бўлди. Мен Леонид Ильич Брежневнинг докладидаги бир ўринга диққатингизни жалб этмоқчиман. Ўртоқ Брежнев СССР Конституцияси бутун совет халқининг коллектив ижоди тарзида майдонга келганини таъкидлаб, унинг муҳокамасида 140 миллион киши иштирок этганини айтди. Бу фактга эътибор беринг: 140 миллион одам! Бунинг маъноси шуки, СССР Конституциясининг муҳокамасида СССР аҳолисининг, бола-чақаларни мустасно қилганда, деярли ҳаммаси иштирок этган. Бунинг маъноси шуки, совет кишиси том маънода ўзини ўз тақдирининг хўжайини деб билди. Бейхитёр шоирнинг ўлмас бир мисраси ёдга тушади — тақдирни қўл билан яратур инсон. Дарҳақиқат, бизнинг социалистик жамиятимизда юксак онг эгаси бўлмиш, ижтимоий жиҳатдан актив совет кишилари яшайдиган жамиятда ҳар қайсимиз тақдиримизни ўз қўлимиз билан яратиш имконига эга бўл-

дик. Инсоният тарихида ҳали ҳеч қайси ҳужжат, ҳеч қайси мамлакатда шу қадар кенг, шу қадар пухта, шу қадар самарали муҳокама қилиб қабул қилинган эмас. Инсоният асрлар давомида орзу қилган, эртақ ва афсоналарида, дoston ва ривоятларида куйлаган адолат, том маънодаги демократия шундай эмасми?

СССР Конституцияси бугун ҳар бир совет кишисини яна бир карра ўз ҳаётини ўйлаб кўришга, ўзининг жамиятдаги ўрни ҳақида, жамият ривожини учун маъсуллик ҳақида мулоҳаза юритишга ва шулар асосида янги куч, янги илҳом, янги қудрат билан ижодий меҳнат қилишга ундамоқда. Мен — адабиётчиман. Табиийки биринчи навбатда, Конституция муносабати билан адабиётимиз ҳақидаги, унинг истиқболи ҳақидаги, бугун адабиётимиз қаршисида намоён бўлган янги нурафшон йўллар тўғрисидаги ўйлар хаёлимни банд этади.

Янги Конституциямиз социалистик жамиятнинг гуманистик моҳиятини, бу жамиятда ҳамма нарса инсон учун эканини, совет кишисининг тобора ўсиб боровчи моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондириш учун кураш бу жамиятнинг асосий қонунини эканини яна бир карра кўрсатиб берди. Биз ҳаётда гуманизм совет кишисининг қон-қонига сингиб кетганини кўрсатувчи минглаб воқеаларнинг гувоҳи бўлганмиз. Мана бир мисол. Мен унга маршал Жуковнинг «Хотиралар ва мулоҳазалар» деган китобини ўқиб ўтириб, дуч келдим. Маршал Жуков китобида 1945 йил 16-июнда, уруш тамом бўлгандан кейин бир ой ўтар-ўтмас, Берлинда содир бўлган бир воқеани ҳикоя қилади. Ушанда Берлинга Давлат Мудофаа Комитетининг ўринбосари Анастас Иванович Микоян келган экан. Табиийки, у пайтларда Берлин харобалар ичида эди. Микоян борган кунгун шаҳарни айланади ва Совет Армияси тарқатаётган озиқ-овқат учун навбатда турган берлинликлар билан суҳбатлашади. Жуков уларга Микояннинг кимлигини тушунтиради. Сталиннинг ўринбосари атайин келиб, мағлуб

Берлин аҳолисининг аҳволини сурштираётгани немисларга жуда қаттиқ таъсир кўрсатади. Очигини айтганда, бу факт менга ҳам жуда таъсир қилди. Бу факт совет кишиларининг бағри кенглиги, мушфиқлиги, ёвузликдан узоқлигини кўрсатувчи, унинг том маънодаги гуманистлигини исбот қилувчи минг-минглаб фактлардан биридир. Бизнинг кўп миллатли адабиётимизнинг бахти шундаки, у ҳаётда ана шундай мукамал қаҳрамонга эга. Совет ёзувчилари совет кишисининг характеридаги ана шу янги фазилатлари—юксак гуманизми, чуқур интернационализи, ижтимоий-сиёсий активлиги, бой маънавият оламини тўқиб-бичмасдан бевосита ҳаётнинг ўзидан олиб тасвирлайди. Совет адабиёти ўзининг бу муқаддас вазифасини жуда яхши бажаряпти. Буни далиллайдиган юзлаб мисоллар келтириш мумкин. Мана, белорус ёзувчиси Василь Биковнинг «Бўрилар галаси» деган қиссаси. Унинг қаҳрамони оддий одам, партизан. Шу оддий инсон ҳаётини хавф-хатарга қўйиб, неча марта ўлимга тик боқиб, янги турилган гўдакнинг ҳаётини сақлаб қолади. Энг оғир дақиқаларда унинг виждони уни чинкама инсоний ишни қилишга ундайди. Мана, бошқа бир мисол: арман ёзувчиси Грант Матевосяннинг «Биз ва тоғларимиз» деган қиссаси бор. Унинг қаҳрамонлари — оддий арман чўпонлари. Бироқ ёзувчи одий чўпонларни шундай тасвирлаганки, биз уларнинг маънавий гўзаллигини, ҳалоллигини, поклигини кўриб севиб қоламиз. Шуниси қувонарлики, ўзбек ёзувчилари ҳам адабиётимизнинг ана шу катта йўлидан бориб, совет кишисининг маънавий гўзаллигини кўрсатувчи янги-янги асарлар яратмоқда. Бу ўринда Шароф Рашидовнинг Ойқизини, Асқад Мухторнинг «Чинор» романидаги Ориф ёхуд «Бўронларда бордек ҳаловат» қиссасидаги Заргаровни, Раҳмат Файзийнинг «Ҳазрати инсон» романидаги Маҳкам акани эслаш мумкин. Янги асарлар ҳақида гап кетганда эса, албатта, Одил Ёқубовнинг «Диёнат» романидаги Ободқўзи образини тилга

олмай бўлмайди. Ёзувчи бу образда бугунги кунда қишлоқ хўжалигида ҳал қилувчи роль ўйнаётган раҳбар кадрларнинг янги типини ҳаққоний тасвирлаган. Ҳа, адабиётимизнинг муваффақиятлари катта. Бироқ янги Конституция бу соҳада ёзувчиларни ҳам янги куч билан меҳнат қилишга, тинмай излашга ундайди. Зотан, янги совет кишинининг энг етук фазилатларининг ўзида мужассамлаштирган, бадний жиҳатдан мукамал образлар яратиш вазифаси бундан кейин ҳам ҳар бир ёзувчининг энг муқаддас вазифаси бўлиб қолаверади.

СССР Олий Советининг навбатдан ташқари еттинчи сессияси совет халқининг ўз адабиётига муҳаббати бениҳоя улуг эканини, Коммунистик партия ва совет ҳукумати адабиёт ва санъатга юксак баҳо беришини, ун ривожимизга ёрдам берувчи қудратли голавий қурол сифатида ҳаддан зиёд кадрлашини яна бир бор исбот қилди. Буни сессияда совет адабиётининг уч атоқли арбоби—Социалистик Меҳнат Қаҳрамонлари Г. М. Марков, Р. Ҳамзатов, А. Чаковскийларга сўз берилганида ҳам кўриш мумкин. Улар барча совет ёзувчилари номидан СССР Конституциясини қизгин маъқулладилар ва бу конституция кўп миллатли совет адабиётининг янги равнақи учун йўл очишини таъкидладилар. Айни чоқда, улар конституциянинг айрим моддаларини янада яхшилашга қаратилган таклифларини ҳам айтдилар. Бу таклифлардан баъзиларининг гоаят муҳим эканини Леонид Ильич Брежнев сўнги сўзида алоҳида таъкидлади.

«Депутат А. Б. Чаковский ва Р. Ҳамзатовларнинг путқида,— деди Л. И. Брежнев,— совет граждaнларининг маданият бойликларига ва ижод эркинлигига ҳуқуқини бир оз кенгроқ очиш истаги билдирилди. Ёзувчилар бу ҳуқуқ телевидение ва радионинг, китоб нашр этиш иши ва вақтли матбуотнинг, бепул кутубхоналар тармоғининг ўсиши билан таъминланади деб кўрсатишини, шунингдек, адабиётнинг ролини алоҳида таъкидлашини таклиф қилинди. Бу таклиф тўғри кўрилади».

Кейинчалик СССР Конституциясининг 46 ва 47-моддаларига муайян ўзгартиришлар киритилди. Конституциянинг 4-моддасида совет гражданларининг ижод эркинлиги ҳақида муҳим фикр бор. Ҳар бир совет киши-си бемалол ва эркин ижод қилиши мумкинлиги таъкидланади. Бу модда ҳам кўп миллатли совет адабиётининг ривож учун муҳим аҳамиятга эга. Кези келганда, ижод эркинлиги ҳақида уч-тўрт оғиз мулоҳаза айтиш жоиз кўринади. Маълумки, бизнинг чет эллик муҳолифларимиз, гоъвий кураш майдонидаги душманларимиз неча йиллардан бери оғиз кўпиртириб, СССРда ҳақиқий ижод эркинлиги йўқ, совет ёзувчиси партиянинг буйруғи билан асар ёзади, у ҳаётдаги камчиликлар ҳақида рўй-рост танқидий фикрлар айтолмайди, деб жар солишади. Уларнинг фикрича, ижод эркинлиги гўё фақат капитализм оламида мавжуд эмиш. Уларнинг фикрича, капитализм олами ҳақиқий эркинлик салтанати эмиш. Бу масалада мунозара қилишдан аввал эркинлик деган нарсанинг ўзи нима, аслида ҳаётда мутлақ эркинлик бўладими-йўқми, деган масалани аниқлаб олиш керак. Аллақачон маълумки, на табиатда, на ижтимоий ҳаётда мутлақ эркинлик йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас. Осмонда парвоз қилувчи қуш бизнинг назаримизда мутлақ эркиндек кўринади. Аммо аслида унинг парвози эркин эмас, балки қушнинг учиши гавдасининг тузилишига, қанотларига, ҳаво оқимининг ҳаракатига боғлиқ. Худди шунингдек, инсоннинг хатти-ҳаракати ҳам у хоҳлайдими-йўқми, бундан қатъи назар, муайян қонун-қоидаларга, тартибларга боғлиқ. Одам ўз оиласида эркиндек, кўнглига сиққан ишни қила оладигандек туюлади. Аммо аслида, у ўз оиласида ҳам муайян қонун-қоидаларга бўйсунушига мажбур. Ахир, эс-ҳуши жойида одамнинг бироқтаси оилада эркинлигини намоён қилиш учун ярим кечада, бола-чақалари ширин уйқуда ётганида карнай чалмайди-ку! Хуллас, на табиатда, на ижтимоий ҳаётда мутлақ эркинлик йўқ. Эркинликка

Фридрих Энгельс жуда яхши таъриф берган эди. У эркинликни англанган зарурият деб атайдики, бу таърифда улуғ ҳақиқат бор. Бу ҳақиқатни адабиёт соҳасига татбиқ қилсак, шуни кўрамизки, адабиётдаги эркинлик эсга келган нарсани қоғозга тушириш, оғизга келганини қайтармай валдираш эмас; шунингдек, адабиётдаги эркинлик ўзи ўтирган шохга болта уриш ҳам эмас — дунёда биронта нормал одам ҳали бу ишни қилган эмас — ҳақиқий эркинлик миллионлаб одамларнинг манфаати учун, доҳиймиз Лепиннинг ибораси билан айтганимизда, жамиятнинг гулини ташкил қилувчи меҳнаткаш омманинг манфаати учун хизмат қилишдир. Буни ҳар бир совет ёзувчиси ўзининг энг муқаддас, энг олижаноб вазифаси деб билади ва ўз зиммасига шу вазифани қўйгани учун социалистик жамиятдан миннатдор.

Буржуа жамиятидаги эркинлик масаласига келсак, унинг қанақа эканлигини минг-минглаб мисолларда ўз кўзимиз билан кўриб турибмиз. Қўнгина йирик ёзувчилар буржуа жамиятида ёзувчининг қадрсизлигидан шикоят қилишади. Масалан, Уильям Фолькнер ҳам, Эркин Колдуэлл ҳам Америкада ёзувчининг қадрсизлигини, жамиятнинг унга лоқайдлигини таъкидловчи аччиқ-аччиқ гаплар айтишган. Бошқа бир мисол. Ўзбек китобхонлари ўртасида турк ёзувчиси Азиз Несин жуда машҳур. Мен ажойиб пестеьдодга эга, бениҳоя мулойим, бениҳоя билимдон бу ёзувчи билан шахсан танишман, у билан ҳозирги буржуа жамиятида ёзувчининг аҳволи ҳақида суҳбатлашганман. Ўз мамлакатида Азиз Несин ҳаққоний асарлари учун доимий таъқиб остида яшайди, уни бир печа марта турмаларга ташлашди, печа мартаб жарималар солишди. Агар унинг жингалак сочлари вақтидан аввал қордай оқарган бўлса, бунинг сабаби ижод заҳматларигина эмас, ўз юртидаги аҳвол, ўз ҳукуматининг ёзувчига муносабати, уни таҳқирлаши ҳамдир. Бундай мисолларни жуда кўплаб келтириш

мумкин. Дарҳақиқат, одам бемалол тиркичилик ўтказиш учун иш топиш имконидан маҳрум бўлса, одам диний эътиқоди учун, сиёсий қарашлари учун таъқиб қилинса, одам ирқига қараб оқ-қорага ажратилса ва қора бўлгани учун ҳақорат ва таҳқирларга, хўрлик ва зулмга дучор қилинса, одамнинг қадри меҳнати ёхуд истеъдоди билан эмас, фақат пул билан, банкдаги жорий ҳисобдаги капитали билан ўлчанса, бундай жамиятни қайси тил, қайси юз, қайси виждон билан эркин жамият деб аташ мумкин. Йўқ, буржуа жамиятининг эркинлиги ҳақидаги гаплар сафсата, ўша жамиятнинг гавдасини кемириб ётган ўткир ижтимоий яраларни яшириш учун ўйлаб тошилган ниқоб, холос.

Социалистик жамият, Коммунистик партия совет ёзувчисига ҳамма имкониятни яратиб, ёзувчилик ишини тарихда мисли кўрилмаган юксак мартабага кўтарди. Бундай шароитда адабиётнинг ижтимоий роли ҳам, коммунистик қурилишда муҳим ғоявий қурол сифатидаги қиммати ҳам бениҳоя ортди. Шунинг учун ҳам ҳар бир совет ёзувчиси янги ҳаёт қўшиғини баралла айтишни, ўз асари билан ижтимоий тараққиётга ёрдам беришни, ҳаётдаги жамки янги кучларни қўллаб-қувватлаб, ривожланишга халақит бераётган иллатларни шафқатсиз куйдиришни ўзи учун ҳам фарз, ҳам қарз деб билди. Мен ана шу совет ёзувчиларининг буюк ва қудратли армиясида оддий солдат эканимдан ғоят бахтиёрман. Мен адабиётчи сифатида, буюк социализм ўлкасининг граждани сифатида мислсиз ҳуқуқларга эга эканимдан бахтиёрман. Тарих бизнинг зиммамизга буюк вазифалар юклаган ва биз ҳар қайсимиз ўз соҳамизда бу вазифаларни бажариш ишига баҳоли қудрат ҳисса қўшиш учун яшаймиз, меҳнат қиламиз, курашамиз. Совет ёзувчисининг бахти ҳам шунда.

1977

ДУСТЛИК ТАРОНАЛАРИ

Ватанимизда миллий адабиётлар ўртасидаги дўстлик ва ҳамкорлик йил сайин ривожланиб, мустаҳкамланиб бормоқда. Коммунистик партия бу дўстликнинг гуллаб-яшнаши учун тинмай гамхўрлик қилмоқда. Партиямизнинг XXV съездида ҳам миллий адабиётлар ўртасидаги алоқаларни янада самаралироқ қилиш, уш янги-янги шакллар билан бойитиб бориш асосий вазифалардан бири экани таъкидланди. Сўпгги йилларда ҳамма республикаларда, йирик-йирик шаоат марказларида, қишлоқ хўжалик районларида тез-тез совет адабиёти кунларини ўтказиб туриш одат тусига кириб қолди. Шуниси қувонарлики, адабиёт кунлари ҳар гал тантанали маданият байрами тарзида ўтмоқда. Айни чоқда, адабиёт кунлари ёзувчига ўз китобхони, ўз қаҳрамони билан бевосита учрашишга, унинг қаршисида ижодий ҳисоб беришга ҳам имкон яратади. Бундай учрашувлар китобхонда катта маънавий қаноат туйғусини ҳосил қилганидек, ёзувчининг ҳам китобхон қаршисидаги бурчини янада чуқурроқ ҳис этишига ёрдам беради. Мен Ўзбекистон ёзувчиларининг вакили сифатида ана шундай адабиёт кунларидан бир қанчасида иштирок этдим. Красноярск, Донецк, Кишинев каби шаҳарларда ўтган маданият байрамларини кўрганда, ўн минглаб оддий совет кишиларининг адабиётга меҳрини кузатганимда, ҳар гал доҳиймиз Владимир Ильич Лениннинг бир гапи хаёлимга келади. Ленин айтган эди: «Санъат — халқникидир. У ўзининг чуқур илдизлари билан кенг меҳнаткашлар оммасининг ич-ичига кириб кетиши лозим...» Ҳа, буюк доҳийнинг бу орзуси бизнинг кунларимизда тўла рўёбга чиқди: совет адабиёти том маънода халқчил адабиёт бўлиб қолди.

Совет адабиётни кунлари бизнинг серқуёш республикамизда ҳам ҳар йили ўтказилиб турилади. Мана бугун

ҳам, ўлкамизда олтин куз кезаётган ажойиб паллада, бугун ўзбек халқи улкан пахта хирмони учун қаҳрамонна кураш олиб бораётган долзарб кунларда Тошкентга Россия Федерациясининг атоқли сўз санъаткорлари ташриф буюришди. Улар ўзбек халқига: «Ҳорманг, дўстлар!» деб хитоб қилиш учун, хирмонимизга барака тилаш учун, шодлигимизга шерик бўлиш учун меҳмон бўлиб келишган. Шунинг учун ҳам бугун биз серқуёш ўзбек диёрида қадимий таомилимизга кўра, қўлимизни кўксимизга қўйиб, мамнуният билан: «Хуш келибсиз, азиз дўстлар! Марҳабо, қардошлар!» дея уларни муборакбод қиламиз.

Ўзбек халқи кўп йиллардан бери рус адабиётини яхши билади ва уни чин қалбидан севади. Айниқса, совет ҳокимияти йилларида ўзбек халқининг рус адабиётига муҳаббати мислсиз юксакликларга кўтарилди. Бугун Пушкин ва Лермонтов асарларини севиб ўқимаган, Некрасов ва Блок шеърларидан баҳраманд бўлмаган, Гоголь ва Шедрин қиссаларидан завқланиб кулмаган, Тургенев ва Гончаров романларидан баҳра олмаган биронта ўзбек йўқ десак, муболаға бўлмайди. Достоевский ва Толстой, Чехов ва Купринларнинг асарлари ҳар бир китобхон ўзбекнинг қалб тўридан жой олган. Буюк Горький ва Маяковский эса ўзбек халқининг ҳам революцион онгини шакллантиришда жуда катта роль ўйнаган. Бугун ўзбек диёридаги кўпгина кўчалар ва кутубхоналар, колхозлар ва совхозлар, олий ўқув юртлири ва мактаблар шу улуғ зотларнинг исми билан аталади. Уларга бўлган чексиз меҳр-муҳаббатимизнинг нишонаси ўлароқ доим уларнинг ҳайкаллари пойига гулдасталар қўямиз. Ҳа, халқимизнинг рус адабиётига меҳри офтобдек қайноқ. Бошқача бўлиши мумкин ҳам эмас эди. Негаки, рус адабиёти ўзининг юксак ғоявийлиги, ҳаққонийлиги, адолатпарварлиги, гуманизми билан, меҳнаткаш инсонга ишончи билан ўтган асрдаёқ жаҳон миқёсида энг илғор маррага чиқиб олган адабиётдир. Рус

совет адабиёти унинг ана шу ажойиб традицияларини давом эттирди ва янада бойитди.

Россия Федерациясининг бугун республикамизга ташриф буюрган сўз санъаткорлари орасида Сергей Михалков, Ю. Бондарев, Қайсин Қулиев, Л. Ошанин, Юлия Друнина, Алим Кешоков, Михаил Дудин, П. Проскурин каби атоқли адиблар ва шоирлар бор. Уларнинг ҳар қайсиси тўғрисида, улар яратган асарлар ҳақида катта-катта мақолалар ёзиш мумкин. Бу адиблар ва шоирларнинг ҳар қайсиси ўзининг такрорланмас ижодий қиёфасига эга. Уларнинг ижоди ранг-баранг ва ўзига хос. Бироқ, айни чоқда уларнинг ҳаммасини бирлаштириб турадиган муштарак сифатлар ҳам мавжуд. Бу сифатлар юксак ғоявийлик, халқчиллик, ўз қалами билан коммунистик жамият қурилишига хизмат қилиш истагидир. Шу нуқтаи назардан баъзи ёзувчиларнинг ижоди билан қисқача танишиб чиқайлик.

Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, СССР Олий Советининг депутаты, СССР Педагогика фанлари Академиясининг ҳақиқий аъзоси, РСФСРда хизмат кўрсатган санъат арбоби, СССР Ёзувчилар Союзининг раҳбарларидан бири, коммунист ёзувчи Сергей Михалков кўп йиллардан бери турли жанрлардаги асарлари билан адабий хазинамизни бойитишда жонбозлик қилиб келмоқда. Сергей Михалков даставвал йирик болалар ёзувчиси сифатида машҳур. Унинг қувноқ шеърлари, ҳаётбахш оптимизм билан суғорилган эртаклари, реал ҳаётий воқеаларни тасвирловчи дostonлари аллақачонлар болаларнинг севимли асарлари қаторидан ўрин олган. Масалан, «Стёпа амаки» дostonини эслайлик. Стёпа амаки образи шоирнинг чинакам ижодий кашфиёти бўлган эди. Бу ажойиб асар қирқ йилдан бери яшаб келмоқда. У ўнлаб марта қайта нашр этилди ва жуда кўп тилларга таржима қилинди.

Сергей Михалков фақат поэтик асарлар яратиш билан чекланмай, болалар драматургияси соҳасида ҳам

муваффақиятли қалам тебратмоқда. Унинг «Махсус топшириқ», «Қизил галстук», «Уйимга кетаман», «Мақтанчоқ қуён» каби пьесалари ёшларни коммунистик руҳда тарбиялашда катта роль ўйнади.

Сергей Михалков адабиётимизда масал жанрини ривожлантиришда ҳам катта ишлар қилди. У Демьян Бедный, Владимир Маяковский каби шоирларнинг анъаналарини давом эттириб, юзлаб масаллар яратдики, улар бадиий баркамоллиги, гоёвий теранлиги билан китобхонлар қалбидан чуқур ўрин олди. Михалковнинг истеъдоди гоёят кўпқирралидир. У катталар учун ҳам ажойиб поэзия яратди ва айни чоқда ўткир сатирик драматург сифатида шуҳрат қозонди. Унинг «Ўзига ҳайкал...», «Қисқичбақалар», «Бурчелли эцитонлари», «Тарсаки» каби комедиялари ҳаётдаги айрим иллатларни фош қилишда, инсон табиатидаги манманлик, виждонсизлик, принципсизлик каби заифликларни қоралашда муҳим аҳамиятга эга. Сергей Михалков ўзининг бутун ижодий фаолияти давомида совет адабиётининг партиявийлик ва халқчиллик каби принципларига содиқ бўлди. Унинг асарлари ҳамيشа сиёсий ўткирлиги, публицистик жўшқинлиги билан ажралиб туради. У бутун илҳомини, қаламининг кучини халқ хизматиغا бағишлаб, ижоди билан замон талабларига «лаббай» деб жавоб берадиган санъаткордир.

Сергей Михалков халққа хизмат қилишни санъатнинг олий бурчи деб билгани учун, бу принципга фақат бадиий ижодидагина эмас, кундалик ҳаётида, жамоатчилик фаолиятида ҳам амал қилади. У ўзининг публицистик асарлари билан совет педагогикасининг ривожига катта ҳисса қўшди. Айни чоқда у ҳаётдаги камчиликларга қарши активроқ курашиш мақсадида «Фитиль» деган сатирик киножурнал ташкил қилди. Бу қувноқ ва ўткир киножурнал миллионлаб томошабинларнинг муҳаббатини қозонди.

Атоқли совет ёзувчиларидан яна бири Анатолий Сафроновдир. Давлат мукофотининг лауреати, Осиё ва Африка мамлакатлари билан ҳамкорлик қилиш Совет Комитетининг раис ўринбосари, 1953 йилдан бери «Огонёк» журналининг редактори Анатолий Сафронов республикамизга тез-тез келиб туради. У Фафур Гуломнинг қадрдон дўсти эди. У Комил Яшин, Шароф Рашидов, Ҳамид Гулом, Рамз Бобожон каби ўзбек ёзувчиларининг яқин дўсти ва сафдоши. Анатолий Сафронов ўзбек адабиётининг ютуқларини тарғиб қилишда, Бутуниттифоқ бўйлаб ёйишда катта жонбозлик кўрсатаётган ёзувчилардан.

Анатолий Сафронов машҳур шоир. Унинг ўнлаб поэтик тўпламлари бор. Унинг асарлари орасида «Видолашиш достони», «Замон достони» кабилар алоҳида ажралиб туради. Шеър ва достонлар билан бир қаторда Сафронов «Қўлингни бер, олисдаги дўст», «Волгадан Донгача», «Брянск ўрмони» каби машҳур қўшиқлар ҳам яратган.

Анатолий Сафронов, айниқса, драматург сифатида совет адабиётига катта ҳисса қўшди. Унинг ўнлаб драмалари Совет Иттифоқининг ҳамма йирик театрларида сахнага қўйилган. Булар орасида «Москваликлар характери», «Юрак кечирмайди», «Пул», «Истеъфодаги одам», «Бир табассумга — миллион», «Ошпаз аёл», «Павлина», «Мерос» каби драма ва комедиялари алоҳида ажралиб туради.

Республикамиз меҳмонлари орасида яна бошқа йирик адиблар ва шоирлар ҳам бор. Булардан бири — Ленин мукофотининг лауреати Юрий Бондаревдир. Бу коммунист ёзувчининг ҳаёт йўли ҳам, ижод йўли ҳам гоят ибратлидир. У 1924 йилда туғилган. 17 ёшида фронтга кетган ва тўп командири сифатида фашист босқинчиларига қарши жанг қилган. Урушдан кейин Горький номидаги Адабиёт институтини битириб, 1949 йилдан бошлаб қисса ва ҳикоялар эълон қила бошлади. Унинг биринчи

асарлариёқ адабиётимизда катта воқеа бўлди. Масалан, «Батальонлар ўт очишни сўрайди» ва «Сўнгги залплар» каби қиссалари Улуғ Ватан урушига бағишланган бўлиб, унда ҳарбий воқелик бевосита уруш иштирокчисининг нуқтаи назаридан тасвирланган. Бу қиссаларда оддий совет жангчиларининг қаҳрамонлиги катта маҳорат билан очилган. Юрий Бондаревнинг «Сукунат» романи ҳам китобхонда катта қизиқиш уйғотди. Бу романда ҳам марказий қаҳрамон—собиқ жангчи бўлиб, ёзувчи унинг урушдан кейинги улғайиш йўлини, ҳақиқат ва адолат учун мардона курашини тасвирлайди. Унинг сўнгги романи «Соҳил» деб аталади. Бу романда автор ҳозирги даврнинг ғоят мураккаб ахлоқий-маънавий масалаларини чуқур фалсафий теранлик билан ёритган. Юрий Бондарев бир қатор киносценарийлар муаллифи ҳамдир.

Атоқли рус совет шoirлари Римма Казакова ва Евгений Долматовскийлар ҳақида бир оз кенгроқ гапириш лозим. Римма Казакова адабиётга урушдан кейин—50-йилларнинг ўртасида кириб келган бўлса-да, аллақачон Бутуниттифоқ китобхонига манзур бўлди. Унинг лирикаси ғоят самимийлиги билан ажралиб туради. Римма Казаконинг шеърларида бугунги совет аёлларининг бой маънавий дунёси яхши ифодаланган. Римма Казакова ҳам ўзбек адабиётининг дўстларидан бири. У Зулфия, Саида Зуннунова, Гулчеҳра Жўраева, Гулчеҳра Нуруллаева, Ҳалима Худойбердиева каби шoirларнинг поэтик асарларини рус тилига таржима қилиб, Бутуниттифоқ миқёсига олиб чиқишда катта ишлар қилмоқда.

Евгений Долматовский эса адабиётга 30-йилларда кириб келган комсомол шoirлар плеядасининг вакили. У ўнлаб поэтик тўпламлар, кўшиқлар, дostonлар автори. У Улуғ Ватан урушининг иштирокчиси. Унинг асарлари ичида, айниқса, «Қўнгиллилар» дostonи ажралиб туради. Бу дostonда шoir Октябрга тенгдош авлодни қаҳрамон қилиб олган. Унинг қаҳрамонлари Москва метросини

бунёд этган азаматлар. Бу дostonда совет кишисининг энг яхши фазилатлари бадний мужассамлашган.

Россия Федерацияси адабиётининг ажойиб хусусиятларидан бири унинг кўл миллатлигидир. Буюк рус адабиёти бошчилигида ўнлаб тилларда яратилаётган миллий адабиётлар бирлашиб, бузилмас қардошлик оиласини ташкил этади. Гап шундаки, Октябрь революциясидан кейин мамлакатимизда ленинча миллий сиёсатнинг амалга оширилиши билан ҳамма халқлар тенглик ва қардошлик асосида баравар ривожланиш имконига эга бўлдилар. Айниқса, ўтмишда хўрлапган ва эзилган, қирилиб кетishга маҳкум бўлган кичик халқлар коммунистик партиянинг гамхўрлиги туфайли қисқа муддатда ижтимоий-иқтисодий соҳадагина эмас, балки маданий ҳаёт соҳасида ҳам ажойиб ютуқларни қўлга киритдилар. Буни исбот қиладиган ўнлаб мисоллар келтириш мумкин. Бундан бир неча йиллар аввал Тува автоном республикасида ўзбек адабиёти кунлари ўтказилди. Тувага меҳмон бўлиб борган ўзбек ёзувчилари делегациясида Шухрат ва Абдулла Ориповлар билан бирга мен ҳам бор эдим. Биз Тувада совет ҳокимияти йилларида чинакам мўъжиза рўй берганини ўз кўзимиз билан кўрдик. Тува халқи яқин-яқинларда ҳам фақат чорвачилик билан шуғулланган кўчманчи халқ эди. 20-йилларнинг бошида Тувада республика тузилади. Қизиги шундаки, республика раҳбарлари қилиб чорвадорлар сайланди. Раҳбарлар мажлис қилиб, ҳукумат ишларини муҳокама қилган чоғларида, уларнинг чорвасини махсус одамлар боқиб туришган. Мажлисдан бўшашлари ҳамон раҳбарлар яна чўпонлик билан шуғулланаверишган. 1924 йилга қадар биронта тувалик, умуман, шаҳар ҳақида тушунчага эга эмас эди, биронта одам Тува чегарасидан чиқиб, ташқи олам билан танишмаган эди. Бугун Тува республикаси саноатлашган, илғор қишлоқ хўжалигига, юксак маданиятга эга бўлган бир ўлка. Унинг бой ва ранг-баранг адабиёти бор. Бу адабиётда проза ҳам, поэзия ҳам, драматургия ҳам, ада-

бий тапқид ва болалар адабиёти ҳам мавжуд. Айрим ёзувчиларнинг асарлари эса Иттифоқимиз бўйлаб танилган. Масалан, СССР Давлат мукофотининг лауреати, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Солчак Токанинг «Аратнинг сўзи» трилогияси кўп миллатли адабиётимиз хазинасидан муносиб ўрин олган асардир.

Бугун Шимолий Кавказда, Волга бўйида, Сибирь ва Узоқ Шарқда, ҳатто тундрада яшайдиган кичик халқлар ҳам ўзининг катта адабиётини яратди. Бу адабиётларнинг вакиллари бугун жаҳондаги кўпгина халқларга танилган, китоблари миллионлаб нусхада нашр қилинаётган санъаткорлардир. Россия Федерациясининг делегацияси составида ана шундай миллий адабиётларнинг Расул Ҳамзатов, Қайсин Қулиев каби атоқли намояндлари борлиги бизни янада қувонтиради.

Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, Ленин мукофотининг лауреати коммунист шоир Расул Ҳамзатов социалистик реализм поэзиясининг ўзига хос, такрорланмас намояндаларидан биридир. У Доғистонда яшайдиган кам сонли авар халқининг вакили бўлса-да, СССР халқларининг қардошлик оиласида унинг овози бутун жаҳон бўйлаб жаранглайдиган салобат касб этди. 1950 йилдаёқ у «Туғилган йилим» тўплами учун СССР Давлат мукофотини олишга муваффақ бўлган эди. Ундан кейин «Отам билан суҳбат» поэмасини яратди. Бу поэмада Расул Ҳамзатов совет шоирининг юксак бурчи ҳақида куйлайди Унинг «Тоғлик аёл» поэмаси ҳам катта шуҳрат қозонди. Бу поэма асосида кейинчалик опера ва кинофильм яратилди. Шоирнинг «Тоғларда менинг қалбим», «Юксак юлдузлар» каби тўпламлари ҳам совет поэзиясида катта ҳодиса бўлди. Расул Ҳамзатов поэзияси гоят маънодорлиги, фалсафий теранлиги, инсоннинг ҳислари ва дардларини самимий ифодалаш билан кўпчиликнинг муҳаббатини қозонди. Бу поэзия инсонга муҳаббат руҳи билан суғорилган чинакам гуманистик поэзиядир.

Коммунист шоир Қайсин Қулиев ҳам Шимолий Кав-

казда яшайдиган балқар халқининг вакили бўлиб, ўз шеърляти билан совет поэзиясининг юксалишига катта ҳисса қўшган санъаткордир. Унинг «Қўшниларим», «Кулфат дамларида», «Даралар қўшиғи» каби тўпламларида янги социалистик ҳаёт нашидаси ёрқин ифодаланган. Шоирга, айниқса «Жароҳатланган тош» тўлами катта шуҳрат келтирди. Унинг шеърларида Кавказ тоғларининг салобати, дараларнинг мусаффо ҳавоси, дарёларнинг шарқироқ оҳанглари бор. Қайсин Қулиев инсоний мардликни ва инсоний назокатни куйлайди. Қўпгина асарлари Ватанимиз халқларининг дўстлигига бағишланган. У 1972 йилда, Совет Иттифоқининг 50 йиллиги нишонланаётган кунларда дўстлигимиз ҳақида қуйидаги оташин сўзларни ёзган эди: «Халқлар дўстлиги одамлар дўстлигидан ташкил топади. Мени дўстларим билан боғлагаи нарса коммунистик идеалларга, буюк совет халқига, маданиятлар қардошлигига хизмат қилишдир. Денгиз ва тоғлар тонг қуёшидан нур олгани каби, бизнинг дўстлигимиз ҳам ана шу юксак ғоялардан нур олади... Мен қардошлигимизни, қалбларимиз ва қаламларимиз қардошлигини севаман».

Ўзбек тилини яхши биладиган Қайсин Қулиев қўпгина ўзбек шоирларининг яқин дўстидир. У республика-мизга тез-тез келиб туради. Шеърлятимиз ютуқларини тарғиб қилишда ҳам унинг хизматлари катта.

Совет адабиётининг атоқли намояндаларидан яна бири Мустай Карим қардош бошқирд халқининг вакилидир. Унинг ижоди Волга бўйларида яшовчи бошқирд халқининг совет ҳокимияти йилларида нечоғлик маданий юксакликларга кўтарилганидан далолат беради. Мустай Карим ижодни 30- йиллардан бошлаган. У Улуғ Ватан урушининг иштирокчиси. Урушдан кейинги йилларда эса «Қолхозимиз қизлари», «Сабантўй», «Европа — Осиё», «Вьетнам ҳақида шеърлар» каби тўпламларини эълон қилди. Мустай Карим поэзияси ҳам Расул Ҳамзатов ёхуд Қайсин Қулиев шеърляти каби ғоят теранлиги, ин-

сонийлиги, фалсафий ўйларга, чуқур умумлашмаларга бойлиги билан ажралиб туради. Айни чоқда, бу поэзия ғоят чуқур миллий руҳга ҳам эга. Бошқирдистон халқ шоири Мустай Қарим атоқли драматург ҳамдир. Унинг «Тўй давом этади», «Ёлғиз қайин», «Қиз ўғирлаш», «Қуйланмаган қўшиқ» каби драмалари машҳур. Унинг кўпгина драмалари қардош халқлар тилларига таржима қилниган. Масалан, ўзбек томошабини Зулфия таржимасида Мустай Қаримнинг «Ой тутилган тунда» драмасини кўрди ва уни севиб қолди. Мустай Қарим драмаларида бошқирд халқининг ўтмишдаги ва бугунги ҳаёти ёрқин ифодаланган.

Ҳа, Расул Ҳамзатов, Қайсин Қулиев, Мустай Қарим ва уларга ўхшаш яна кўпгина ёзувчиларнинг ижоди кўп миллатли совет адабиётининг қардошлик оиласида ҳамма миллий адабиётлар раванқ топаётганини намойиш қилади.

Республикамызда ўтаётган Россия Федерациясининг адабиёт ва санъат кунлари адабиётларимизнинг дўстлиги китобига, халқларимиз қардошлиги тарихига янги шонли саҳифа бўлиб киради.

1976

АДАБИЁТИМИЗНИНГ МУҚАДДАС БУРЧИ

1978 йилнинг январь ойи охирида Тюменда «Давризмизнинг буюк қурилишларининг қаҳрамонлари ва совет адабиёти» деган мавзуда Бутуниттифоқ ижодий конференцияси бўлди. Конференция КПСС Тюмень обкомининг биринчи секретари, Ленин мукофоти лауреати Г. П. Богомяковнинг кириш сўзи билан очилди. Умрининг кўп қисмини Ғарбий Сибирга бағишлаган, Тюмень нефти ва газини қидириб топишда катта жонбозлик кўр-

сатган бу машҳур геолог ўз нутқида совет ёзувчисининг сўзи мўътабарлигини, социалистик қурилишда катта роль ўйнаши мумкинлигини кўрсатувчи ажойиб воқеани айтиб берди. Унинг ҳикоя қилишича, бундан 15 йил аввал — 1963 йилнинг 26 январь кун «Литературная газета»да ёзувчи С. Залигиннинг мақоласи босилган. Уша кун Москвада Давлат эксперт комиссиясининг йнгилишида Қуйи Обь ГЭСининг қурилиши масаласи ҳал қилиниши керак экан. Фарбий Сибирь ўлкасини беш қўлидай яхши билган ёзувчи мақоласида бу ГЭСнинг қурилиши мақсадга мувофиқ эмаслиги ҳақида асосли далиллар келтириб фикр билдирган. Мақола комиссия ишига муайян таъсир кўрсатган ва комиссия масалани янада чуқурроқ ўрганишга қарор қилган. Кейинчалик эса ГЭС қурилса, сув остида қолиб кетиши мумкип бўлган территориядан нефть ва газ занаслари топилган.

Бу воқеа совет адабиётининг жамият ҳаётидаги юксак ўрнини, совет ёзувчисининг муҳим ижтимоий ролини кўрсатувчи юзлаб, минглаб воқеалардан биридир.

Улуғ Октябрнинг шарофати билан тугилиб, коммунистик партиянинг домий ғамхўрлиги остида улғайиб, вояга етган кўп миллатли совет адабиёти ҳамниша ленинча партиявийлик ва юксак халқчиллик принципларига содиқ бўлиб келди. Адабиётимиз ривожда таҳсил топган буюк принциплардан бири шундаки, совет адабиёти учун халқ манфаатидан ўзга манфаат йўқ. Ҳар бир совет ёзувчиси халқ учун ёзишни, унинг ҳаётини тирап бадий лавҳаларда ёритишни, жамият ривожига ёрдам берадиган асарлар бунёд этишни ўзининг муқаддас бурчи деб биледи. Халққа ҳамдамлик ва ҳамдардлик, халқ билан бирга нафас олиб, бирга одимлаш адабиётимизнинг ажойиб анъанасига айланган. Биз адабиётимиз тарихига назар ташлар эканмиз, ҳамниша — граждандар урушининг оғир дақиқаларида ҳам, халқ хўжалигини қайта тиклаш учун кураш қизиган кезларда ҳам, мамлакатни саноатлаштириш, қишлоқ хўжалигини кол-

лективлаштириш учун умумхалқ юриши авж олган йилларда ҳам, фашизмга қарши курашнинг оловли онларида ҳам, ундан кейин тинч қурилиш жабҳасида халқ фидокорлиги давом этган чоғларда ҳам совет ёзувчиси ҳаётнинг олдинги марраларида бўлганини, халқ билан якдил ва ҳамнафас ижод этганини кўрамиз. Ана шу якдиллик оқибатида адабиётимиз хазинаси «Темір оқим», «Тор-мор», «Чапаев», «Цемент», «Гидроцентралъ», «Бруски», «Ёш гвардия», «Чин инсон қиссаси», «Қўкан», «Зайнаб ва Омон» каби дурдона асарлар билан бойиди. Шу якдиллик оқибатида урушдан кейинги йилларда Твардовский ва Леоновларнинг, Шолохов ва Стельмахнинг, Валентин Овечкин ва Галина Николаеванинг, Ойбек ва Яшиннинг, Абдулла Қаҳҳор ва Асқад Мухторларнинг ижоди барқ уриб яшнади.

Бугун совет халқи партиямиз чизиб берган улур режаларга амал қилиб, ўзинчи беш йилликни муваффақиятли бажариш учун қаҳрамонона меҳнат қилмоқда. Давримизнинг буюк қурилишларида «совет кишиси» деб аталмиш ижодкор инсон коммунистик жамиятнинг муҳташам биносига гишт термоқда. Уларнинг фидокорлиги ҳақида партиямиз Марказий Комитетининг Бош секретари Л. И. Брежнев XXV съезднинг олий мибиридан жуда яхши айтган эди:

«Ҳар куни эрталаб ўн миллионларча одамлар ўзларининг навбатдаги, жуда оддий иш кунини бошлайди: улар станоклар ёнига туришади, шахталарга тушишади, далаларга отланишади, микроскоплар, ҳисоб-китоблар, графиклар билан шугулланишади. Улар ўзлари қилаётган ишларнинг улурворлигини ҳаёлларига ҳам келтирмасалар керак. Бироқ партиянинг кўрсатмаларини бажариб, Советлар ўлкасини тараққийётнинг янги ва янги чўққиларига кўтараётган одамлар — шуларнинг ўзи. Биз давримизни буюк зафарлар даври деб атар эканмиз, уни шундай қилган одамларни, меҳнат кишиларини муносиб ҳурмат қиламиз».

«Меҳнат кишиларини муносиб ҳурмат қилиш»да, уларнинг фидокорона меҳнатини бор бўйича тасвирлаб, шу йўл билан режаларимизнинг рўёбга чиқишига кўмаклашишда адабиёт ва санъатнинг роли бағоят катта. Шунинг учун ҳам совет ёзувчилари КПСС Марказий Комитети, СССР Министрлар Совети, ВЦСПС ва ВЛКСМ Марказий Комитетининг бутун совет халқига йўллаган мактубини чин қалбдан қизгин кутиб олдилар. Бу мактубда ёзувчиларга қаратилган шундай сўзлар бор: «Биз совет зиёлиларига, фан, техника ва маданият ходимларига мурожаат қилиб айтамызки, фан-техника тараққиётини жадаллаштиришга ҳаракат қилингиз, халқ хўжалигини ривожлантиришга кўпроқ ҳисса қўшингиз. Инженер ва агрономнинг ижодий меҳнати, олимнинг изланиши, педагог ва врачнинг тажрибаси ҳамда билими, ёзувчининг қўшиқ ва илҳомбахш сатри беш йилликнинг иш маромига қўшилаверсин!»

Бу мактуб барча совет меҳнаткашларп кабр шоир ва ёзувчиларни ҳам, драматург ва танқидчиларни ҳам янги ғайрат ва янги илҳом билан меҳнат қилишга, беш йиллик режаларини тезроқ ва самаралироқ рўёбга чиқаришга ёрдам берадиган, шу йўлда китобхонни янги марраларга илҳомлантирадиган асарлар яратишга даъват этади.

Совет ёзувчилари ўз зиммаларидаги бу муқаддас бурчни шараф билан бажариш учун астойдил меҳнат қилмоқдалар. Буни шу факт ҳам яққол кўрсатиб турибдики, сўнгги йилларда кўп милатли совет адабиётида жамиятимизнинг етакчи кучи бўлмиш ишчилар синфи ҳақида яхши асарлар анча кўпайди. Дворецкийнинг «Четдан келган одам», Бокоревнинг «Металлурглар», Гильманнинг «Мукофот» каби асарларн бутун совет жамоатчилигининг эътиборини қозонди. Бундай асарларда ишчилар синфи темасининг янги қирраларп очилди. Ёзувчилар ишчиларнинг бугунги ҳаёти ҳақида ёзар эканлар, даврнинг энг муҳим проблемаларини ўртага

қўйишга интилоқдалар. Бундай асарлардаги қаҳрамонлар китобхонни, биринчи навбатда, ижтимоий активлиги билан, юксак онглилиги ва бой маънавий дунёси билан ўзига ром этмоқда. Меҳнат кишиларининг ҳаётини бадий тадқиқ қилишда адабиётимизнинг муваффақиятлари шу қадар каттаки, Л. И. Брежнев XXV съезд минбаридан айтган гапларида бу тўғрида алоҳида тўхтади: «Мисол учун илгари «ишлаб чиқариш мавзуи» деган қуруқроқ ном билан аталадиган мавзунинг олиб кўриниши. Эндиликда бу мавзу чинакам бадий формага кирди. Пўлат эритувчиларнинг ёки тўқимачилик фабрикаси директорининг, инженер ёки партия ходимининг муваффақияти учун адабий ёки сахна қаҳрамонлари билан бирга тўлқинланамиз, ҳаяжонланамиз. Ҳатто қурувчилар учун мукофот тўғрисидаги масаладек жузъий бўлиб кўринган бир ҳол кенг ижтимоий аҳамият касб қилмоқда, қизғин мунозаралар мавзуга айланмоқда».

Ўзбек совет ёзувчилари ҳам адабиётимизнинг ана шу марказий мавзуини муносиб ёритиш соҳасида кўп йиллардан бери самарали қалам тебратиб келмоқдалар. Бизнинг адибларимиз ва шоирларимиз меҳнат кишисининг ҳаётини бадий акс эттиришда катта тажриба орттирдилар. Бу соҳада Ғафур Ғулум ва Ойбек, Ҳамид Олимжон ва Шайхзода каби улкан сўз санъаткорларининг традициялари бугун ҳам шу масъулиятли мавзуга қўл ураётган ёзувчиларга катта ёрдам бермоқда. Шароф Рашидовнинг «Қудратли тўлқин», Асқад Мухторнинг «Опа-сингиллар», «Туғилиш» каби романлари эса ишчилар темасидаги бақувват асарлар сифатида аллақачонлар кенг китобхонлар оммасининг муҳаббатини қозонди. Бу соҳада адабиётимизнинг сўнгги йилларидаги ижодий тажрибасини бойитган асарлар ҳақида гапирганда Ҳамид Ғулумнинг «Тошкентликлар», Мирмуҳсиннинг «Чотқол йўлбарси», «Дегрез ўғли», Раҳмат Файзийнинг «Ҳазрати инсон», Жонрид Абдул-

лахоновнинг «Йўл», «Тўфон» каби романларини, Пиримқул Қодировнинг «Мерос» қиссасини ва яна бошқа кўпгина асарларни тилга олиш мумкин. Фақат прозадагина эмас, поэзия ва драматургияда ҳам ҳозирги меҳнат кишилари ҳаётини самарали тасвирлаган асарларимиз кўп. Жумладан, Абдулла Ориновнинг «Қарши қўшиғи» достони, Асқад Мухторнинг «Самандар» пьесаси бу фикримизни тасдиқлайди. Бу асарлар бадий савияга кўра ҳар хил, бироқ уларни бир нарса бирлаштириб туради—уларнинг ҳаммасида ҳам ёзувчининг меҳнат кишисига теран муҳаббати, унинг фидокорона ишларига самимий ҳурмати яққол сезилиб туради.

Ишчилар синфи темасидаги энг янги асарлар ҳақида гап кетганда эса, албатта, Асқад Мухторнинг «Бўронларда бордек ҳаловат» қиссасини эслаш керак. Яқинда бу қисса асосида спектакль яратилиб, уни Ҳамза номидаги театр коллективи томошабинга «Саҳро тор» номи билан тақдим этди. Асқад Мухтор қиссанинг бош қаҳрамони Заргаров образида замондошимизнинг характериши, ижодкорлик фазилатини, юсак оингини чуқур очиб бера олган. Заргаров даврининг улуг ишлари билан шугулланади. У ташаббускор ва ишнинг кўзини биладиган одам. Улкан ишлар билан шугулланган одам эса турмушнинг икир-чикир ташвишларидан, майда нарсалардан устун туради. У ўзининг минглаб, юз минглаб одамлар тақдирини учун жавобгарлигини, тараққиётимизнинг истиқболи қаршисидаги маъмулиятини чуқур ҳис қилади ва бу унинг хатти-ҳаракатларини ягона бир мақсад сари йўналтиришга ёрдам беради. Асқад Мухтор Заргаров характерини яратиб, бугунги адабиётимизга замондошларимизнинг янги образини олиб кирди.

Бундай асарлар сўнги йилларда ишчилар ҳаётини бадий ёритиш соҳасида ўзбек ёзувчилари муайян изланишлар олиб бораётганини кўрсатади. Аммо шуни ҳам айтиш керакки, бу изланишлар ҳали бизни қаноат-

лантира олмайди. Бугунги Ўзбекистон ҳаётига назар ташласак, ишчилар синфи тобора етуклашиб бораётганини, тараққиётимизнинг ғоят муҳим ва мураккаб проблемаларини ҳал қилувчи қудрат касб этаётганини кўра-миз. Илмий-техник революция таъсирида ишчи меҳнати янги характер касб этаётган, бу эса ўз павбатида бугунги ишчининг маънавий қиёфасида, оламни қабул қилишида, характери ва психологиясида муайян ўзгаришларни вужудга келтиряпти. Тараққиётимиз ишлаб чиқаришда ҳам янги-янги ижтимоий ва ахлоқий конфликтларни тугдирмоқда. Буларнинг ҳаммаси ёзувчилар учун жуда бой материал беради. Бугун республикамиз улкан қурилишлар ўлкасига айланди. Тошкент ГРЭСи ёхуд Қарши чўлининг ўзлаштирилиши шундай буюк қурилишларки, уларда республикамизнинг истиқболи барпо этилмоқда. Айни чоқда, бу қурилишларда совет кишининг характери янада товланиб, янги сифатлар касб этиб бормоқда. Хуллас, республикамиздаги ишчилар синфининг сўнгги йиллардаги маънавий тажрибасини бадиий умумлаштириш ва шу асосда давримиз қаҳрамонларининг тўлақонли характериини яратиш ҳамон адабиётимиз олдидаги энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолмоқда.

Учинчи беш йиллик режаларини муваффақият билан амалга оширишда халқимизга реал ёрдам берадиган энг қулай адабий жанр очерк ва публицистикадир. Бу жанрлар ихчамлиги ва оперативлиги туфайли кундалик ҳодисаларни тез акс эттиришга, ҳаётда пайдо бўлаётган янгиликларни зудлик билан қўллаб-қувватлашга, ишларимиздаги нуқсонларни кечиктирмай очиб ташлашга имкон беради. Мамнуният билан таъкидлаш керакки, ўзбек ёзувчилари шу ўткир қуроллардан ҳам маҳорат билан фойдаланмоқдалар. Бу соҳада, айниқса, тўнғич авлод вакиллари ёшларга ҳар жиҳатдан намуна кўрсатмоқда. Мен бу ўринда биринчи навбатда атоқли санъаткор, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Назир Сафаров-

нинг номини тилга олишни истардим. Маълумки, Назир Сафаров кўп йиллик ижоди давомида драмалар ва қиссалар яратиш билан бирга, очерк жанрига алоҳида эътибор бериб келган. Назир Сафаров очеркларининг ажойиб фазилатларидан бири шуки, у ҳаётда эндигина туғилиб келаётган япғиликни, илғор ташаббусни жуда тез илғаб олади ва ёзувчининг эътиросли, ўткир сўзи ёрдамида унинг тез қулоқ ёйишига кўмаклашади. Турсуной Охупова ҳақида биринчи бўлиб очерк ёзган, республикада турсунойчилик ҳаракатининг кенг қулоқ ёйишига ёрдамлашган ҳам Назир Сафаров эди. Отахон ёзувчимиз кейинги йилларда ҳам меҳнат кишиларини улуғловчи очерклар яратмоқда. Масалан, у яқиндагина эълон қилинган «Келажак билан учрашув» деган очеркида яна Турсуной образига мурожаат қилади, турсунойчилик ҳаракатининг туғилиш даврини, вояга етишни кўрсатади, Турсунойнинг бугунги ҳаёти ҳақида ҳикоя қилади ва буларнинг барчасини республикамиз далаларида аёл меҳнатини энгиллатиш масаласи билан боғлайди. Хўжалик режаларини самарали амалга оширишда ёзувчининг сўзи нақадар эътиборли эканини Назир Сафаровнинг бундан бир неча муддат илгари «Гулистон» журналида босилган очерки ҳам яна бир бор исбот қилди. Ёзувчи бу очеркда колхоз механизаторларининг фидокорона меҳнатини улуғлагани ҳолда, шу фидокорликни кўрсатишдаги ҳамду саноларга, ҳатто кўзбўямачиликка қарши чиқади. Шу мақола таъсирида халқ қаҳрамонлигини ёритишда ёмон бир иллатдан—кўзбўямачиликдан халос бўлдик.

Очерк жанрида самарали меҳнат қилаётганлардан яна бири — «Чироқ» романининг муаллифи, моҳир таржимон, адабиётимизнинг кекса заҳматкаши Йўлдош Шамшаровдир. Яқинда унинг «Ишқ ўти» деб аталган китоби чиқди. Унга авторнинг кўп йиллар давомида яратган очеркларидан энг яхшилари саралаб олинган. Бу китоб меҳнат кишиларининг ёрқин портретларини

чизишда Йўлдош Шамшаровнинг ҳиссаси катта эканини кўрсатади. Китобдан «Боғбон», «Пахтақайнар» «Инсон қалби қуёшдан ёруғ» каби машҳур очерклар ўрин олган. Йўлдош Шамшаров кейинги йилларда ҳам ижодий активликни сусайтиргани йўқ. Бунинг далили сифатида унинг яқинда «Шарқ юлдузи» журналида эълон қилинган «Ҳаёт тақозоси» деган очеркини келтириш мумкин. Очерк марказида қишлоқ хўжалигининг ташаббускор ва жонкуяр раҳбарларидан бири, Учқўрғон районидаги Ленин номли совхоз директори, коммунист Фозилжон Турсуновнинг образи туради. Ёзувчи Фозилжон босиб ўтган йўл орқали Ўзбекистонда колхоз-совхоз қурилиши тарихининг айрим лавҳаларини жошлантиради ва айни чоқда бугунги ҳаётнинг муҳим муаммоларини ҳам кўтаради. Жумладан, ёзувчи эски хўжаликларнинг қайта қурилишини, қишлоқларни янгилаш масаласини ўртага қўйган. Бинобарин, ёзувчи замондошимиз учун зарур ва муҳим гап ҳам айта олган.

Ҳаёт тақозоси билан бугунги очеркчиликда ҳам жиддий ўзгаришлар рўй бермоқда. Бу ўзгаришларнинг энг муҳими шундаки, очерк жанри ҳаётга янада яқинлашмоқда. Шу маънода бугунги очеркларнинг турлари ҳам кенгайиб, портрет очерклар билан бир қаторда проблемали очерклар ҳам майдонга келди. Бунинг яқши намунасини тажрибали ёзувчи Одил Ёқубов «Фарзандлар бурчи» очеркида намойиш этган эди. Кейинги пайтларда бу соҳада самарали ижод қилаётган бир қатор ёшлар пайдо бўлди. Шароф Убайдуллаев, Менгзиё Сафаров, Эминжон Усмонов каби ёшлар шулар жумласидандир. Улар ўз очеркларида ва публицистик мақолаларида чиндан ҳам бугун ҳал қилгани зарур бўлган жуда муҳим масалаларни кўтариб чиқишмоқда. Фикримизнинг далили учун айрим мисоллар келтирамиз. Яқинда «Шарқ юлдузи» журналида сурхондарёлик ёзувчи Менгзиё Сафаровнинг «Боботог» деган очерки босилди. Терап бир самимият билан ёзилган бу очеркда ёзувчи

она табиатни кўз қорачиғидай асраш, унинг бойликларини ташиб битириш эмас, кўнайтириш масалаларини кўяди. Ёзувчининг асосий нияти шундаки, у табиатга фақат моддий манфаат нуқтаи назаридан қарашни қоралайдиган, аксинча, «инсон табиатни она деб эътироф этаркан, унга бўлган ихлоси, меҳрини амалий иш билан барқарор қилмоғи»ни истаydi.

Ёш ёзувчи Эминжон Усмонов ҳам ўз ижодида давримизнинг фавқуллода муҳим проблемаларидан бирини— муҳитни мусоффо сақлаш проблемасини конкрет ҳаётий материал асосида ёритмоқда. Унинг «Меҳригиё» романи шу муаммога бағишланган эди. Ёзувчи роман билан чекланмай, бир қатор очерклари ва публицистик мақолаларнда ҳам жамоатчиликнинг эътиборини шу проблемага жалб қилиш учун уринмоқда. Унинг бу уриниши яхши самара бермоқда. 1977 йили «Гулистон» журнали Эминжон Усмоновнинг «Чайоққа битилган ўйлар» деган очеркини эълон қилди. Бу очерк йил охирида «Гулистон» журналининг мукофотини олишга сазовор ҳам бўлди. Очеркда ёзувчи пахтачиликда зарарли ҳашаротларга қарши кимёвий дорилар билан эмас, биологик усул билан курашиш тарафдори, бутун вужуди билан шу фикрга берилган, унинг тўғрилигини Бухорода Свердлов райони мисолида амалда исбот қилган олим, қишлоқ хўжалик фанлари кандидати Аловиддин Ҳамроевнинг эса қоладиган образини чизган. Айни чоқда зараркунанда ҳашаротларга қарши биологик кураш йўлига ўтган район меҳнаткашларининг ҳаётини ҳам, бу қутлуг ишга ҳар томонлама ёрдам бераётган район партия комитети фаолиятини ҳам яхши кўрсатган. Шубҳасиз, бундай очерклар қишлоқ хўжалигининг ривожига салмоқли таъсир ўтказиши мумкин—бунинг учун уларда кўтарилган масалаларни тегишли ташкилотлар ҳар томонлама ўрганиб, муайян тадбирларни амалга оширмоғи даркор.

Замондошларимиз образини муваффақиятли чиза-

ётган очеркчилар орасида Ҳожиакбар Шайхов ва Олимжон Холдор, Зоҳир Аълам ва Мамадали Маҳмудов каби ёшлар ҳам бор.

Ҳ. Шайхов кўпгина очеркларида илм-фаннинг таълиқли арбоблари ҳақида, Ўзбекистонда химия, физика ёхуд медицина соҳасининг ривожига катта ҳисса қўшаётган олимлар ҳақида ёзади. Унинг шундай очеркларидан бири атоқли философ Иброҳим Мўминовнинг ўғли—медицина фанлари доктори Ақром Мўминов ҳақида ҳикоя қилади. Унда қаҳрамон характерида совет кишисига хос бўлган фазилатлар яхши очилган. Шуниингдек, андижонлик шоир Олимжон Холдор «Опа» деган очеркининг қаҳрамони қилиб замондошимизни танлаган. Очеркда андижонлик машҳур жамоат арбоби Турсуной Қаримованинг ҳаёт йўли ва бой маънавий дунёси очиб берилган. Автор Турсуной Қаримовага хос бўлган юксак мақсад сари интилишни, коммунизм ишига садоқатни, шижоат ва инсоний жозибани совет кишисининг фазилати сифатида кўрсатган.

Ёш ёзувчи Зоҳир Аъламининг очерклари ҳам кўп жиҳатдан диққатга сазовор. Улар ичида, айниқса, Байкал—Амур магистрали қурилишига бағишланган очерклар ажралиб туради. Маълумки, Байкал—Амур магистрали ҳам давримизнинг буюк қурилишларидан бири. Шу қурилиш муносабати билан тилимизда БАМ деган янги сўз пайдо бўлди. Бугун БАМ ҳақида қиссалар ва ҳикоялар, шеърлар ва очерклар яратилмоқда. БАМга бағишланган қўшиқлар куйланмоқда. БАМнинг бу қадар шуҳрат қозонгани бежиз эмас, албатта. Бугун «БАМ» деган сўз фидокорона меҳнатнинг рамзи, табиат тугдирган ҳар қандай қийинчиликларни дадил енгиб ўтадиган мардлик ва матонатнинг рамзи бўлиб қолди. Зоҳир Аълам БАМга бориб, у ерда қурилиш кўламини, унда ишлаётган ёшларнинг афсонавий шижоатини ўз кўзи билан кўриб келди. Шу сафар оқибатида унинг «БАМ—қаҳрамонлик маскани» ва «БАМ манзаралари»

деган очерклари майдонга келди. Бу очеркларда ёш ёзувчи буюк қурилиш пафосини яхши ифодалаган, унда меҳнат қилаётган ёшларнинг, шу жумладан Ўзбекистон комсомоли вакилларининг қиёфасини очиб берган.

Кўрамизки, бугун ўзбек ёзувчилари очерк ва публицистика каби оператив жанрлардан фойдаланиб, халқимизнинг умумий меҳнатига муайян ҳисса қўшмоқдалар. Албатта, ўзбек ёзувчилари эришилган марраларда тўхтаб қолмайдилар. Аксинча, улар бизнинг кундалик ҳаётимизда ҳар қанча тарапнам этса арзийдиган улуғвор воқеалар, улкан меҳнат зафарлари ҳали кўп эканини яхши билишди ва халқимизнинг қаҳрамонлигига муносиб мазмунан чуқур, бадиний юксак асарлар яратишга тинмай иштилоқланди.

Тюменда бўлиб ўтган ижодий конференция иштирокчилари КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари Л. И. Брежневга табрик хати йўллашди. Бу хатда қуйидаги сўзлар ҳам бор: «Биз бундан кейин ҳам ҳаёт билан алоқани янада мустаҳкамлаймиз ва ривожлантираемиз, тобора чуқурроқ ва хилма-хилроқ тарзда ҳаёт ичига кириб боришга интиламиз. Сизни ишontiриб айтamизки, қадрли Леонид Ильич, биз партиянинг чақиригига замонамизнинг қаҳрамонлари ҳақидаги, янги ҳаёт ижодкорлари ва бунёдкорлари тўғрисидаги, коммунизм тантанаси учун, одамларнинг бахт-саодати учун куррамиз қиёфасини янгилаётган меҳнат кишиси ҳақидаги янги-янги асарларимиз билан жавоб берамиз».

Бу оташин сўзлар бутун халқимиз учун ижод қилаётган, унинг улуғвор ишларига кўмаклашиш иштиёқида қалам тебратаётган ўзбек ёзувчиларининг ҳам қалбидаги туйғуларни ифодалайди.

ЁШЛАР — АДАБИЁТИМИЗНИНГ ИСТИҚБОЛИ

Съезддан съездгача... Тилимизда қўлланадиган кўлаб, минглаб сўзлардан фарқ қилмайдиган оддий икки сўз, оддий бирикма. Бироқ уларнинг замиридаги маънога эътибор берсак, бу бирикма мамлакатимиз ривожига жўшқин ва салмоқли воқеаларга, мислсиз изланиш ва муваффақиятларга тўла даврнинг ифодаси сифатида ажиб бир улуғворлик касб этади.

Съезддан съездгача... Бу икки сўз орасида тўрт йиллик масофа ётипти. Шу тўрт йил давомида совет халқи партиясимизнинг XXIV съезди белгилаб берган программа амал қилиб, иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва маънавий ҳаёт соҳасида ғоят улкан муваффақиятларни қўлга киритди. Бунга амин бўлиш учун биргина республикамиз ҳаётига назар ташлаш kifоя. Ўзбекистон меҳнаткашлари саноат соҳасида беш йиллик планни муддатидан аввал бажардилар. Республикамизда ўнлаб янги корхоналар, замонавий саноат иншоотлари, қудратли электростанциялар қад кўтарди. Қишлоқ хўжалиги соҳасидаги ютуқларимиз эса янада улканроқ. Икки съезд оралигида ўзбек пахтакорлари Ватанга 20 миллион тоннадан зиёд оқ олтин хирмонини совға қилди.

Ўзбекистоннинг бугунги жамолига назар ташлаган одам унинг ҳар бир шаҳари ва қишлоғида, ҳар қарич тупроғида навқиронлик тантанасини кўради. Бунга амин бўлиш учун социалистик Тошкентнинг гўзал хиёбонларини, осмонўпар биноларини, кенг ва чароғон кўчаларини, янги муҳташам кварталларини, оромбахш фаввораларини, соя-салқин боғларини кўз олдига келтириш kifоя.

Икки съезд орасидаги давр социалистик маданиятимизнинг ҳам янада гуллаб-яшнаган даври бўлди. Бу йилларда, айниқса, кўп миллатли совет адабиёти янги-янги ижодий муваффақиятларни қўлга киритиб, ўз

тарихида янги саҳифа очди. Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас эди. Чунки ривожланган социализм шароитида яшаётган совет халқи жонажон партиямиз раҳбарлигида бугун коммунистик жамият биносини барпо этмоқда. Коммунизм эса фақат иқтисодий ривожланган, ижтимоий баркамол жамиятгина эмас, юксак онгга, мукамал бадий дидга, теран маънавий оламга эга бўлган одамлар яшайдиган жамият ҳамдир. Буни рўёбга чиқаришда эса санъат ва адабиётнинг аҳамияти каттадир.

«Жамиятимиз коммунистик қурилиш йўлидан олга борган сари,— деган эди партиямиз Марказий Комитетининг Бош секретари Л. И. Брежнев XXIV съездда қилган ҳисобот докладда,— совет кишининг дунёқарашини, унинг ахлоқий эътиқодларини, маънавий маданиятини шакллантиришда адабиёт ва санъатнинг роли кучаймоқда».

Икки съезд оралигида коммунистик партия кўп миллатли совет адабиётининг ривожланишига доимий ғамхўрлик кўрсатди. Шу ғамхўрликнинг ёрқин ифодаси сифатида КПСС Марказий Комитетининг 1972 йилда қабул қилган «Адабий-бадий танқид ҳақида»ги тарихий қарорини кўрсатиш мумкин. 1974 йилда эса СССР Ёзувчилари союзининг I съездида 40 йил тўлган кунда совет ҳукумати ёзувчилардан катта бир гуруҳини энг олий унвон билан — Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони билан тақдирлади. Коммунистик партия совет адабиётига раҳбарлик қилар экан, ҳамиша ленинча принципларга таяиди ва адабиётимизнинг юксак гоявийлигини таъминлаш билан бирга, ундаги ижодий изланишларни қўллаб-қувватлашга, услубий ранг-баранглик ва шакллар бойлигини вужудга келтиришга ҳам алоҳида эътибор берди. Бу ўринда яна Л. И. Брежневнинг XXIV съезд минбаридан айтган қуйидаги ажойиб сўзларини эслаймиз:

«Биз ижодий изланишларга эътибор бериб қараш

тарафдоримиз, шахсий истеъдодлар ва талантларнинг камод топиши тарафдоримиз, социалистик реализм методи заминда пайдо бўлган формалар билан услублар ранг-баранглиги ва хилма-хиллигининг тарафдоримиз. Партия раҳбарлигининг кучи—санъаткорнинг халққа хизмат қилишдек олижаноб вазифага ихлосини ошира билишдан, уни жамиятни коммунистик негизларда қайта қуришнинг эътиқодли ва актив қатнашчисига айлантира билишдан иборатдир».

Совет ёзувчилари икки съезд оралигида партиямизнинг ана шу ғамхўрлигига жавобан «Коммунистик қурилишнинг эътиқодли ва актив қатнашчиси» деган шарафли номга мuposиб бўлиш учун баракали ижод қилдилар ва ўнлаб дурдона асарлар яратдилар. Бу муқаддас ишга ҳисса қўшишда ўзбек ёзувчилари ҳам катта жонбозлик кўрсатдилар. Ўзбек адабиётида икки съезд оралигида прозада О. Ёқубовнинг «Излайман» ва «Улуғбек хазинаси», А. Мухторнинг «Бўронларда бордек ҳаловат», П. Қодировнинг «Мерос», Саид Аҳмаднинг «45 кун», Н. Сафаровнинг «Наврўз», Мирмуҳсиннинг «Меъмор», Ҳ. Фуломнинг «Бинафша атри», Ҳ. Назирнинг «Лочин қанотлари» каби асарлари яратилди. Шеърят бобида эса Зулфиянинг «Камалак» туркуми, Миртемир, Шукрулло, Саида Зуннунова, Уйғун, Туроб Тўла, Шўҳрат ва бошқаларнинг поэтик асарлари майдонга келди. Драматургияда ҳам Яшиннинг «Инқилоб тонги», Уйғуннинг «Абурайҳон Беруний», Н. Сафаровнинг «Лукаш ботир», И. Султоннинг «Кўрмайин босдим тиканни...» каби асарлари вужудга келдики, буларнинг ҳаммаси икки съезд оралигида ўзбек ёзувчиларининг катта ғайрат ва жўшқин илҳом билан меҳнат қилганларидан далолат беради .

Республикамизда икки съезд оралигидаги адабий жараённинг характерли хусусиятларидан яна бириншундаки, адабий ҳаётда борган сари ёш ижодкорларнинг ўрни ва салмоғи ортиб бормоқда. Ун йиллар аввал

адабиёт оламига дастлабки қадамларини қўйган Улмас Умарбеков, Учқун Назаров, Уткир Ҳошимов, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Нормурод Нарзуллаев, Носир Фозилов каби ёшлар иккинчи съезд оралиғида балоғат даврига кирди. Улар билан изма-из адабиётга янги авлод вакиллари кириб келдики, уларнинг биринчи ижодий қадамлариёқ бу ёшларга адабиётимизнинг келажаги сифатида катта умид билан қарашга асос беради. Уларнинг бемалол ва самарали ижод қилиши учун ҳамма имконият яратиб берилган. Ёш ижодкорлар кун сайин коммунистик партиянинг оталарча ғамхўрлигини ҳис қилиб яшамоқдалар. Бу ғамхўрликнинг ёрқин намунаси сифатида Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети қабул қилган ёш ижодкорлар ҳақидаги қарорни эслаш мумкин. Шунингдек, ўзбекистонлик ёш ижодкорларнинг Бутуниттифоқ ёш ижодкорлар кенгаш-семинарида иштирок этиши, мамлакатимизнинг турли ўлкаларида бўлиб турадиган анъанавий адабиёт кунларида қатнашиши, улардан айримларининг республика комсомол мукофоти билан тақдирланиши ҳам шу ғамхўрликнинг аён нишонларидир.

Бу йилларда ёш ижодкорлар дадиллик билан прозанинг ҳамма жанрларида ўз кучларини синаб кўрдилар. Улар очерк ва ҳикоя жанрида ҳам, қисса ва роман бобида ҳам жиддий муваффақиятларни қўлга киритдилар. Ёшлар прозасининг тематикаси хилма-хил. Улар ўз тенгдошларининг бугунги ҳаёти ҳақида, уларнинг адолат ва ҳақиқат учун кураши тўғрисида, улғайиш йўлида мураккаб жараёнларни босиб ўтиб, маънавий чинқишларни тўғрисида ҳикоя қилишади. Шунингдек, ёшларнинг асарларида оталаримизнинг жанговар ўтмиши: қаҳрамонлик традициялари, бу традицияларга ҳаминша содиқ бўлиш масалалари кўтарилди. Ёшлар прозаси услуб жиҳатида ҳам ранг-баранг—уларнинг бири изчил реалистик услубда ёзилган бўлса, бошқаси—лирик тасвирга мойил. Бирида психологик тадқиқот

устун бўлса, яна бирида ҳаётбахш, қувноқ юмор ҳукмрон. Буларнинг барчаси икки съезд оралиғида адабиётга кириб келган ён шу йилларда йирик асарлар яратиб, вояга етганини намойиш қилган ёшларга катта умид ва ишонч билан қарашга асос беради.

Ёшлар прозасининг салмоқли асарлари ҳақида гапирганда, биринчи навбатда, Худойберди Тўхтабоевнинг номи эсга тушади. У болалар прозаси соҳасида ишласа ҳам, унинг биринчи йирик асари—«Сариқ девни миниб» қиссаси ҳаммага манзур бўлди. Ундаги ҳаётбахш юмор, қувноқ саргузаштлар, сюжетининг пухталиги ва энг муҳими, тасвирдаги самимият бу асарни прозамизнинг жиддий ҳодисаларидан бирига айлантirdи. Бу асар қисқа муддатда қардош республикаларда ҳам шуҳрат қозонди, Москвада эълон қилинди, немис тилига таржима бўлди. Худойберди Тўхтабоев талабчанлик билан ишлашда давом этиб, унинг иккинчи қисмини — «Сариқ девнинг ўлими»ни яратди. Бу асар ҳам ғоявий-бадий хусусиятлари жиҳатидан авторининг биринчи китобидан қолишмайди. Муаллиф яна бир янги китобини — «Беш болали йигитча»ни ёзиб тугаллади. Шундай қилиб, адабиётимизда ўзига хос трилогия яратилди. «Беш болали йигитча» Худойберди Тўхтабоевнинг талапти вояга етганини, у маҳорат сирларини тобора чуқурроқ эгаллаб бораётганини кўрсатади.

Ёш прозаик Эргаш Раимов ҳам шу йилларда иккита қисса эълон қилди. Уларнинг бири «Меҳрибонларим», иккинчиси «Ажаб қишлоқ қиссаси» деб аталади. Бу қиссалар услуб жиҳатидан Худойберди Тўхтабоевнинг асарларига яқин туради. Э. Раимов ўз қиссаларида бугунги қишлоқ ҳаётига ёш ўсмир йигитча кўзи билан қарайди, ниҳоят қизиқарли, юморга бой воқеалар орқали қишлоқда ва биринчи навбатда, қишлоқ одамлари психологиясида содир бўлаётган ўзгаришларни кўрсатади. Э. Раимов ўз қиссаларида ёрқин миллий колорит яратолган, унинг қаҳрамонлари ҳам содда, ҳам муғамбир,

ҳам пишиқ, ҳам анойи одамлар. Улар жонли одамлар ва шу сифатлари билан китобхонни ўзига ром этади.

Ёшларнинг прозаик асарлари ичида Турғун Пўлатнинг «Ичкуёв» ва Фарҳод Мусажоновнинг «Сунбула» қиссалари ҳам китобхонлар эътиборини жалб қилди. Марҳум Турғун Пўлат кўп йиллар давомида яхши очеркист ва таржимон сифатида танилган эди. У ҳикоялар машқ қилиб юрган бўлса-да, йирик жанрларга қўл ўрмаган эди. Бироқ «Ичкуёв» қиссаси Турғун Пўлат ҳаёти бадий тасвирлашда катта имкониятларга эга эканини кўрсатди. Қиссада ёш журналист йигитнинг софлик ва ҳалоллик учун кураши, ҳаётдаги илк қийинчиликлар, уларни енгish процессида характернинг товланиши очиб берилган.

Фарҳод Мусажоновнинг «Сунбула» қиссаси ҳам материали жиҳатидан «Ичкуёв»га яқин туради. Бунда ҳам асосий қаҳрамон — ёш журналист йигит. Бироқ «Сунбула»да автор бош мақсад сифатида мешчаплик, худбинлик, мол-дунёга ҳирс қўйиш, инсон эркини, эътиқодини, қобилиятини эъзозламаслик каби иллатларни фoш қилишни олган. Ҳар иккала қисса, айрим бадий қусурларига қарамасдан, актив курашчилар образини самимий тасвирлаши, ҳаётнийлиги билан китобхонда ижобий таассурот қолдиради.

Турғун Пўлат, Фарҳод Мусажонов, Омон Мухторов каби ёзувчилар ўз асарларида замонавий мавзуга мурожаат қилган бўлсалар, фарғоналик ёзувчи Йўлдош Сулаймон «Субҳидам» романида тарихий-революцион воқеаларни танлаб олган. Бу романда Фарғонада совет ҳокимиятини ўриштириш учун кураш, Қизил Армиянинг босмачиларга қарши жанглари оталаримизнинг революцион анъаналарига чуқур ҳурмат билан тасвирланган. Романда революцион даврнинг руҳи, граждaнлар уруши йилларининг романтикаси анча дуруст очиб берилган.

Икки съезд оралиғидаги даврда баракали ижод

қилган ёшлар орасида Саъдулла Сиёев ва Неъмат Аминовлар алоҳида ажралиб туради. Улар бир-бирига яқин. Уларни яқинлаштирган нарса шуки, икковлари ҳам ҳажвийёт соҳасида қалам тебратади. Бу икки ёзувчининг ҳажвий ҳикоялари доим мўлжалнинг аниқлиги билан, характерларининг тўлақонлиги билан ажралиб туради. Саъдулла Сиёев ҳам, Неъмат Аминов ҳам ўз ҳикояларида одамлар характерида учраб турадиган турли-туман иллатларни қаттиқ танқид қилади ва шу орқали замонамиз қаҳрамонларини ҳар томонлама мукамал ва гўзал кўришни истайди.

Ёшлар прозаси ҳақида гапирганда яна икки номин тилга олмаслик мумкин эмас. Булар Тоҳир Малик ва Ҳожиақбар Шайховлардир. Тўғри, улар ҳали бирон йирик қисса ёки роман яратганча йўқ. Уларнинг босилган ҳикоя ва очерклари ҳам ҳали ҳар жиҳатдан баркамол эмас. Бироқ бу икки ёш ёзувчи ўзбек адабиётида биринчи бўлиб илмий-фантастика жанрига қўл урди. Улар бир қатор илмий-фантастик ҳикоялар эълон қилдиларки, бу ҳикояларда фантастика воситасида муҳим ахлоқий-маънавий проблемалар кўтарилган.

Кўрамизки, икки съезд оралиғида ёш ўзбек прозаиклари анча баракали ва самарали ижод қилдилар. Улар ўз асарлари билан адабиётимизнинг янада ҳаётий ва халқчил бўлишига муайян ҳисса қўшдилар.

Бу йилларда ёшлар поэзияси ҳам бадий юксакликлар сари интилишда давом этди. Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов каби шоирлар энди балогат босқичига қадам қўйишди. Айниқса, уларнинг таржимонлик соҳасида жаҳон классикасига мурожаат қилиши маҳорат сирларини янада чуқурроқ эгаллашига, ижодда ажиб бир теранлик сари интилишига йўл очди. Эркин Воҳидов Гётеннинг «Фауст»ини, Абдулла Орипов Дантенинг «Илоҳий комедия»сини муваффақият билан таржима қилдики, булар ўзбек халқининг маданий ҳаётида катта ҳодиса бўлди. Ёш шоирларнинг баракали ва са-

марали ижод қилганлигини яна шу фактдан ҳам кўриш мумкинки, уларнинг кўпчилиги мураккаб ва қийин жанр бўлмиш—поэма жанрида яхши асарлар яратдилар. Бу ўринда Муҳаммад Алининг «Заминда яшаймиз», «Боқий дунё», Жамол Камолнинг «Тош тугён», Гулчеҳра Жўраеванинг «Надюша», «Қамолот», Низомжон Парданинг «Олтин маъбуда», Гулчеҳра Нуруллаеванинг «Мен урушни кўрганман», Юсуф Шомансурнинг «Райчарон», Абдураззоқ Абдурашидовнинг «Юлдузлар хаёли», Келди Қодировнинг «Чаноқдаги қон», Ойдин Ҳожиевнинг «Она ер соғинчи» каби поэмаларини алоҳида таъкидлаш лозим. Уларда социалистик воқеликнинг турли қирралари серилҳом оҳангда куйланган.

Бу шоирлар қаторига Барот Бойқобилов ва Нормурод Нарзуллаевларнинг ҳам номини қўйиш керак. Мана неча йиллардирки, Барот Бойқобилов сонет жанрида ижодий изланиш билан банд. Бу изланишларнинг самараси ўлароқ у сонетлар китобини эълон қилди. Нормурод Нарзуллаев эса жўшқин лирик оҳангларда совет ёшларининг бугунги ҳаётини, уларнинг қалбидаги ҳис-туйғуларни куйламоқда. Сўнгги йиллар ёшлар поэзиясида Омон Матжон, Рауф Парфи, Абдулла Шер, Муҳаммадали Қўшмоқов, Ҳалима Худойбердневалар ижодини алоҳида таъкидлаш лозим. Буларнинг ҳаммаси ҳам икки-учтадан поэтик тўплам эълон қилишди ва бу китоблари билан ўзинга хос истеъдод эгалари эканини, ижодий изланишда ўз йўлларини қидираётганларини намоён қилишди.

Масалан, Омон Матжон «Тўғон», «Абурайҳон Беруний», «Паҳлавон Маҳмуд» деган драматик достонлардан ташкил топган поэтик трилогия яратиб, унда ўтмишда яшаган буюк сиймоларнинг ёрқин образини яратди. Омон Матжон трилогиясида тарихий воқелик анча чуқур ифодаланган. Айни чоқда, шоир тарихий воқеалар орқали бугун ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлган гуманистик ғояларни тасдиқлайди.

Рауф Парфи, Абдулла Шер, Муҳаммадали Қўшмоқовлар ҳам бир-бирини такрорламаган ҳолда замондошларимизнинг ички дунёсини ёрқин очадиган лирик асарлар яратдилар. Бу ўринда, айниқса, уларнинг Нозим Ҳикмат, Гарсия Лорка, Пабло Неруда каби шоирлар ижодидан баракали ўрганиб, шеърда янги-янги тасвир имкониятларини қидираётганини қўллаб-қувватлаш керак.

Ҳалима Худойбердиеванинг «Оқ олмалар» ва «Чаман» деб аталган икки тўплами ҳам поэзиямизда жиддий ҳодиса бўлди. Уларга кирган шеърларда ҳозирги даврдаги ўзбек қизларининг ҳаётга янгича муносабати, янгича психологияси, янги характери ифодаланади.

Ёш ижодкорлар бадиий очерк ва публицистика, драматургия ва адабий танқид соҳасида ҳам тобора катта роль ўйнамоқдалар. Уларнинг ҳаммасини санаб чиқиш анча қийин. Лекин шундоқ бўлса-да, тақризлари ва мақолалари билан бугунги адабиёт ривожига муайян ҳисса қўшаётган Маҳкам Маҳмудов, Меҳли Сафаров, Санжар Содиқ каби ёш танқидчиларнинг номини тилга олмай ўтолмаймиз.

Қўрамызки, икки съезд оралиғида ёш ижодкорлар адабий процессда анча муҳим роль ўйнади. Ютуқларимиз катта. Бироқ партия бизни ютуқлар билан қаноатланмасликка, ҳамиша истиқболни кўзлаб иш тутишга ундайди. Шу жиҳатдан қарасак, бугун ёшлар адабиётда қилиши керак бўлган ишлар анча кўп эканига амин бўламиз. Айниқса, бугунги адабиётимизни украин, озорбайжон, белорус, қозоқ адабиётлари билан чоғиштирсак, бизда аҳвол ҳамон кўнгилдагидек эмаслигини кўрамыз. Асарларда муҳим ҳаётий проблемалар, ривожланган социализм даврининг муаммолари етарли даражада кескин қўйилмаётгани, қаҳрамонлар ҳам баъзан ҳаётдаги прототиплари қаршисида рангсиз ва нимжон бўлиб қолаётганлари сир эмас.

Орадан яна беш ой ўтади. Партиямизнинг энг сара

фарзандлари Ватанмиз пойтахти Москвада ўзининг XXV анжуманига тўпланади. Ҳеч шубҳа йўқки, XXV съезд ҳам ватанмиз ривожига янги босқични бошлаб беради. Бугун совет халқи шу улўф тарихий ҳодисани муносиб кутиб олиш учун шавқ-завқ билан меҳнат қилмоқда. Улар қаторида бутун истеъдодли, жўшқин илҳомли, қалб қўрлини коммунизм қураётган жонажон халқига бағишлаган ўзбек ёзувчилари ҳам бор.

1975

ТАЛАНТ—ХАЛҚ МУЛКИ

«Адабиёт ва санъатнинг талантли асарлари миллий бойликдир». Бу чуқур иборани КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари Л. И. Брежнев XXV съездининг юксак минбаридан айтди. Ҳар гал бу сўзларни қайта ўқиганда совет ёзувчисининг қалби чексиз гурур ва ифтихор туйғуларига тўлиб-тошмаслиги мумкин эмас. Негаки, тарихда инсониятнинг фахри деса арзигулик не-не буюк алломалар, даҳо санъаткорлар ўтмаган. Лекин улар яратган асарлар қачон, қайси мамлакатда миллий бойлик деб тап олинган? Қачон, қайси мамлакатда санъат ва адабиёт умумхалқ ишининг узвий қисми деб ҳисобланган. Қачон, қаерда қайси азамат арбоб санъат ва адабиёт аҳлига гамхўрликни давлат сиёсати даражасига кўтарган? Бу саволга жавоб излаб, кўҳна тарих китобининг олақуроқ саҳифаларини варақласангиз, ҳаракатингиз зое кетади. Улардан шоҳ асарлар яратиб, ўз даврида қадр-эътибор топмай ўтиб кетган санъаткорларининг аламли қисматларининггина ўқийсиз. Ҳатто Алишер Навоийдек улўф зот Ҳусайн Бойқародек дўсти ва ҳомийси борлигига қарамай, ҳокимлик либосида неча йил сургун азобини чеккан. Фақат социалистик жамиятдагина санъат ва адабиётнинг қадри мислсиз

юксакликларга кўтарилди, санъат ва адабиёт аҳли эса бутун халқ назарида чинакам ҳурмат-эътиборга сазовор бўлди. Л. И. Брежневнинг съезд минбаридан айтган гаплари шу ҳурмат-эътиборнинг ёрқин ифодасидир.

Талант—халқ мулки. Албатта, талант табиатнинг подир ишъоми, уни йўқдан бор қилиб бўлмайди. Табиат талантни бир одамга ато қилса ҳам, талант фақат уники эмас, бутун халқники. Одам ўз таланти учун бутун элу юрт, адабиёт олдида жавобгар. Одамда ана шу жавобгарлик туйғуси бўлмаса, у ҳар қанча талантли бўлмасин, кўпчиликка нафти тегадиган, адабиётда сўймас из қолдирадиган салмоқли асарлар ярата олмайди.

Ҳар қаандай тўғма талант ҳам уруғдай гап, холос. У униб чиқиб, ҳосил бериши ҳам мумкин, кўкариб, барг ёзишга улгурмай, нест-побуд бўлиб кетиши ҳам мумкин. Уруғ униб, ҳосилга кирishi учун ер, сув, ҳаво ва офтоб зарур; талантнинг ўсиб-улғайиб вояга етиши ва кўпчиликни баҳраманд этадиган самара бериши учун ҳам муайян шарту шароит, басаришта парвариш керак. Қаровсиз қолса, кўкариб турган дарахт ҳам қуриб қолиши муқаррар. Парвариш бўлмаса, балогатга етиб, яшнаб турган талант ҳам қовжираб қолиши мумкин.

Талантнинг ўсиб-улғайиб, камолотга етиши учун зарур бўлган шарту шароитни икки гуруҳга ажратиш мумкин: буларнинг бир гуруҳи талант эгасининг ўзига боғлиқ, иккинчи гуруҳи — унинг атрофидаги ташқи муҳитга боғлиқ.

* * *

Талант улғайиб, яшнаб, камол топадими ёхуд ўн гулидан бир гули очилмай, йўқ бўлиб кетадими—бу, биринчи павбатда, талант эгасининг ўзига боғлиқ. Гап шундаки, талантнинг ўзи ҳали ҳеч нарсани ҳал қилмайди. Талант рўёбга чиқishi учун уни доимо муттасил равишда озиқлантириб туриш керак. Хўш, талантнинг

озиги нима? Бу—ҳаётдир. Талант эгаси ҳаётни чуқур би-
лиши, ҳамиша унинг етакчи тенденцияларидан хабардор
бўлиб туриши, ундаги воқеа ва ҳодисаларнинг мағзини
чақа олиши зарур. Фақат шугина унинг талантига жон
бағишлаши мумкин.

Мен яқинда «Ёш гавардия» нашриёти чиқарган «Ёш-
лик» альманахидаги ҳикояларни ўқиб чиқдим. Альма-
нахга ўн тўрт ёш авторнинг асари киритилган. Шуниси
қувонарлики, ҳикояларнинг ҳаммасида ҳам талант уч-
қуни сезилиб туради—авторларда муаян фикр бор,
ҳислар бой, манзаралар тасвири дуруст, ҳатто кўпгина
ҳикояларда бир қадар қабариқ характерлар ҳам чизил-
ган. Лекин шунга қарамай, Э. Аъзамовнинг «Кўк эшик»,
Қ. Кенжанинг «Яшил барг» каби ҳикояларини мустасно
қилганда, қолган ҳикояларнинг кўпчилигида тасвирлан-
ган ҳаёт анчагина ғариб кўринди. Мана, масалан, қўқон-
лик Озода Омонованинг «Араз» ҳикоясини кўрайлик.
Ёш келин Малика эри Рустамдан хафа—у хотинига кам
эътибор беради, бирга олиб юрмайди. Малика аразлаб
уйига кетиб қолади. Кейин маълум бўладики, у ҳомила-
дор экан. Буни билгач, яна Рустамникига қайтади ва
эр-хотин аввалгидай апоқ-чапоқ бўлиб кетишади. Ёхуд
Асад Дилмуродовнинг «Осмоннинг бир парчаси» ҳикоя-
сини олайлик. Унинг қаҳрамони—сўқир йигит Дониш. У
табиатни севади, лекин кўнгли бениҳоя нозик. Унга
Зухра ёқади, ҳатто унга уйланишни ҳам орзу қилади.
Бироқ отаси Вали отанинг қўполлиги, Дониш қалбига
йўл тополмаслиги унинг орзуларини поймол қилади.
Мана, яна бир ҳикоя—у «Баҳор ёмғири» деб аталади.
Уни тошкентлик Мавлуда Сулаймонова ёзган. Қиз се-
вимли йигитни зориқиб кутади. У армияда. Негадир
хат ёзмай қўйган. Бир куни қиз вокзал ёнидан ўтиб
кетаётиб, йигитнинг қайтганини, уни бошқа қиз кутиб
олганини, иккови қучоқлашиб кўришганини кўради.
Бундан, албатта, изтиробга тушади, уч кунгача ўзини

қўйишга жой тополмайдн. Қейин маълум бўладики, йигитни синглиси кутиб олган экан.

Бу учала ҳикояда ҳам, юқорида айтганимиздек, муайян талант нишонаси бор—ўйлайманки, бу ёшларнинг келажагига умид билан қараса бўлади. Бироқ улар танлаган воқеаларни майда, арзимас дейишга тил бормаса ҳам, ҳар ҳолда ҳаётнинг магистрал йўлидан четдаги воқеалар. Учала ҳикоянинг тили ширали, тасвирлари жойида, лекин айтиладиган гап анча юзаки, кишини ўйлатадиган, ҳаракатга келтирадиган гаплар эмас. Нима учун шундай? Нима учун адабиётга энди кириб келаётган уч ёш ҳикоянавис бугунги ҳаётимиздан жиддийроқ, ибратлироқ воқеани танлаб олмади экан?

Менимча, бунинг асосий сабаби ҳаётини кузатишларнинг камлигида, ҳаёт ҳақидаги, одамлар тўғрисидаги ўйларнинг чекланганлигида бўлса керак. Мен юқорида ҳикояга танлаб олинган воқеа майдароқ дедим. Шу ўринда бир нарсани айтмоқ жоиз. Ҳақиқий талант эгаси учун ҳаётда майда ёки йирик воқеалар бўлмади—у нима қаламга олмасин, ҳаммасини санъат даражасига, яъни китобхонга кучли ғоявий-эмоционал таъсир кўрсатадиган салмоқли, мазмундор воқеа даражасига кўтара олади. Масалан, В. Шукшиннинг ҳикояларини эсланг. Уларнинг биронтасида бирон фавқулудда ҳодиса йўқ, бураб-чирмаб ташланган сюжетни учратмайсиз, лекин шунга қарамай, уларни ғоят зўр қизиқиш билан ўқийсиз. Бундай мисолларни Абдулла Қаҳҳор, Саид Аҳмад, Одил Ёқубов асарларидан ҳам кўплаб келтириш мумкин. Демак, гап танлаган воқеада эмас, балки шу воқеа муносабатини билаи ёзувчи айтмоқчи бўлган гапда, ёзувчининг ҳаёт ва одамлар ҳақидаги қарашларида экан. Ёзувчи айтмоқчи бўлган гап, унинг қарашлари пухта, салмоқли, кўпчиликнинг эътиборини тортадиган бўлиши учун эса, ёзувчи ҳаётни чуқур билмоғи, ҳаминша унинг томир уришидан бохабар бўлиб турмоғи лозим. Хуллас, ҳаёт муаммоларини ёзувчи қалби орқали ўтпб, улуғ бир

дардга айланиши керакки, бу дард қандай воқеа шаклида ифодаланишидан қатъи назар, китобхоннинг қалбини ҳам ларзага солсин.

Талантнинг парвози учун зарур бўлган қанотлардан яна бири—билимдир. Тўғри, ҳозир адабиётга кириб келаётган ёшларнинг ҳаммаси ҳам билимли. Уларнинг кўпчилиги олий ўқув юртларини тугатган, жаҳон адабиётини, сиёсатни, фалсафани яхши биладиган ёшлар. Лекин менимча, улкан ёзувчи бўлиш учун буларнинг бариси ҳали кифоя эмас. Ҳозир илмий-техника революцияси даврида яшаймиз. Ҳаётда фан ва техниканинг роли борган сари ортиб борапти. Ҳар биримиз ўз елкамизда «ахборотлар портлаши» деган жараённинг юкни аниқ ҳис қилиб турибмиз. Илмий-техник революция бугунги китобхоннинг ҳам савиясини бениҳоя ошириб юборди. Унга бирон ганин манзур қилиш учун ёзувчи, албатта, савия жиҳатидан ундан юқори турмоғи лозим. Афсуски, адабиётимизда шундай асарлар ҳам борки, уларни ўқиганда авторнинг фикрлаш доираси ғоят торлигидан, билимлар запаси ғариблигидан хижолатга тушасан киши. Баъзан ҳаётда аллақачонлар ҳал бўлиб кетган муаммолар бундай асарларда бугунги куннинг энг долзарб масалаларидай кўтарилади. Мен яқинда бир ёзувчининг янги романини ўқидим—роман устида иш давом этаётгани учун авторнинг ҳам, асарнинг ҳам номини атайин айтмайман. Бу роман табиатни қўриқлаш масаласига бағишланган. Дуруст, бу масала бугунги кунда бутун жаҳон миқёсида энг ўткир, энг долзарб масалалардан бири. Бинобарин, авторнинг бундай масалага қўл ургани жуда яхши. Лекин ёмони шундаки, автор романда бу муаммони жуда жўнлаштириб юборган, унинг оламшумул моҳиятини китобхонга етказиб беролмаган. Романи ўқиб чиққан одам табиатни қўриқлаш масаласи бугун ҳар бир шахсининг тақдирига таъсир қиладиган ҳаётмамот масаласи бўлиб қолганини ҳис қилмайди. Ёзувчи бутун муаммони Орол атрофини дарахтзорлаштириш, у

ерда ёнғоқни кўпайтириш масаласига боғлиқ қилиб қўйган. Романда атом энергияси ҳақида ҳам, элементлар тўғрисида ҳам, ҳайвонот ва ўсимликлар дунёси ҳақида ҳам, селекция ва генетика ҳақида ҳам бир талай маълумот берилади, лекин буларнинг ҳеч қайсиси асарнинг бадий тўқимасига сингдириб юборилмаган. Бу асарни ўқиганимда беихтиёр бир қатор улкан ёзувчиларнинг тажрибаси эсимга тушди. Билимдонлик уларнинг асарига ҳусн бўлиб тушган, асарнинг қимматини бениҳоя юксакка кўтарган эди. Леонов «Рус ўрмони»ни ёзишдан аввал ўрмоншунослик илмини шу қадар чуқур ўрганганки, бу соҳада истаган академик билан масала таллашиш қудратига эга бўлган. Ёхуд Ойбек «Навой» романини яратар экан, XV аср тарихини истаган тарихшунос олимдан кам ўрганмаган. Унинг билими нечоғли чуқурлигини Навой ҳақидаги қатор илмий мақолаларидан ҳам билиб олиш мумкин. Афсуски, бугунги асарларимизнинг кўпчилигида шаҳар ҳақида ҳикоя қилинадими, қишлоқ ҳақидами, бари бир ёзувчи ўз қаҳрамонларининг ички дунёсини, психологиясини бир қадар дуруст билган ҳолда, ўзи қаламга олган муаммоларни ич-ичидан чуқур ва конкрет билмагани сезилиб қолади. Биз ишчилар темасида асарларимиз камлигидан нолиймиз ва бирор асарнинг қаҳрамони заводда ишласа қувонамиз. Ҳолбуки қаҳрамонни «ишчи» деб аташ билан ҳеч нарса ўзгармайди. «Пўлат қуювчилар» ёхуд «Мукофот» типигаги асарларнинг бизда яратилмаётганига бош сабаб ёзувчиларимизнинг бугунги завод ҳаётини, ишлаб чиқариш жараёнида содир бўлаётган ўзгаришларни пухта ва аниқ билмагани эмасмикан? Шунингдек, қишлоқ ҳақидаги асарларда ҳам пахтачилик ёки чорвачилик ишларининг бугунги тенденцияларидан беҳабарлик авторларга тез-тез панд бериб турибди. Хуллас, ёзувчига умумий савиядап ташқари, ўзи тасвирлаётган соҳани ипидан игнасиғача мукамал билиш, билганда ҳам бугунги илм даражасида билиш зарур экаилич

махсус исбот талаб қилмайдиган ҳақиқатдир. Талант шундай нарсаки, уни ҳамиша ҳаёт чарҳида чарҳлаб, билим суви билан сайқал бериб туриш керак. Шундагина у муттасил яшнаб, чарақлаб туради.

Талантнинг рўёбга чиқиши учун зарур бўлган шартлардан яна бири талант эгасининг характери билан боғлиқ. Аниқроғи, талантли одамда мустаҳкам ирода, яхши маънодаги ўжарлик, сабот ва матонат ҳам бўлмоғи даркор. Бу сифатлар заиф бўлса, уларни одам ўзида изчиллик билан тарбиялаб, шакллантириб бориши лозим. Гап шундаки, талантни рўёбга чиқариш учун одам девдай меҳнат қилиш қобилиятига эга бўлмоғи зарур. Буюк одамларнинг ҳаммаси беистисно буюк меҳнаткашлар бўлишган. Дунёдаги энг қийин ишлардан бири эса ўз-ўзини астойдил меҳнат қилишга мажбур этишдир. Баҳор бўлса қўёш чарақлаб чиқиб турса, осмоннинг зангорилиги кўзни қамаштирса, уйғонаётган дарахтлардан баҳор ҳиди анқиса, олисдаги тоғлар имо қилиб, қўйнига чорласа, шуларнинг ҳаммасидан юз ўгириб, папирос тутунига тўлиб кетган уйда ўз-ўзингни столга ўн соатлаб занжирбанд қилиб қўйиш учун, албатта, матонат керак. Ижодий иш ҳаётнинг кўпгина ноз-неъматларидан, ҳузур-ҳаловатларидан ихтиёрий равишда воз кечишни талаб қилади. Мен ҳар бир ёзувчи ёки ҳар бир шоир муқаррар тарзда сўфи бўлиши керак демоқчи эмасман, лекин у ҳаётнинг кўпгина мафтункор томонларидан онгли равишда воз кечиши зарурлигига аминман. Талантли одам учун ирода, ўжарлик яна шунинг учун зарурки, у табиий равишда ўз ривожига кўпгина қийинчиликларга дуч келади. Масалан, биринчи асарида ҳамма гапни айтиб қўйиб, иккинчисини ёзолмай қийналиши мумкин ёхуд биринчи асари учун мақтов эшитиб, иккинчи ё олтинчи асари учун танқид қилиниши мумкин. Бундай ҳолларда одам изтиробга тушибди табиий. Ана шунда ирода заиф бўлса, ўжарлик етишмаса, «тан олнмаган гений» либосига бурканиб олиб,

бутун оламга зарда қилиб, ўз қобигига кириб олиш ҳам ҳеч гап эмас. Унда ёзувчининг миясини банд қилиши керак бўлган ижодий муаммолар бир ёқда қолиб кетиб, у адабиётда ўз шахси билан шуғуллана бошлайди. Аксинча, ирода кучли бўлса, сабот ва матонат етарли бўлса, бу ёзувчини «рақиблари»га қасдма-қасд янада ғайрат билан ижод қилишга, ўзининг нималарга қодир эканини асар билан кўрсатишга ундайди.

Талантли одамнинг йўлидаги энг хавфли ғовлардан яна бири шуҳратпарастлик иллатидир. Албатта, талантли одамда муайян ички гурур бўлиши керак, бусиз одамда ўз кучига ишонч бўлмайди. Бироқ бу гурур манманликка айланиб кетса, катта зарар келтириши мумкин. Унда одам ўз ишига соғлом назар билан танқидий қараш қобилиятидан маҳрум бўлади, ёзган ҳар саҳифаси ўзига даҳолик намунасидай кўринаверади, биров танқидий мулоҳаза билдирса, ундай одам кўзига душман бўлиб кўринади. Қарабсизки, манманлик, ўз-ўзидан мамнулик туфайли ўз устида ишладан тўхтайтиди, ўшиш ўрнига ижодий таназул бошланади. Шуҳратпарастлик, манманлик талантни зимдан кемирадиган занг, уларни талант эгасининг ўзи енгиб ўтиши керак—бу ишда унга четдан ҳеч ким ёрдам беролмайди. Унга ёрдам берадиган ягона куч унинг иродаси, саботи ва матонатидир.

Кўринадикки, адабиёт даргоҳининг эшиги эртактлардаги хазина дарвозаси каби «сим-сим, оч эшикни!» деган биргина ибора билан ланг очилиб кетмайди. Бу эшикни очиб, ичкарига кириш учун талантнинг ёнида яна пухта билим, юксак тафаккур, қатъий ирода ҳам зарурки, булар ҳеч қачон ғойибдан ҳосил бўлмайди.

* * *

Талантнинг ўсиб-улғайиши ва камол топиши учун зарур бўлган иккинчи гуруҳ шарт-шароит, юқорида айтганимиздек, ташқи муҳит билан боглик. Бу ўринда, авва-

ло, шуни таъкидлаш керакки, бизнинг мамлакатимизда, шу жумладан, республикамизда талантларнинг ўсиши ва бутун тўлалиги билан намоён бўлиши учун зарур объектив шароит аллақачонлардан бери мавжуд. Бизда ҳар бир талант эгаси қундалик фаолиятида жонажон партияimizнинг гамхўрлигидан баҳраманд бўлмоқда. Ёзувчилар учун ҳамма редакциялар ва нашриётларнинг эшиги доимо очиқ. Республикаимизда нашр этилаётган китоблар сонн тобора ортиб бормоқда. Янги -янги журналлар, газеталар ташкил қилинмоқда. Қўйинчи, ёзувчиларнинг ижодий ишларидан тортиб манший ҳаётигача бирон муаммо чиқиб қолса, уларнинг барчаси ижобий ҳал қилинади. Шунинг учун талантларнинг ривожн учун мукамал объектив шароит ва доний гамхўрлик бор деб тўла овоз билан баралла айта оламиз. Мен бу ўринда шу объектив шароитдан янада унумлироқ фойдаланишга имкон берадиган баъзи масалаларни ўртага қўймоқчиман.

Биринчи масала—Ёзувчилар союзн билан боғлиқ масала. Ёзувчилар союзн сўнги йилларда ёш талантларга гамхўрлик соҳасида, уларнинг ишига кўмаклашиш борасида анча ишлар қилди: кўнгина ёшлар союзнга қабул қилинди, талай ёшларнинг яшаш шароити яхшиланди, союзнда Ёшлар билан ишлаш Совети ва унинг қошида ёшлар семинари ишлаб турибди. Буларнинг барчаси дуруст, албатта. Лекин, менимча, етарли эмас. Ёзувчилар союзининг ёшларга муносабатида энг марказий масала—ёш талантларнинг улгайишига бевосита кўмак берадиган масала—ёшларни ғоявий-ижтимоий тарбияси масаласидир. Дуруст, бу масалада ҳам аҳён-аҳёнда фойдали тадбирлар ўтказиб турилади—назарий конференциялар, лекциялар, турли учрашувлар, адабий кечалар шулар жумласидандир. Айрим ёшлар планли равишда Москвага ҳар хил курсларга, йиғинларга юбориб турилади. Лекин шулар билан бир қаторда ёшларнинг жонли ҳаёт билан алоқасини мустаҳкамлайдиган тадбирлар ҳам

мутгасил ўтказиб турилса, нур устига нур бўлар эди. Мен нимани кўзда тутяпман? Ҳозир кўпгина ёшларнинг биографиясини суриштирсанг, мактаб—олий ўқув юрти—редакция деган схема чиқади. Кўришиб турибдики, бу схемада ёзувчи учун энг зарур нарса—катта ҳаёт деган нарса етишмайди. Ёзувчилар союзи ана шу келтирилган тўлдириш устида ўйлаб кўрса мақсадга мувофиқ бўларди. Ҳозир республикамизнинг ҳамма шаҳарларида улкан заводлар, қудратли корхоналар бор, айрим областларда тарихий қурилишлар кетяпти. Нима учун тез-тез у ерларга ёшларнинг коллектив сафарини уюштириб туриш мумкин эмас? Ёки Қарши чўлини ўзлаштираётганлар ҳақида бирор дурустроқ китоб яратишга қарор қилинса-ю, бу ишни 5—6 кишилик ёшлар бригадасига топширилса бўлмайdimи? Ёхуд 4—5 ёш ёзувчинини узоқ муддатли командировка билан, айтилик, Поппаги В. И. Ленин номли совхозга юбориб, унинг ишлари, одамлари ҳақида китоб ёзишни топшириш мумкин эмасми? Тошкентда нима кўп—завод кўп. Наҳотки, улардан лоақал уч-тўртта йирингда ёш ёзувчилар учун пункт очиш мумкин бўлмаса? Ёш ёзувчилар заводдаги маданий ишларга, адабиёт тўғарақларига ёрдам беришар ва айни чоқда, ўзлари ҳам завод ҳавосидан пафас олиб, унинг ҳаёти билан яқинроқдан танишар эди. Мен бирор асар ёзиш учун ёзувчи, албатта, бирор жойга бориб, 5—6 ой, 1—2 йил ишлаб келиши шарт деб ҳисобламайман, аммо бугунги ёшлар республика ҳаётини газета саҳифаларидан эмас, балки яқиндан, бевосита билишлари керак деб ўйлайман. Бунинг учун эса союзимиз раҳнамолик қилиб, конкрет тадбирларни белгилаб чиқиши керак. Бу—бир. Иккинчидан—бизнинг мамлакатимизда ҳар йили ўйлаб жойларда совет адабиёти кунларини ўтказиб туриш яхши анъанага айланиб қолди. Менимча, шундай кунларнинг ҳар бирида республикамиздан лоақал битта ёш ёзувчининг иштирок этишига эришмоқ лозим. Адабиёт кунлари тез ўтиб

кетса-да, улар ижодкор учун жуда яхши мактаб бўлади, унга бошқа миллий адабиётлар вакилларидан шахсий дўстлар орттиришга ёрдам беради, ҳаёт ҳақидаги тасавурларини кенгайтиради. Ниҳоят ана шу адабиёт кунларидан нусха кўтариб, биз ҳам республикамиз областларида адабиёт ҳафталиклари ва айниқса, ёшлар адабиёти фестивалларини бот-бот ўтказиб турсак бўлмасмикан? Менимча, бундай тадбирлар китобхонларга ҳам, ёш ижодкорларга ҳам катта фойда келтирарди.

Иккинчи масала—талантли ёшларнинг китоблариши нашр этиш ва уларни рағбатлантириш билан боғлиқ масаладир. Бу масалада Ўзбекистон халқ ёзувчиси Назир Сафаров жуда ўринли фикрлар айтди. Мен уларга тўла қўшилган ҳолда, баъзи мулоҳазаларимни айтмоқчиман. Аввало шунини айтиш керакки, республикамизда мен бирор чинакам талантли асарнинг мутлақо назардан четда қолиб кетганини, босилмай йўқ бўлиб кетганини билмайман. Лекин шундай бўлса-да, баъзан талантли китоблар йўлида енгил ўтиш қийин бўлган сунъий ғовлар пайдо бўлади. Баъзан китобларнинг ўқувчилар қўлига етганига қадар йиллаб вақт ўтади. Яқинда Фафур Фулом номидаги нашриёт наманганлик шоир Нуриддин Бобоҳўжаевнинг «Умид ниҳоли» шеърлар тўпламини босиб чиқарди. Тўплам нашриётга 60-йилларнинг бошида топширилган эди. Бир китобчанинг олам юзини кўриши учун 15 йил зарур бўлипти! Нуриддинни-ку ўн беш йилда бўлса ҳам китоби чиқди, аммо баъзи бир шоирлар борки, уларнинг китобидан ҳали бери дарак йўқ. Масалан, мен поплик Эргаш Ёндошни 16—17 йилдан бери, термизлик Ҳазрулла Сўфиевни 8—9 йилдан бери ўз овозига эга бўлган талантли шоирлар сифатида танийман. Уларнинг шеърлари вақтли матбуотда босилиб турибди. Бироқ шу пайтга қадар китоблари чиққани йўқ. Бундай фактларни яна келтириш мумкин. Уйлайманки, айрим китобларни нашр этишдаги бундай суръат талантли ёшларга заррача ҳам

фойда келтирмайди. Бундай сусткашликни баъзан талабчанлик билан изоҳламоқчи бўлишади. Менимча, бундай изоҳлаш ҳам ўринли эмас.

Баъзан яна шундай бўладики, айрим редакцияларда, нашриётларда айрим ўртоқлар ўзларича «адабиётда ёритиш ман этилган масалалар бор» деган фикрга ёпишиб олишади-да, шунга асосланиб, баъзи асарларни босмасликка ҳаракат қилишади. Шу жиҳатдан талантли ёзувчи Эминжон Усмоновнинг 1975 йилда ёзиб тугатган «Меҳригё» романи бошига тушган савдолар қизиқ. Романи «Шарқ юлдузи» журнали рад этди. Ниҳоят, уни «Ёш гвардия» нашриёти босиб чиқарди. Романи рад этган ўртоқлар нимага асосланганини билмайман, ҳар ҳолда унинг бадиий жиҳатига асосланишмаган бўлсалар керак, негаки, унинг бадиий жиҳатдан бақувватлиги танқидчи Яквалхўжаевнинг тақризида тўғри таъкидланди. Гап шундаки, роман табнатни муҳофаза қилиш масаласига бағишланган, она ерга аёвсиз ва шафқатсиз муносабатда бўлиб, уни кимёвий дорилар билан заҳарлаш масаласига қарши қаратилган. Романи босишдан бош тортган ўртоқларга бу масала адабиётда тасвирлаш ман этилган бўлиб туюлган бўлса, эҳтимол. Шу муносабат билан яна бир масалани ўртага қўяйлик. Минг таассуфки, ҳозир босилиб чиқаётган асарларимиз ўртасида талантсиз ёзилган, ўқиб бўлмайдиган, хом, ўрта-миёналари ҳам анча-мунча бор. Уларнинг баъзилари босилиб чиққандан кейин кескин танқид ҳам қилин-япти. Афтидан, баъзан талантсиз ёзилган бўлса ҳам, беғалва бўлса, бундай асарларни нашр этиш қулайроқ кўринади шекилли. Бу масалада бутун айбни фақат ноширларимиз зиммасига юкласак, адолатдан бўлмас эди. Талантсиз асарларнинг чиқишида авторнинг абжирлиги, ишбилармонлиги, усталик билан ташкил қилган қўнғироқлари ҳам роль ўйнайди. Шу билан бирга адабий жамоатчилик ҳам маълум даражада айбдор—биз кўпинча талантсиз асарлар мақталганини, рағбатланти-

рилганини, ҳатто мукофотлар олганини кўриб турамиз-у, ўзимизни билмаганга солиб ўтиб кетаверамиз. Талантсиз асарларга бундай муносабат, табиий равишда, талант билан ёзилган асарларни камситади, адабиётда ўрта-миёначиликка йўл очади.

Учинчи масала—ёш талапчиларни тарбиялашда танқиднинг роли масаласидир.

Мен адабий танқидни ёш талантларнинг коллектив устози деб атардим. Аммо танқид устозлик даъво қилар экан, албатта, ўзи ҳам бир қатор талабларга риоя қилиши керак. Авваламбор танқид ёшлар ижодини гоёт ўткир диққат билан кузатиб бормоғи керак, токи бирон чишакам талант эгаси унинг назаридан четда қолмасин. Бу ишни танқид, биринчи навбатда, ҳар бир янги чиққан талантли асарга тақриз ёзиш йўли билан амалга оширади. Афсуски, танқидчиларнинг бу борадаги иши ҳали мақтанарли эмас. Биз ҳали янги чиққан асарларни тўлалигича қамраб олаётганимиз йўқ. Бу масаланинг бир томони. Унинг бошқа муҳим томони ҳам борки, бу танқидчининг талантли асарга муносабатидир. Бу анча мураккаб масала, танқидчидап гоёт ўткир назоратни талаб қиладиган масала. Бизнинг танқидчилигимизда бу масалада қарама-қарши қутбларга берилиб кетиш ҳоллари бор: баъзан ҳар қандай меъёрни эсдан чиқариб, асарни мақтаб кўкка кўтарамиз, баъзан акси бўлади. Кейинги пайтларда, «шоирлар ширин гапнинг гадо си», «ёзувчи мақтовга муҳтож» деган гаплар кўпайиб қолди. Бу гап, умуман ҳақиқат, лекин у танқидчининг ишида асосий принцип бўлолмайди. Танқидчи ҳаммиша одил, ҳаққоний ва объектив бўлиши керак. Меъёрсиз мақтов ҳам талант эгасини чалғитиши мумкин, ноўрин талабчанлик, аниқроғи, танқид тўқмоғи ҳам керагидан ортиқ ичилган доридай ёзувчини гангитиб қўйиши мумкин. Мен бу ўринда танқидчиларни аллақандай ўртача мувозанатни топиб, сихни ҳам, кабобни ҳам куйдирмасликка ундаётганим йўқ. Фақат айтмоқчиманки, бемеъёр

танқид ҳам, ортинча мақтов ҳам талабнинг ўсишига халақит беради. Бир француз қиролидан: «Сиз адабиёт аҳлига нима наф келтирдингиз?» деб сўрашганда, у: «Мен уларга халақит берадиган ҳеч нарса қилганим йўқ», деб жавоб берган экан. Қани энди, бизнинг танқидчиларимиз ҳам шундай ишласаларки, вақти келганда очиқ юз билан: «Мен талабларнинг ўсишига халақит берадиган ҳеч нис қилганим йўқ», дея олмаса.

* * *

Талант—халқ мулки. Талантнинг мукамал рўёбга чиқишидан, камол топишидан бутун халқ баҳраманд бўлади. Шунинг учун ҳам талантларга гамхўрлик ҳар бир адабиёт жонқуярининг муқаддас иши.

ДАВР ДАЪВАТИ

Сўнгги уч йил ичида ўзбек ёзувчиларининг ўн бешта романи босилиб чиқди. Уларнинг орасида кўп йиллардан бери роман жанрининг сир-асрорларини ўзлаштириб, баракали ижод қилаётган Ҳамид Ғуломнинг «Бинафша атри» ва «Мангулик» романи, Мирмуҳсиннинг «Чотқол йўлбарси», Одил Ёқубовнинг «Дийнат» каби романлари бор. Айни чоқда, шуниси алоҳида таъкидлашга лойиқки, Шукур Холмирсасв, Ўткир Ҳошимов Эмин Усмонов каби ёзувчилар биринчи романларини китобхон ҳукмига ҳавола қилиб, ижодий балагат палласига қадам қўйганларини намойиш қилдилар.

Уш бешта роман! Салмоқли рақам. Шу даражада салмоқлики, уни кўриб, бир оз чўчиган одамлар ҳам бўлди. Ҳатто: «Бизда роман кўпайиб кетяпти, бунга чек қўйиш керак», деган гаплар ҳам чиқиб қолди. Менимча, ўн беш роман ҳали кам. Умуман, бу жанрнинг ўсишини сунъий равишда чеклашга чақиришлар беҳуда. Аксинча, қанча кўп роман яратилса, адабиётимиз учун

ҳам, китобхон учун ҳам шунча яхши. Майли, ўн бешта эмас, элликта-юзта роман пайдо бўлсин. Бундан фақат ютамиз. Лекин шуниси ҳам аёнки, сон кетидан қувиш асосий мақсадга айланмаслиги керак. Партиямиз сўнгги йилларда ҳужжатларнинг ҳаммасида сифат учун кураш давримизнинг бош вазифаси эканини қайта-қайта таъкидламоқда. Адабиётимизнинг юксак сифати учун курашда абадий танқидчилик етакчи роль ўйнамоғи керак. Биз ёзувчиларимизнинг романдек қийин ва мураккаб жанрда қаламнинг синаб кўришга бўлган иштиёқини табриклаганимиз ҳолда, ҳар бир янги ромanni объектив тарзда, чинкамак партиявий позициядан туриб, талабчанлик билан чуқур таҳлил қилиб бормоғимиз лозим. Афсуски, худди ана шу вазифани бажаришда танқидчилигимизда муайян оқсаш бор.

Романларда ривожланишнинг миқдорий белгилари мавжудлигига қарамай, бугунги китобхоннинг юксак талаблари даражасида турган, давримиз руҳини мукамал ифодалаган, ўилаб йиллар давомида бадний таъсир кучини йўқотмай яшаб қоладиган асарларимиз кўп деб мақтана олмаимиз. Янги пайдо бўлганида китобхоннинг эътиборини тортган, жамоатчиликнинг оғзига тушиб, танқидчининг қуюқ мақтовига сазовор бўлган баъзи асарлар ҳам уч-тўрт йил ўтмай эскириб, қатордан чиқиб қоляпти. Бўнинг устига баъзан ўта заиф, бадний асар даражасига кўтарилмаган «асарлар» ҳам роман деб босиб чиқариляпти. Мен бу ўринда Юсуф Шомансурининг «Қора марварид»ини кўзда тутяпман. Асарнинг журнал варианты адабий жамоатчилик томондан жиддий танқид қилинган эди. Ёзувчи асарни қайта ишлаган. Аммо шундан кейин ҳам «Қора марварид» китоб қилиб чиқарса арзийдиган сифатлар касб этмабди. Афтидан, ўлик туғилган болани ҳар қанча йўргаклаб, кўтариб юрган билан унга жон кириб қолмайди. Китобда тасвирланган воқеалар бизнинг кунларда кечса-да, у замонавий руҳдан бутунлай маҳрум. Автор

эски урф-одатларга, эски психологияга қарши курашни кўрсатмоқчи бўлган-у, лекин уш бутун кескинлиги ва мураккаблиги билан оча билмаган. Кўп воқеаларнинг тасвирида автор ҳаёт мантиқига хилоф равишда иш тутади. Асардаги қаҳрамонлар ҳам соядек жонсиз ва инсоний жозибадан маҳрум. Шў сабабдан бўлса керак, китобни ўқиб чиқишнинг ўзи Тўйтепага инёда бориб келишдек мушкул. Афсуски, бугунги кун руҳидан узоқ турувчи бундай асарлар фақат битта эмас.

Бугун биз XX асрнинг 80- йилларини кутиб олиш арафасида турибмиз. XX аср! Ғоят улуғвор ва ғоят мураккаб аср. Социализм жаҳон системасига айланиб, ривожланган тараққиёт босқичига қадам қўйган аср! Илмий-техника революцияси инсоният олдига бир-биридан мушкул ва мураккаб муаммолар қўяётган аср! Инсоният тақдирини қил устига келтириб қўйган аср! Буларнинг барчаси инсоннинг характерини ҳам, психологиясини ҳам, олам ҳақидаги тасаввурларини ҳам кескин ўзгартириб юборгани бугун ҳаммага аён. Бу эса ўз навбатида адабиёт олдига ҳам янги вазифалар қўяди, унинг вазифасига ҳам муайян ўзгартишлар киритади. Адабиёт бугун кечаги савияда, кечаги позицияда қолиши мумкин эмас. Бугун «трактор яхши», «паранжини ташла», «колхоз афзал», «техникани эгалла» деган маънода асар ёзилса, кулгили бўлар эди. Ҳолбуки, бир замонларда бу гаплар даврнинг энг муҳим гаплари бўлган ва улар ҳақида ёзувчиларимиз завқ-шавқ билан қалам тебратишган.

Бу ўрнида ган вақт ўтishi билан табиий равишда адабиётнинг тематик диапозони ўзгариши, унда янги гоялар ва образлар олами пайдо бўлиши ҳақидагина кетаётгани йўқ. Бугунги адабиётда оламни тушуниш ва талқин қилиш, одамни тушуниш ва талқин қилиш ўзгариб бормоқда, бу эса адабиётнинг тасвир усулида ҳам муайян ўзгаришларни вужудга келтирмоқда. Чингиз Айтматов таниқли немис танқидчиси Хейнц Плави-

ус билан қилган суҳбатда («Новый мир» журнали, 1977 йил, 12-сон.) бу фикрни Н. Островскийнинг «Пўлат қандай тобланди» романи мисолида изоҳлайди. Ч. Айтматов романга юксак баҳо бергани ҳолда, ундаги анъанавий тасвир усули бугунги китобхонини қаноатлантирмаслиги ва бу табиий ҳол эканини айтади. Менимча, адабиётдаги ички ўсишни исбот қилувчи бундай мисолларни ҳамма миллий адабиётлардан ҳам келтириш мумкин. Мен Ч. Айтматовнинг суҳбатини ўқиб, ўзбек адабиёти ҳақида ўйлаб кетдим ва бизнинг адабиётимизда ҳам унинг фикрларини тасдиқловчи мисоллар борлигига амн бўлдим. Масалан, «Қутлуг қон»ни олайлик. Бу роман адабиётимизнинг классик асарларидан бири. Бир замонлар у адабиётимиз ривожда бутун бир босқич бўлган. «Қутлуг қон» бугун ҳам ўзининг бегубор тиниқлиги билан, халқ ҳаётини мукамал тасвирлагани билан, миллий характерларнинг қабариқлиги билан, Ойбекининг жўшқин, эҳтиросли партиявий позицияси билан бизни ром этади. Лекин шундай бўлса-да, «Қутлуг қон» бугун—70-йилларнинг охирида яратилганда автор уни бошқачароқ ёзган бўларди, деб ўйлайман. Бу бошқачалик Мирзакаримбойлар дунёсининг ҳам, Йўлчилар дунёсининг ҳам тасвирида рангларни янада рангбаранг қилиш эвазига, одамлар психологиясини янада мураккаброқ кўрсатиш эвазига туғилиши мумкин эди.

Ҳар ҳолда бугунги адабиёт одамларнинг тақдири ҳар қандай схемаларга сигмайдиган нарса эканини, ҳар бир одам ўзига хос бир дунё эканини, бу дунёда ибратли сифатлар кўп эканини тушунишда ва кўрсатишда жуда илгарилаб кетди. Буни Чингиз Айтматовнинг «Оқ кема» қиссасида ҳам, В. Шукшиннинг ажойиб ҳикояларида ҳам, Распутиннинг «Яшаб, эслаб юр» қиссасида ҳам, А. Ивановнинг «Мангу даъват» романида ҳам жуда яқин кўриш мумкин. Шу сўнгги романи эсланг—унда ака-ука Федор ва Иван Савельевларнинг тақдирини кўрсатишда ёзувчи янги йўлдан боради, тўғрироғи, ҳаёт

ҳақиқати ҳар қанча мураккаб ва шафқатсиз бўлса-да, изчиллик билан унга амал қилади. Федор қўлида қурол билан совет ҳокимияти учун курашган одам, Иван эса оқ бандитлар сафида совет ҳокимиятига қарши курашган. Аммо уларнинг иккови ҳам замонлар ўтиб, ҳаёт қозонида қайнаб, қайта тугилди. Шунда кўрамизки, Федор на хотини, на болалари, на Анфисани, на совет ҳокимиятини севмайдиган ашаддий худбин, Иван эса фожиа адашмишлар, изланмишлар оқибатида номус ва виждонини топган одам. Мен бу ўринда А. Иванов асарини атрофлича таҳлил қилмоқчи эмасман, балки шу биргина факт мисолида инсон ҳаётини тушуниш ва талқин қилишдаги теранлашиш тенденциясини таъкидламоқчиман. Бир замонлар инсоннинг қайси ижтимоий топқадан эканлигидек унинг яхши ёки ёмонлигини белгилаш учун кпфоя қиларди. Шунингдек, одам заводда илашмиши ошириб бажарса ёки колхоз қўйларини яхши боқса, бу уни ижобий тарзда тасвирлаш учун етарли асос бўларди. Бугун эса бундай принцип инсон характери яратиш учун мутлақо кифоя эмаслиги аён бўлиб қолди. Кўп миллатли совет адабиётининг сўнгги йилларида яратилган энг яхши асарлари шундан далолат бермоқдаки, бугунги адабиёт инсон тасвирида схематизм ва юзакиликни, бир ёқламалик ва саёзликни инкор этиб, ижтимоий мавқеи ва касб-коридан, ёши ва жинсидан қатъи назар инсон дунёсига тобора чуқурроқ кириб бормоқда ва бу дунёни барча мураккаблиги билан ҳаётини ҳамда ҳаққоний тасвирламоқда. Шу маънода адабиёт инсоншунослик сифатида борган сари ўз моҳиятига яқинлашмоқда. Биз айрим ўзбек романиларида ҳам шу самарали тенденция мавжудлигини кўрамиз. Масалан, Одил Ёқубов «Диёнат» романида яратган Отақўзи образи бу фикрнинг ёрқин далили бўла олади. Ёзувчи Отақўзи характерида чизишда универсал психологизм принциpigа амал қилади. Бунинг маъноси шунки, ёзувчи ўз қаҳрамонига аввалдан тайёрлаб қўйилган қолип би-

лаи ёндонмайди, уни қобилъятли, лекин мапманликка берилиб, орқада қолиб кетган арбоб сифатида кўрсатишни мақсад қилиб олмайди, аксинча, романнинг бошидан охиригача уни ҳаётнинг майда ва йирик синовларига дуч келиб, ҳар гал чигал ва мураккаб вазиятларда ўзини қандай тутганини бадний тадқиқ қилади. «Днёнат»даги бошқа образлар ҳақида ҳам шундай дейиш мумкин. Бироқ афсуски, бошқа баъзи бир романларда қаҳрамон характериини яратишда ёзувчилар эски аъналар қолишидан чиқиб кетолмаётганини кўрамиз. Мана, Ўткир Ҳошимовнинг «Нур борки, соя бор» романини олайлик. Бу роман китобхонлар томонидан ҳам, танқидчилар томонидан ҳам илиқ кутиб олинди. Ҳақиқатан ҳам роман бир қатор фазилатларга эга. Унда тасвир ғоят самимий. Ўткирнинг йиллар давомида шаклланган услубига хос латифлик бу романда ҳам яққол сезилиб туради. Романда эҳтирос ҳам кучли—ёзувчи ҳаётдаги нурли томонларини шавқ билан, сояларини чуқур нафрат билан тасвирлайди. Бу сифатлар романиини чннакамига талантили асар сифатида баҳолашга имкон беради. Лекин шундай бўлса-да, романини ўқиб чиққандан сўнг, кўнглинигда алланечук қошқмаслик туйғусини ҳис қилсан, киши. Мен бу тўғрида кўп ўйладим ва бунинг сабабини қаҳрамонлар характериини очишда мукамаллик етишмасиғида бўлса керак, деган қарорга келдим. Масалан, романда Сайфи Соқиевич билан унинг ўғли Сирожиддин характериини чизишда қора бўёқлар керагидан ортиқ ишлатилган кўринади. Натнжада, қай бир ўринларда улар инсоний моҳиятини йўқотиб, муайян гоаниниги иллюстрациясига айланиб қолган. Ёзувчи бу образлар билан «ўғирлик қилган савдо ходими ёмон» ёки «отасининг давлатидан фойдаланиб текинхўрлик қилиш яхши эмас», деяётгандай бўлади. Маъзумки, бундай гоалар ҳар қанча муҳим ва фойдали бўлмасин, бадний асарининг мазмуни бўлолмайди. Чехов айтганидай, «от ўғирлаш ёмон» деган ҳақиқатини исботлаш учун асар ёзини

шарт эмас—бу гап асарсиз ҳам маълум. Менимча, ёзувчи салбий ҳодисани қоралашдан кўра чуқурроқ идрок этиш йўлидан борса, асарининг салмоғи ортар эди. Бу эса ўз навбатида Шерзоднинг характерини ҳам чуқурлатишга имкон берарди. Ҳозир биз Шерзодни бир қанча эпизодларда кўрамиз—ёзувчи уни ҳақиқатгўй, виждонли, адолат учун курашга тайёр бир йигит сифатида кўрсатган. Лекин бу ўринда ҳам идрок этишдан мақташ устун бўлгани учун образ зарур кўлам ва теранликка эга бўлмай қолган.

Бундай нуқсон таланти ёзувчи Эминжон Усмоновнинг «Меҳригнё» романида ҳам учрайди. Матбуотда эълон қилинган тақризларда роман ҳақида анчагина илқ гаплар айтилди. Мен уларга асосан қўшиламан. Айниқса, ёш ёзувчининг инсон ва табиат муаммосини дадил кўтариб чиққани, пахта етиштиришда кимёвий дорилар ўрнига ҳашоратларга қарши биологик кураш усулини ёқлаб, она туپрогимизнинг соғломлиги учун куйишиб ташвиш чекиши таҳсинга сазовор. Лекин романда, авторнинг ўз таъбири билан айтганда, сози бузилган, авжига етмаган жойлар ҳам анчагина. Мен бу ўринда роман ҳақида мукамал гапирмоқчи эмасман, балки унинг бош қаҳрамони тўғрисида баъзи мулоҳазаларни айтмоқчиман.

«Меҳригнё» романининг бош қаҳрамони—колхоз агрономи Нодир. У болалигиданоқ ҳамқишлоқларига меҳр қўйган. Айниқса, улғайиб, эсини танигач, унинг қалбида пахтакор меҳнатига нисбатан ёлқинли муҳаббат зўрайган. Нодир бу муҳаббат ҳақида лоф урмайди, балки уни амалий ишда кўрсатишга уринади. У деҳқонни кўпроқ қадрлашга, эъзозлашга интилиб, унинг меҳнатини енгиллатиш, шароитини яхшилаш йўлларини ўйлайди. У химикатларсиз ҳам пахтадан мўл ҳосил етиштириш мумкинлигига астойдил ишонади. У биологик кураш усули пахтанинг сифатини яхшилашини, ерни тоблаб, тупроқ структурасини бақувват қилишини, буларнинг

оқибатида муҳитнинг, ҳавонинг софлалишини исботлаш учун тер тўкади. Шу олижаноб мақсад йўлида у билимини ҳам, нқтидорини ҳам, ғайратини ҳам, фарогатини ҳам аямайди. Буларнинг барчаси қаҳрамонни китобхонга яқин қилади, албатта. Аммо шуниси ҳам борки, автор Нодирни ўз ишига ўта берилган, дунёнинг бошқа ишларини, ҳузур-ҳаловатини ҳаёлига ҳам келтирмайдиган одам эканини кўрсатади-ю, бунга Нодирни дарвишнамо бир қилёфага солиш билан эришмоқчи бўлади. У севгилиси Чамаи билан висол оиларида пахта билан ҳашаротдан бошқа нарсани гаплашмайди. Ёки ранг уни қаматиб қўйганда ҳам, фақат пахтани, ҳашаротни ўйлайди. Ҳатто қамоқда ўтириб, ҳашаротга қарши курашишнинг янги усулини топади. Бундай тасвирда арзон баҳо штампларнинг таъсири сезилади. Албатта, бундай воқеалар ҳаётда учрайди ва уларни бемалол асарга киритиш мумкин. Бироқ санъатнинг ўз қонуниятлари бор: воқеа асарга киритилар экан, буни, биринчидан, асардаги асосий гоивий ният тақозоси билан қилиш керак, иккинчидан эса, ишонarli тарзда далиллаб кўрсатиш лозим. Ҳар ҳолда, агрономдек одамнинг раиснинг бир оғиз гапи билан ноҳақ қамалиши шу қадар жиддий ва фавқулодда ҳодисаки, у роман сюжетида кескин бурилиш ясаши, қаҳрамонлар тақдирига кучли таъсир ўтказиши керак эди. Ҳозирги аҳволда бу эпизод асарга зўрма-зўраки киритилгани яққол сезилиб турипти. Ана шундай уйдирма эпизодлар билан айрим ўринларда схематизмнинг мавжудлиги Нодирнинг давримиз руҳини ифодалайдиган қаҳрамон даражасига кўтарилишига, тўлақонли ёрқин характер сифатида китобхон қалбида чуқур из қолдиришига халақит бериб турибди.

Бугунги прозада содир бўлаётган ички ривожланишнинг аён нишонларидан яна бири адабиётда фалсафийликнинг чуқурлашиб бораётганлигидир. Бундан икки йилча аввал «Вопросы литературы» журнали саҳифаларида бугунги прозамизнинг характерли хусу-

сиятлари ҳақида катта мунозара бўлиб ўтди. Унда роман жанрининг тараққиёт масалалари диққат марказида турди. Мунозара инштирокчиларнинг кўпчилиги конкрет асарларни таҳлил қилиб, бугунги романнинг ривождаги энг муҳим тенденция воқеликни тасвирлашда синтезга интилиш эканини таъкидлайди. Синтез—воқеликнинг кўламни, бақувват тасвирини ҳаёт ҳақидаги чуқур фикрлар билан, унинг муҳим томонларини умумлаштирувчи фалсафийлик билан чамбарчас қўшиб юборишдир.

Бу мунозарада: «Роман нима? Унинг негизида нима ётиши керак? Ҳар қандай ҳажми катта асар роман бўлаверадими?» деган масалалар атрофида ҳам фикр алмашилди ва шундай тўхтамга келишдики, бугунги роман замирида воқеликни чуқур идрок қилиш орқасида тугилган романга хос тафаккур («романное мышление») ётиши керак. Мен бу фикрни янада конкретлаштириб, бугунги романда концептуаллик етакчи ўринга чиқиши керак дер эдим. Бу концептуаллик (ёзувчининг яхлит концепцияси) воқеликни чуқур ва кенг кўламда қамраб олишга, воқелик ҳақида ижтимоий ва эстетик қимматга эга бўлган умумлашмалар чиқаришга имкон беради. Ҳар ҳолда, ёзувчи атрофини қуршаб олган ҳаётни, ўзи кузатган муҳитни бутун икир-чикири билан бир бошдан тасвирлаб бергани билан ҳали замонавий асар тугилавермайди, балки муаллиф воқеликни замонавий фикр билан нурлантириши, унинг замиридаги моҳиятнинг очиб, китобхоннинг виждонини жунбушга келтирувчи, уни ҳаётнинг улуғ ва мангу масалалари ҳақида ўйлашга ундовчи фалсафийликка интилиши керак. Шунинг ҳам таъкидлаш керакки, бу фалсафийлик умумий мулоҳазалар тарзида ифодаланмасдан, жонли одамларнинг ҳаётини тақдирдан, курашидан, фаолиятдан ўз-ўзидан табиий равишда келиб чиқмоғи даркор. Шундагина асар чуқур салмоққа эга бўлади.

Бугунги ўзбек романларининг энг яхшиларида шу

тенденция мавжуд, лекин таассуф билан таъкидлан керакки, етарли эмас. Айрим романлар замирида ҳамон жўн фикрлар, юзаки умумлашмалар мавжуд, баъзиларида ёзувчи атайини ўз иниятини торроқ кўламда олади, баъзан эса ёзувчи умумлашмалар ўрнига эмпирик тасвирга берилиб жетади. Баъзи конкрет мисоллар келтирайлик.

1976 йилда эълон қилинган йирик прозаик асарлар орасида Латиф Маҳмудовнинг «Қонга яширинган одам» деб аталган саргузашт романи ҳам бор. Латиф Маҳмудов адабиётга кеча кириб келган тажрибасиз ёзувчи эмас. У йиғирма йилчадан бери қалам тебратиб, ўйлаб китоблар эълон қилиб, қобилиятли болалар ёзувчиси сифатида танилиб қолган. Шунинг учун унинг ўз кучини саргузашт романидай қийин жанрда синая кўрмоқчи бўлган кишини қувонтиради.

Бироқ унинг бу соҳадаги биринчи тажрибаси ҳар жиҳатдан мукамал чиққан деб айтиш қийин. Тўғри, «Қонга яширинган одам» романининг фазилатлари оз эмас—унинг тили равон, рангларга бой, табиий, шунингдек, авторнинг маҳорати болалар характерини тасвирлашда яққол намоён бўлган. Бироқ автор саргузашт романининг негизида ҳал қилиниши қийин бўлган бирор чигал жумбоқ ётишини ва асарнинг сюжети шу жумбоқни ҳал қилиш асосига қурилишини яхши билган ҳолда, бошқа бир муҳим нарсага эътибор бермаган. Саргузашт асар ҳам, албатта, бадий асар. Шундоқ экан, унинг замирида ётувчи жумбоқ воқеа ҳам кўпчиликнинг эътиборини тортадиган салмоқли характерга эга бўлиши керак, у орқали бирон муҳим ижтимоий гап айтилмоғи даркор, иккинчидан эса, саргузашт асарда ҳам сюжет ривожини ва характерлар эволюциясини қатъий мантиққа асосланмоғи шарт. «Қонга яширинган одам» романи ҳудди мана шу жиҳатдан оқсайди.

Ёзувчининг ихтиёри билан роман воқеасини гоёя ноҳаққоний, уйдирма тус олган—эмишки, колхоз қурили-

ни йилларида, демак, 30- йилларнинг бошида колхоз активларидан баъзиларини ўлдирган Муродилла деган қулоқ жазоланишдан қочиб, бизнинг кунларимизгача хотин киши қиёфасига кириб, ўзини овсарликка солиб юрган. Унинг сирларидан чойхоначигина воқиф эмиш. У чойхоначини ишга солиб, колхоз теракларини қуритиш, боғдаги мевалардан ўғирлаб сотиш билан бугун ҳам зараркунандалигини давом эттирган эмиш. Унинг фони бўлиши ҳам анчагина тасодифий характерга эга. Мен китобни ўқиб чиққач, ана шундай арзимас, бачкана ва уйдирма воқеалар билан танишиб, ўзимни биров лаҳиллатиб кетгандай ҳолатда сездим—ахир, салкам эллик йил давомида дунё неча марталар ўз ўқи атрофида айланиб чиққан бўлса-ю, қандай бўруну тўфонларни бошидан кечирган бўлса-ю, қулоқ ҳамон бир ковакда аёл қиёфасида яшаб келган бўлса?! Боринги, шундай воқеа бўлганига, ҳаётийлигига кўна қолайлик, майли. Хўш, нима бўпти? Бугун учун, бугунги одамлар, ёшлар учун шу гапнинг қандай салмоғи бор? Унда ҳаёт ҳақида қандай умумлашган фикр, кишининг кўзини очадиган теран хулоса бор? Афсуски, Л. Маҳмудовнинг биринчи романидан бу саволларга жавоб топмадим. Назаримда ёзувчининг фантазияси унга панд бериб қўйипти, акс ҳолда, бугунги ҳаётда саргузашт асарга замин бўладиган жумбоқли воқеаларни, чинакамига қизиқиш уйғотпшга қобил бўлган ҳодисаларни кўплаб топиш мумкин-ку!

Пиримқул Қодировнинг «Олмос камар» романи ҳам айрим томонлари билан мен қаноатлангирмади. Пиримқул Қодиров «Уч илдиш», «Қора кўзлар» каби романлари, қатор қисса ва ҳикоялари билан ҳаётнинг энг мураккаб томонларини қаламга олишдан чўчимайдиган, ҳаёт ҳақида теран ўйлайдиган ёзувчи эканини намойиш этган ва ҳақли равишда пешқадам прозаиклардан бири сифатида танилган эди. Бироқ унинг «Олмос камар»и ҳаётни теран ва кўламли акс эттириш жиҳатидан аввалги романларига тенглаша олмайди. Албатта, ёзувчи-

нинг ҳар бир янги асарин аввалги асарларига қараганда бир баҳя юқори туриши шарт эмаслигини, ижодда парвозлар билан бир қаторда қўналғада ўтказиладиган дамлар ҳам бўлишини яхши тушунаман. Лекин шундай бўлса-да, «Олмос камар»даги замонавий материал асосида яратилган асарнинг чинакамига салмоқли бўлишини истардим. Ҳозир эса ёзувчи маънавий проблемаларни қўйишдан кўра, ишлаб чиқариш масалаларига кўпроқ берилиб кетган: автор уларни муҳитни қўриқлаш проблемасига боғламоқчи бўлган, лекин менпингча, бу гаплар асарда старли даражада бадний ҳал қилинмаган. Ишлаб чиқариш муаммоларининг ўзини такворлай берган билан иш битмаслигини яхши тушунган Пиримқул қаҳрамонларнинг онлави муносабатларини ҳам бутун тафсилот билан текширишга киришиб кетади. Лекин бу ҳам қаҳрамонларга такворланмас ранг ато қилолмаган, уларга бизнинг эътиборимизни тортадиган жозиба бермаган.

Юқорида қўйилган масала юзасида Саид Аҳмаднинг «Қирқ беш кун»и муносабати билан ҳам баъзи мулоҳазаларни ўртага ташлаш керак. Айтиш керакки, мен бу романи ҳузур қилиб ўқиб чиқдим. Саид Аҳмаднинг халқ ҳаётини билишига, тилимизнинг сеҳру жодусини эгаллаб олганига тан бердим. Томирларда қони асов галаён билан кўпириб-тошган бебошвоқ чапани Азизнинг қайта тугнлиши романда ишонарли ва мукамал кўрсатилган. Айни чоқда, ёзувчи Катта Фаргона канали қурилишидаги умумий кўтаринки кайфиятни ҳам, жонбадор коллектив меҳнат манзараларини ҳам яхши тасвирлаган. Шунинг билан «Қирқ беш кун» романи адабиётимиздаги бақувват асарлар қаторидан ўрни олади. Бироқ, айни чоқда, бу романда ҳам фойдаланилмай қолган имкониятлар мавжуд. Маълумки, роман Катта Фаргона қурилиши билан боғлиқ. Ҳозир марказда канал қурилиши билан боғлиқ воқеалар эмас, Азизнинг саргузаштлари турса-да, ҳар ҳолда, ёзувчи Катта Фаргона каналини ҳам четлаб ўтмоқни ишят қилган эмас.

Шу муносабат билан айрим саволлар туғилади: романда Катта Фарғона канали қурилиши ўзининг жамик тарихий, ижтимоий, сийсий, иқтисодий ва қолаверса, ҳатто маънавий моҳияти билан очиб берилганми? Романда ўша буюк ҳодисанинг кўламини, мураккаблигини, халқ психологиясига таъсири, халқ тарихида янги бурлиш ясагани муносиб акс этганми? Менимча, бу саволга ҳеч иккиланмай, барадла «ҳа» деб жавоб бериш қийин. Яқинда мен Усмои Юсуфов ҳақидаги ҳужжатли биографик қиссани ўқиб чиқдим. Унинг каттагина қисми ҚФК қурилишига бағишланган. Уни ўқиб, яна бир карра амин бўлдимки, Саид Аҳмад ўз романида бадний инъятни бир оз торроқ олган, ўз тошини енгилроқ қўйган. Акс ҳолда, канал қурилишининг бутун кўламини, канал учун олиб борилган курашни ҳам кўрсатган бўларди. Биламан, бу жуда оғир вазифа, кўп йиллик меҳнатни талаб қилувчи иш. Аммо начора? Буюк мақсадларгина саъяткорни буюк чўққиларга элтади.

*

Биз мулоҳазаларимизда бугунги прозамиз ривож билан боғлиқ бўлган айрим муаммоларинингга ўртага ташладик. Бу муаммолар ҳақида эркин фикрлашни асарларимизнинг ғоявий-бадний сифатини оширишга ёрдам беради. Бу эса жуда муҳим.

Коммунистик қурилишнинг турли жабҳаларида фидокорлик билан меҳнат қилаётган, олтин қўллари билан бугун келажакнинг мустаҳкам заминини барпо этаётган совет халқига муносиб асарлар яратайлик—буюк давримизнинг даъвати шундай.

1977

УФҚЛАР ОШИҒИ

— Кўряпсанми, болам?— Икромжон уфққа, кун ботаётган олисга қўлини чўзди. Уша тарафда уфқ қиңқирилди, тепароғи секин-секин олтинрангдан аста мовийлашиб келарди.— Кўряпсанми товланнишини, одам боласини имлаб чақирини кўряпсанми? Юр, юр, ўша ёққа борамиз. Вақтлироқ бориб, тонг отишини кутиб оламиз. Тонг отиши қанақалигини, кун ботиши қанақалигини сен билмайсан. Билмайсан, болам. Сен ҳали ёшсан. Сени ўзим ҳув ўша уфққа олиб бораман. Уфқни кўрасан. Қўлинг билан ушлаб кўрасан. Уфқни Найманга олиб келамиз. Йўқ, йўқ. Найманин уфққа олиб борамиз...

Атласдек товланувчи мовий уфқларга, олтиндек шуълаланувчи бепоён кенгликларга, опноқ тонг нафасидек покиза келажакка ошиқлик билан ёзилган ана шу ёниқ мисралар Саид Аҳмад қаламига мансуб.

Саид Аҳмад эллика кирибди. Уни яқиндан билган одам бунга ишополмайди. Айниқса, йигитларникидек хипча қоматига, қувноқликдан хамиша яшнаб турадиган чехрасига, жўшқинлигига, гайратига, меҳнат қилиб, ёзиб чарчамаслигига қараб, ишонгиси келмайди.

Яқиндагина Ёзувчилар союзи деб аталган улуг дарғоғга қимтишиб, тортишиб борардик-да, адабиёт тўғарагининг мажлисида бир чеккада дамимизни чиқармай ўтириб, Ойбек, Фафур Ғулوم, Абдулла Қаҳҳор, Шайхзода, Уйғун, Миртемир каби улкан ёзувчиларининг гапларини жон қўлогимиз билан тинглардик. Биз унда тўғарак аъзоси эдик, Саид Аҳмад эса бир эмас, иккита китоб чиқариб, танилиб қолган ёш ёзувчи эди. Йигитларининг бирида Саид Аҳмадининг ҳикоялари ва пьесаси муҳокама қилинди. Катта ёзувчилар Саид Аҳмад асарларини ипидан-игнасиғача таҳлил қилиб, ютуқларини кўрсатишди, камчиликларини айтиб, роса «чангини қоқишди». Кейин Биричи Май кўчасидан Револю-

ция хиёбошига, ундаи Карл-Маркс кўчаси бўйлаб Ппо-нерлар саройигача бирга кетдик. Йўл-йўлакай муҳокама лавом этди, катта ёзувчилар олдида тортиниб айтолмаган гапларимизни энди шоша-шоша, ёнр-ёнримизга гал бермай, ўртага ташладик. Танқид кўпайиб кетса, Саид Аҳмад ўша пайтда ҳам бисотида тўлиб-тошиб ётган бирор қизиқ гап билан чап бериб, мавзунини бошқа томонга буриб юборарди. Одам сийраклашиб қолган сокин кўчалар ҳазил-мутайиббага, қаҳқаҳага тўларди...

Буларнинг ҳаммаси худди кунини кечагина бўлиб ўтгандек туюлади..

Одамнинг умри оқар сув деганлари рост, шув этиб, ўтади-кетади. Лекин шув этиб ўтиб кетадиган сув ўз йўлида бирор чанқоқ кимсанинг ташналигини қондириши, бирор боғбоннинг боғини суғориб, обод қилиши, саратонда қовжираган пахтага жон ато қилиши мумкин. Одам ҳам сувдек, ўтиб кетадиган умрини шундай жиллолантира олса, у машъал бўлиб, одамларнинг дилини ёритиши, уларнинг қалбидаги ҳаёт ишқини пурлантириши мумкин. Саид Аҳмад мактабин битириб, англи ҳаёт йўлига қадам қўйганидан бери илҳоми билан, қалами билан одамларга хизмат қилиб келмоқда. Гўдак юришни аста-секин ўрганганидек, Саид Аҳмад ҳам қалам тутишни бирданга ўргангани йўқ. У адабиёт оламига кириши билан Абдулла Қаҳҳор, Фафур Ғулом, Ойбек каби ўстозларнинг баридан маҳкам ушлади, уларнинг тажрибасига таянди, ҳатто «Тортиқ»қа ўхшаган биричи китоби танқид қилинганда ҳам, уларнинг аччиқ гапларига чидади. У ҳам кўнгини ўзбек ёзувчилари каби рус адабиётининг битмас-туганмас хазинасидан баҳраманд бўлди. Энг муҳими эса—Саид Аҳмад аввал обдон ҳаёт қозонда қайнади, мухбир бўлиб, бутун республикани кезиб чиқди, йирик қурилишларда, колхоз-совхозларнинг кўпчилигида бўлди. Республикада унинг оёғи етмаган жой, у ёнбошламаган дўнглик йўқ деса муболага бўлмас. Ниҳоят, мана шу бой тажриба унинг илҳоми-

га қанот берди, бирин-кетин янгидан-янги китоблари пайдо бўлди. «Фарғона ҳикоялари» «Муҳаббат», «Қадрдон далалар», «Ҳукм», «Чўл шамоллари», «Ойдин кечалар», «Хазина», «Таъзим», «Уфқ»... Булар китобхонга яхши таниш—шу асарлар туфайли у ўзбек ўқувчисининг энг севимли ёзувчиларидан бири бўлиб қолди.

Саид Аҳмад асарларида биз колхоз далаларидаги меҳнат суронини ҳам, ўзлаштирилаётган чўллардаги шамолнинг ҳайқирғини ҳам, қурилишлардаги техниканинг гулдуросини ҳам, бугун тарихга айланиб қолган кечаги қишларнинг нафасини ҳам аниқ сезиб оламиз. Унинг қаҳрамонлари кишини ўзига мафтун қилади. Улар—бугунги социалистик қишлоқнинг оддий одамлари. Ёзувчи уларнинг қиёфасини, характерини, психологиясини, меҳнатини, курашини, муҳаббатини, шодлигини ва изтиробларини—ҳаётий бениҳоя зўр сеvgи билан, самимият билан тасвирлайди. Меҳрият билан мўъжизалар яратаётган, шовқин-суронсиз қаҳрамонликлар кўрсатаётган бу одамлар ёзувчи учун дунёдаги энг гўзал одамлардир. Саид Аҳмад уларга аллақандай илоҳий сифатларни тақмайди, йўқ ердаги фазлларни ёништирмайди, уларни идеаллаштирмайди, айти чокда уларнинг маънавий гўзаллигини ҳам яширмайди, аксинча, бор овози билан ҳайқириб айтади. «Турналар», «Мастон биби», «Хазина», «Ойдин кечалар», «Чўл бургути», «Тоғ афсонаси» каби ҳикоялардаги, «Уфқ» романидаги қаҳрамонларнинг жозиба кучи ҳам ана шунда. Саид Аҳмаднинг бу ва бошқа кўйгина асарлари чуқур гуманистик руҳга эга. Уларда ёзувчи инсоннинг гўзаллигини ифодалаш билан чекланмай, одамларни янада гўзалроқ бўлишга, бир-бирини янада кўпроқ қадрлашга ундайди. Бироқ Саид Аҳмад гуманизми мавҳум гуманизм эмас, унинг одамларга муҳаббати ҳамма нарсага авфи умумий эълош қиладиган кўр-кўрона муҳаббат эмас. Саид Аҳмад инсоннинг қадрини тўшпрадиган иллатларни жинидан баттар ёмон кўради, шунинг учун

ҳам у турли-туман тирик мурдаларини, иввогарларини, фирибгарларни, муттаҳамларни, порахўрларни, жоҳил ва нодонларни сатира остига олади. Шу тариқа унинг асарларида самимий лиризм билан қувноқ комизм қўшилиб кетади, бир-бириин тўлдиради ва ҳаётни мукамалроқ акс эттиришга ёрдам беради.

Саид Аҳмад асарларининг муваффақиятини таъминлаган омиллардан яна бири тасвирининг бағоят жонлилигидир. Ёзувчи нима тўғрисида ёзмасин—табиат манзарасини тасвирлайдими ёки одамларнинг ҳолатини кўрсатадими, бари бир, шундай ранглар, шундай деталлар топадики, улар тасвирга ҳаётнийлик бахш этади, уни жонлантириб юборади. Унинг тасвирини ўқиганда, манзара худди рассомнинг суратидек кўз ўнгингизда аниқ гавдаланади. Мана, «Муҳаббат» ҳикоясининг бошланishi:

«Кечки овқатга ёқилган ўтнинг ним ранг тутунлари пшкомлар орасига ёйилмоқда. Кўлмак сувлар устида чивинлар галаси уймалашмоқда. Азамат теракларга чирмашган аймоқни узумлар, нахса деворлар орқасида ёқутдек ялтираган олчалар, пўрсилдоқ оқ ўриклар...

Даладан қайтган моллар шовқин-сурон билан катта сертупроқ жўчани чангитиб келмоқда. Яйдоқ отни етаклаб олган баланд бўйли хушмўйлов йигит анҳор томонга ўтиб кетди...»

Бу парчадаги ранглар, деталлар рассом кўзи билан кузатилган. Бунга таажжубланмаса ҳам бўлади—Саид Аҳмад ёзувчигина эмас, дурустгина рассом ҳам. Унинг рассомлик таланти, шубҳасиз, ёзувчилик санъатига жуда ёрдам беради.

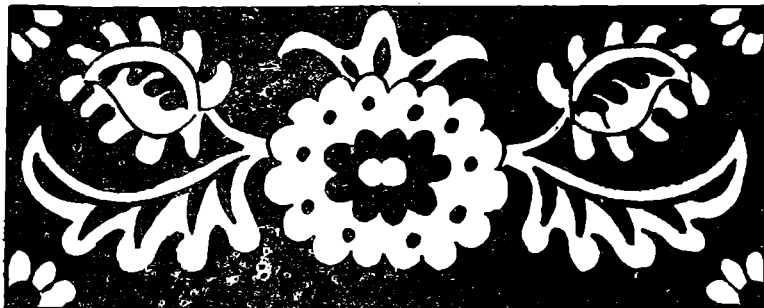
Саид Аҳмад асарлари тўғрисида гапирганда уларнинг тили тўғрисида жим қолиш мумкин эмас. Бугунги ўзбек ёзувчилари ичида у халқ тилини, айниқса жонли тилни энг пухта эгаллаган, унинг бойликларидан усталик билан фойдаланадиганлардан бири. Саид Аҳмад тилда ҳам ҳаётний бўлишга, табиийлик ва самимийликка

иштилади. Саид Аҳмад қаҳрамонларнинг гапига қараб, уларни жонли реал одамлар сифатида қабул қиласиз, ҳатто уларнинг ўйи, ички туйғулари ҳақида ҳам тасаввур ҳосил этасиз. Мана, бир мисол: «Қўшиқ» ҳикоясида йўл билмаган қиз чойхоначидан йўл сўрайди, у узундан-узоқ тушунтиради. Шунда чойхўр чол унга дейди: «Зап эзма экансан-да. Битта болани қўшиб бер, бошлаб боради-қўяди». Бу гаининг оҳангига диққат қилинг: унда энсаси қотган одамнинг зардаси эшитилиб турибди. Айни чоқда бу жумла такрорланмас миллий оҳангга эга.

Саид Аҳмад асарларини ўқиган китобхон, уларнинг тилидан ҳам бениҳоя чуқур эстетик завқ олади, ҳам тилимизнинг қудратига, рангдорлигига, бойлигига яна бир марта қойил бўлади.

Саид Аҳмаднинг ҳикоялари, қиссалари, романи, аллақачон ўқувчиларнинг қалбидан мустаҳкам ўрни олган, улар сочган уруғлар китобхон қалбида япроқ ёзиб, олижаноблик, эзгулик, гўзаллик туйғусини ўстирмоқда. Унинг ҳикояларидан бирида шундай жумлалар бор: «Ипсон кўксидан тошиб чиққан, унинг қалбида энг эзгу ҳислари, туйғулари тоблаган самимий ташаккурдан қимматлироқ мукофот борми одам боласига!» Саид Аҳмад ана шундай ташаккурга муносиб ёзувчи. Шунинг учун ҳам унинг 50 йиллик тўйида асарларини ўқиб ёзувчи билан бирга уфқларга ошнқ бўлиб қолган, қалбида ҳаёт ишқи, гўзаллик ишқи жўш урган китобхон қўлини кўксига қўйиб, Саид Аҳмадга энг яхши тилакларини йўллайди.

1970

ШЕЪР БАҲСИДА

ШЕЪРИЯТИМИЗНИНГ ЯНГИ УФҚЛАРИ

1976 йил ўзбек шеърияти учун ҳам баракали ва қутлуғ йил бўлди. Уйлайманки, 1976 йилдаги ўзбек поэзияси ҳақида қимдир, қачондир мақола ёзмасин, у гапни бир улуг воқеадан бошлайди—йил бошида Ватанимиз пойтахти Москвада ўзбек поэзияси кунлари ўтди. Буни «улуг воқеа» деб аташимга сабаб шуки, поэзия кунлари партияимизнинг тарихий XXV съезди арафасида бўлди. Ўзбек шоирлари ишчилар давраларида, студентлар аудиторияларида, пойтахт атрофидаги колхоз ва совхозларнинг маданият клубларида ижодий ҳисобот бердилар, шеъриятимиз ютуқларини намойиш этиб, москвалик талабчан адабиёт мухлисларининг олқиши ва таҳсинига сазовор бўлишди. Ўзбек шоирларининг айни съезд арафасида Москвага таклиф қилинганида катта

маъно бор. Бу—Ғафур Ғулом ва Ойбекдаи буюк сўз санъаткорларининг, Ҳамид Олимжон ва Шайхзодалек улкан истеъдод соҳибларининг поэтик традицияларини шараф билан давом эттираётган бугунги ўзбек шоирларига умумхалқ эътиромининг рамзидир.

1976 йилдаги ўзбек шеърини ҳақида гапирганда, яна бир қутлуғ воқеани тилга олмай йўқ: Октябрь революциясининг 59 йиллиги нишонланаётган шодиёна кунларда Москвадан яна бир шодиёна хушxabар келди—севиқли шоирамиз Зулфияга СССР Давлат мукофоти берилибди. Жаҳонга донги кетган ўзбек шоирасининг Ватанимиздаги энг олий мукофотлардан бирининг лауреати бўлгани республикамиздаги ҳар бир поэзия ихлосмандининг қалбида ифтихор туйғуларини жўш урдирди.

1976 йилда ўзбек поэзиясида содир бўлган муҳим воқеаларни санаганда, бир қатор поэтик асарларининг босилиб чиққанини таъкидлаш керак. Утган йили Ўзбекистон халқ шоири Миртемирининг иккита китоби босилди. Буларининг бири Москвада босилди. «Совет поэзияси кутубхонаси» сериясида китоб чиқариш ҳар қандай шоир учун ҳам ғоят шарафли ишдир. Шоирнинг яна бир китоби Тошкентда Ғафур Ғулом номидаги нашриёт томонидан «Излаганим» номи билан чоп этилди. Бу тўпламга Миртемирининг сўнгги йилларда яратган янги шеърлари киритилган бўлиб, уларни ўқиганда кишида шоирнинг қайта яшариб бораётганига шубҳа қолмайди. Мен буни тўпламдаги муҳаббат ҳақида ёзилган шеърларга қараб айтаётганим йўқ. Балки ҳар қайси шеърдаги фикрининг тиниқлигига, ҳислар жўшиқилигига, эҳтиросларининг ўткирлигига қараб айтяман. «Излаганим» тўпламидаги шеърлар ҳақиқий истеъдод ҳамиша навқирон эканини яна бир карра исбот қилади.

1976 йилда Москвада «Советский писатель» нашриётида Шукруллонинг «Опора» («Суюнчиқ») деган каттагина китоби эълон қилинди. Бошқирдистон халқ

шоир Мустай Карим «Литературная газета»да босилган тақризиди бу китобни кўп миллатли совет поэзиясида катта воқеа деб атаб, юқори баҳолади.

1976 йилда ўзбек тилида босилиб чиққан ўнлаб поэтик китоблар орасида яна биринчи алоҳида таъкидлашни истардим—бу Эркин Воҳидовнинг «Муҳаббат» номли китобидир. Тўғри, бу китобга кирган шеърлар ҳаммамизга яхши таниш. Шоир «Муҳаббат»га шу пайтгача яратган энг яхши шеърларини киритган. Аммо шуниси диққатга сазоворки, ҳаммамизга таниш бўлган поэтик асарлари бир муқова остига жам бўлиб, ўзгача салобат касб этипти. Аниқроғи «Муҳаббат» китоби Эркиннинг шоир сифатидаги фазилатларини чуқурроқ англаб олишга, унинг бугунги шеъриятимизда тутган ўрнини тўлароқ тасаввур қилишга имкон беради.

Ниҳоят, 1976 йилда буюк Фирдавсийнинг «Шоҳнома» сиздан биринчи жилд Шоислом Шомуҳамедов таржимасида ўзбек тилида босилиб чиқди. «Шоҳнома» аввалроқ эълон қилинган Дантеининг «Илоҳий комедия»си ва Гётеининг «Фауст»ига қўшилиб, бугунги ўзбек шеъриятининг юксак камолотидан далолат беради. Чунки жаҳон адабиётининг бу шоҳ асарларини ўзбек шеърда муваффақиятли жаранглата олиш учун бениҳоя ўткир истеъдод ва ғоят юксак бадиий-маданий савия кераклиги махсус исбот талаб қилмайдиган ҳақиқатдир.

Мен поэзиямизнинг бир йиллик ҳаётидан олинган баъзи бир фактларининггина санадим, бироқ шу фактларнинг ўзиёқ ўзбек шоирлари йил давомида халқимиз билан ҳамнафас, яқин бўлиб, замон суръатидан ортда қолмасликка интилиб олди отганини яққол кўрсатиб турибди.

Йил давомида шеъриятимизнинг ички ҳаёти ҳам ғоят мазмундор ва мароқли бўлди—шоирларимизнинг кўнчилиги янги асарлар яратиш, китобхонларни ҳушшуд этишга интилишди. Агар менга: «1976 йилда яратилган поэтик асарлар нчида энг яхшисини белгилаб бер», деб

мурожаат қилинса, қийин аҳволга тушиб қолшим турган гап, чунки бундай асарлар анча. Уларнинг баъзиларини кўриб чиқайлик. «Шарқ юлдузи» журналининг 9-сонда Зулфия «Сени қўйлайман, ҳаёт» туркумидан ўн учта янги шеър эълон қилди. Уларнинг ҳаммаси ҳам шоира истеъдодининг гоят баркамоллигидан гувоҳлик беради. Бу шеърларда бой ҳаётний тажрибага эга бўлган эҳтиросли, ёшиқ қалбнинг ҳарорати яққол сезилиб туради. Уларда иозик бир терапик билан ҳаётнинг сир-асрори ҳақидаги, неъматлари ва кемтиклари тўғрисидаги ўйлар ифодаланган. Шоира меҳнатчи, ижоди билан, катта иштироблар ва муттасил излашлар эвазига ўзи кашф этган ҳикматларни китобхонга тақдим этади. Энг муҳими эса, бу шеърларда инсонни инсон қиладиган сифатлар тасдиқланади. Шоира лоқайдликни, худбинликни қоралайдиган, «инсон қалбидан жавоҳир излаб» олган таллинувчи, гўзалликка интилувчи, ором билмай яшовчи қалбни улуглайди, чақмоқдай чақнаб яшашни мадҳ этади. Мана, «Дўстларим» шеъри. Унда дўстлик туйғуси, одамлар қалбидан бир-бирига жўш урган меҳрибонлик туйғуси ифодаланган. Шоира дўстлар даврасини, уларнинг қайноқ баҳсларини қўмсайди, чунки бу оташлардан дил ўт олади. Дилнинг оловлашиши эса инсон ҳаётининг зарур шартларидан биридир.

Чақнаш билмай сояда юзи
Яшагандан — чақмоқлик афзал.
Соқилликни севмайман ўзи.
Ўлсам ўлай, дўстлар жам маҳал.

Ўтган йили яратилган шеърлар ичида Асқад Мухторнинг «Мен дунёга келиб дунё орттирдим» ва «О, юлдузлар, тунги ошпаларим» туркуми, шунингдек, декабрь ойида «Тошкент оқшоми»да ва «Совет Ўзбекистони»да босилган шеърлари алоҳида ажралиб туради. Буларнинг ҳаммаси ҳам чинакам лириканинг намунаси—уларда шоир терач фикрларининг инсоний туйғулар билан чам-

барчас бирикиб кетишига эриша олган. Шунинг учун ҳам бирор шеърни айрича олиб, бу фалон темада ёзилган, фалондай мазмунга эга деб айтиб бериш жуда қийин. Асқад Мухтор шеърларининг ҳаммаси ҳам инсон ҳақидаги, унинг мушқул ва мураккаб ҳаёти ҳақидаги, инсонни инсон қиладиган фазилатлар тўғрисидаги ўйлардан иборатдир. Бу ўйлар шоирнинг ҳаётий тажрибасига йўғрилган бўлиб, қалбнинг энг тереги жойларидан чиққан учун гоё ҳаётий ва самимийдир. Умуман, айтиш керакки. Асқад Мухторнинг бу шеърлари бугунги лирикамининг гуманистик мазмунини бойитувчи, унинг инсонийлигини кучайтирувчи, шеъримиздаги реализм уфқларини кенгайтирувчи шеърлардир. Шоир шеърларида бутун жаҳон тақдирини ўйлаётган, муттасил инсон ҳаётининг маъносини изловчи ва бу изланишда муҳим ҳақиқатларни кашф этувчи, руҳан бой замондошимиз қиёфаси мавжуд. Унинг муҳаббати кенг ва тереги, нафрати ҳам муҳаббати каби ёлқинли ва оташин. У инсон ҳаётининг бутун мураккаблиги, сир-асрори билан гўзал бўлишини орзу қилади. У табиатнинг гўзаллигига, инсон бахтининг мукамал бўлишига интилади. Мана, «Бизнинг боғда» деган ибора билан бошланувчи бир неча шеър. Уларнинг биринчисинда ўтлар орасида яшил чигиртканинг чириллаши шоир ҳисларини қўзғайди. Кейинги шеърда тун маҳали эшитилган укки ноласи шоир қалбини увиштиради. Кейин биринчи қор шоирни ўйга толдиради. Ниҳоят, боғда ҳар тонгда янговчи муҳаббат куйи шоирга илҳом беради. Лекин шоир шу ҳаётий фактлар ёки деталларни тилга олиш билан чекланмайди, албатта. Уларнинг ҳар қайсиси ҳаёт ҳақида ўйлашга уидовчи баҳона, холос. Масалан, чигиртка чириллашдан бошланган ўйлар жаҳоний гармония ҳақидаги хулосага олиб келади:

Шу чириллаш борки, назаримда,
Тун ўй сурар, табиат тугал.
У бўлмаса сўқир кечалари

Рухимиз хувиллаб қоларди ҳар гал.
Қашшоқроқ бўларди тун манзараси,
Бундай сасҳрий таъсир этмасди,
Ҳам умумжаҳоний гармонияда
Бир азалий оҳанг етмасди...

Ёхуд укки ноласидан шоир ҳаётнинг мураккаблиги
ҳақидаги ўйларга кўчади:

Ҳаёт шу экан-да: ёғду ва зулмат,
Қишу ёз, ўнгу туш, тирик ва ўлик...
Шусиз бўлмас экан тугаллик сира,
Ҳатто қуш нағмаси: гўзал ва хунук.

Бундай шеърларни ўқиганда китобхон қалбида ҳам муайян акс-садо пайдо бўлади — у ҳаётнинг тугал гўзаллигини янада ардоқлаш, қадрлаш туйғуси билан ёна бошлайди. Хуллас, Асқад Мухторнинг янги шеърлари махсус баҳсни талаб қилувчи шеърлар бўлиб, бугунги ўзбек шеърятининг имконият доираларини, савиясини бир босқич юқорига кўтарди.

Санъатда сон эмас, сифат ҳал қилувчи аҳамиятга эга, деган ҳақиқат бор. Бунинг тўғрилигини Абдулла Ориповнинг 1976 йилдаги ижодида яна бир кўриш мумкин. Абдулла Орипов ўтган йили унча кўп шеър ёзгани йўқ. Шундоқ бўлса-да, унинг «Маломат тоши», «Тафаккур монолоғи» каби шеърлари эълон қилинди, «Момо офтоб» шеъри яратилдики, бу уч шеърни ҳеч иккиланмай ҳозирги лирикамининг нодир асарлари қаторига киришиш мумкин. Уларда биз шоирнинг поэтик тафаккур қуввати янада ортганини кўрамиз. Шоир инсон виждошининг улуғлигини ўртаниб куйлайди, шоир инсоннинг қадрини туширадиган турли-туман насткашликлар, тубашликлар, разолатларга қарши ёниқ нафратини ифодалайди. Бу шеърлар шоир поэзиясининг ижтимоий руҳи, гуманистик йўналиши чуқурлашиб бораётганини кўрсатади.

1976 йил поэзиясининг ютуқлари ҳақида гаширганда Омон Матжоннинг номини ҳам алоҳида мамнуният би-

лаш тилга олгим келади. «Шарқ юлдузи» журналнинг 7-сонида унинг «Сирларим», «Ғафур Ғулом хотираси», «Энг узун кечада» деган бақувват шеърлари босилди. Буларнинг бирида шоир поэтик тафаккурининг теранлигини намоён этса («Энг узун кечада»), бошқасида ҳаёт фактларини образли ифода қилиш қуввати зўрлигини кўрсатган. (Масалан «Ғафур Ғулом хотираси» шеърда кўшнни кўйлаб, нурга хизмат қилиб яшаган шоирнинг бугун йўқлигини «ер остида қолган зулматга қарши жангга кетиш» деб ажойиб поэтик метафора яратади.) Омоннинг «Ғулистон» журналида босилган ва шу журналнинг йиллик муқофотига сазовор бўлган «Самандар», «Мен шеър ёзсам...», «Сальвадор Альендени йўқлаб», «Табиатнинг «Қизил китоби»га шеърлари ҳам диққатга сазовор. Шоир айниқса, «Табнатнинг «Қизил китоби»га шеърда теран бир ички дард билан инсониятнинг тақдирини ҳақида қайғуради. Унинг наздида «Қизил китоб» йўқолиб кетаётган ҳайвонот турларини сақлаб қолиш учунгина хизмат қилмайди. Бу китоб инсон тақдирига ҳам шама:

Бастакор бировга куй бағишласа,
Ўз қалби, ўз дардин этганидек роз,
Инсоннинг табиат учун китоби
Ўзин тақдирига шамадир, холос.

1976 йил поэзиясининг хуссиятлари ҳақида гапирганда, ёш шоирлар ҳам гоят қунт билан баракали ижод қилганини таъкидлаш лозим. Айниқса, КПСС Марказий Комитетининг ёш ижодкорлар ҳақидаги тарихий қарорининг илҳомига илҳом қўшди. Утган йили Ғафур Ғулом номидаги нашриёт ҳам, «Ёш гвардия» нашриёти ҳам ёшлар ижодига айрича ғамхўрлик билан эътибор бердилар. Бунинг оқибатида «Ёшлик баёни» ва «Ёшлик» альманахи майдонга келди. «Шарқ юлдузи», «Ғулистон» журналлари эса ёшлар ижодига махсус ўрин берди. Ёш шоирлар ичида, айниқса, бойсунлик Усмон Азимов, са-

марқандлик Хосният Бобомуродова ва Хуршид Даврон, ўшлик Шавкат Раҳмон, хоразмлик Муҳаммад Солиҳ, қўқонлик Мақсуда Эгамбердиева, Ёдгор Обидов, Шуқур Қурбонов, тошовузлик Қутлибека Раҳимбоеваларнинг асарлари ажралиб туради—уларда изланиш кучли, ўзига хосликка иштилиш бор, энг муҳими эса, бу ёшлар шеъринда ҳали ўзингача ҳеч ким айтмаган гапларни топиб айтишга иштилишяпти. Ёшлар поэзиясининг муаммолари алоҳида мавзу, шунинг учун бу ўринда шу айтилган умумий мулоҳаза билан чекланган маъқул.

Ўтган йилги поэма жанрида ҳам бир қатор йирик асарлар майдонга келди. Фақат «Шарқ юлдузи» журналининг ўзида Барот Бойқобнловнинг «Сибирь сурури», Турсун Иброҳимовнинг «Ҳаётбахш умр», Тўлқиннинг «Ўттиз қўнғироқ», Х. Қуронбоевнинг «Тоғда айтилган ёр-ёр» (парча) дostonлари босилди. Мен бу дostonлар ичида, айниқса, Туроб Тўланинг «Суюк Момо» дostonини ва Ҳамид Ғулмонинг «Амазонка қўшиғи»ни алоҳида таъкидлашни истардим.

Туроб Тўла Бахмалда совет ҳокимиятини ўрнатниш учун олиб борилган кураш лавҳаларини чизади. Унинг қаҳрамонларни реал одамлар. Шоир дostonни яратар экан, аввалги тайёр схемалардан, сюжет қурилишидаги такрорийликдан қочади. У ўз дostonини «Янги эпос» деб атайти ва ҳақиқатан ҳам шиддатли курашларнинг эпик манзарасини чизишга муваффақ бўлади. Яна шуниси эътиборга лойиқки, шоир классик шеъриятимизнинг формасидан кўн ўринда унумли фойдаланган.

Ҳамид Ғулмонинг дostonи эса менга унинг «Қиятлар уйғоқ» циклидаги балладаларини эслати. Ўўқ, балладалар билан янги дoston ўртасида сюжет қурилиши жиҳатидан яқинлик йўқ. «Амазонка қўшиғи» буюк чили шоири Пабло Нерудага бағишланган. Яқинлик—гражданлик туйғусининг ўткирлигида, шоирнинг тишчилик ишини эҳтирос билан ёқлашида, меҳнаткаш халқ бошига кулфат ёғдираётган қора кучларни, ҳар хил

рангдаги реакционерларни оташни нафрат билан фон қилишида.

Қўринадики, ўзбек поэзияси 1976 йилда анча салмоқли ва мазмундор йўлни босиб ўтди. Бир йиллик поэзиямизда замондошимизнинг маънавий дунёсими тасвирлашда янги уфқлар очилди. Аминмизки, 1976 йил давомида яратилган шеърларнинг муайян қисми адабиётимизнинг олтин фондига кириб қолади. Табиий савол туғилгани мумкин: наҳотки ҳозирги поэзиямиз фақат муваффақиятлардан иборат бўлса? Наҳотки, бугунги шеъриятда китобхонни ранжитаётган, поэзиямиз парвозига тўғаноқ бўлаётган салбий ҳодисалар, майда ва йирик қусурлар йўқ бўлса? Бундай саволга «албатта, қусурлар мавжуд» деб жавоб бериш керак. Бугун ҳам ҳақиқий поэзия ўрнига қофиябозликдан нари ўтмайдиган шеърлар кўп учрайди. Ехуд анча-мунча шеърларда шоир ифодаламақчи бўлган фикрлар саёз ёки жузъий, ҳислар майда ва арзимас бўлади. Ҳозирги шеъриятда ошкора шпорбозлик, яланғоч риторика йўқ, лекин улар ниқобланган, янги либосга бурканган ҳолда яшамоқда. Таассуфли томони шундаки, баъзи талантли ва тажрибали шоирларимиз ҳам ўз шеърини баркамол даражага етказиш устида етарли машаққат чекмайди, шекилли. Бу йил «Шарқ юлдузи» журналида Ҳалима Худойбердиевнинг бир қанча шеърлари эълон қилинди. Ҳалиманинг ғоят талантли экани, шеърлари китобхон қалбига етиб бориши ва чуқур таъсир қилиши ҳаммага маълум. Унинг бу йилги шеърлари ҳам шу фазилатдан мустасно эмас. Бироқ Ҳалиманинг шеърларида бир қусур бор, негадир шеърга сайқал бермайди, унинг оҳанги устида, ҳар мисранинг мусиқийлиги устида ишламайди. Натижада, яхши-яхши шеърларда бирдан вазн бузилганини кўриб, оҳанг дағаллашганини ҳис қилиб, афсусланасан, киши. Менга эътироз билдириб, «Ҳалима атайин шундай қилади», дейишлари мумкин. Лекин мен ҳеч қайси ўрнида вазн ва оҳангдаги сохталикни

оқлайдиган заруратни ҳис қилмадим. Яна бир мисол. Яқинда «Ўзбекистон маданияти» газетасида Шухратнинг бир неча янги шеърлари эълон қилинди. «Туғилганман, ёмон йўлига», «Гар чанқасанг гул баргида сув тутиб», деб бошланган шеърларини ҳисобга олмаса, бошқалари Шухратдек тажрибали шоирнинг имконияти даражасидан анча past ёзилгандай туюлди. Мана, «Ваъдага келардинг» шеърини олайлик. Лирик қаҳрамон билан учрашувга келаётган ёр майсаларни босиб, гулларни узиб, баъзиларини эзиб келади. Буни кўрган лирик қаҳрамон «гул қадрига етмаган одам, севги қадрига стармиди», деб кетиб қолади. «Кўндоқдаги исм» шеърда лирик қаҳрамон ҳарбий хизматни ўтаётиб, ёрининг номини автомат кўндоқига ўйиб ёзадн-ю, кейин севгилисини доим ёнида тургандай ҳис этади. Бу шеърларда маълум туйғу, муайян ҳис бор, лекин назаримда, улар шеърни чинакам поэзия даражасига кўтариш учун зарур бўлган магизлик вазифасини ўтолмайди, чунки бу шеърларнинг замирида чинакамига шоир қалбини ўртаган катта дард, шоир айтмаса туролмайдиган салмоқли гап ёки китобхонни ларзага соладиган теран ва гўзал туйғу йўқ. Хуллас, кўрниадики, бугунги шеърятимизда анча-мунча қусурлар бор, албатта. Бироқ, мен атайини поэзиямизнинг ютуқлари ҳақида тўхтадим. Бунинг сабаби шуки, унинг қусурлари ҳақида «Шарқ юлдузи» журналида донра стол атрофидаги баҳсда анча мукамал гаплашиб олган эдик—уларини бу ерда такрорлаб ўтирмадим. Қолаверса, кенг китобхонлар оммасини, биринчи навбатда шеърятимиз ютуқларидан огоҳ қилдим. Ютуқлар эса улкан—улар билан мағрурланса арзийди. Бу ютуқлар шоирларимизга бир вақтлар Маяковский айтганидек, «меҳнатим уланмоқда республика меҳнатига», деб гурурланиш учун асос беради.

1977

ШЕЪРИЯТ ЭСТАФЕТАСИ ДАВОМ ЭТМОҚДА

1977 йил! Ватанимиз тарихига олтин ҳарфлар билан ёзилдиган йиллардан бири. Улуғ Октябрнинг 60 йиллик тўйи бутун жаҳонда нишонланган йил. Коммунизм қурилиши даврининг манифести деб эълон қилинган янги Конституция қабул қилинган йил. Партиямизнинг XXV съезди қарорларидан илҳомланган совет халқи ўзинчи беш йилликнинг иккинчи йил режаларини муваффақият билан амалга оширган йил! Ўзбек пахтакорининг хирмони номирлар ва ҳимолайларнинг ҳавасини келтириб, мислсиз юксакликка кўтарилган йил! Йил—ойлардан, ойлар—ҳафталардан, ҳафталар—кунлардан, кунлар эса соатлардан ташкил топади. 1977 йилда бутун совет халқи ойма-ой, ҳафтама-ҳафта, кунма-кун яратувчи ижодкор меҳнат билан банд бўлди ва саноатда ҳам, қишлоқ хўжалигида ҳам, фан ва техникада ҳам, маданий қурилиш соҳасида ҳам улкан ютуқларни қўлга киритди. Хуллас, 1977 йилда ривожланган социализм днёри коммунизм деб аталмиш буюк манзил сари яна бир зафарли қадам қўйди.

1977 йил совет адабиёти ривожда ҳам қутлуғ йил бўлди. Қўн миллатли адабиётимизнинг ҳамма намояндалари қаерда яшашидан, қайси жанрда ижод қилишидан қатъи назар, чуқур эътиқод ва зўр илҳом билан совет халқига муносиб асарлар яратиш йўлида астойдил меҳнат қилдилар. Ўзбек шоирлари ҳам бу шарафли ва масъулиятли ишда актив иштирок этдилар—улар аввалги йиллардаги шеърят эстафетасини давом эттирдилар.

Утган йилги ўзбек шоирларининг ҳамма авлод вакиллари ҳам актив ижод қилиб, совет поэзиясининг умумий хорига ўз оҳанглари билан жўр бўлдилар.

1977 йилда Ўзбекистон халқ шоири Ҳабибийнинг «Янги газаллар»и босилиб чиқди. Китобдаги газаллар отахон шоиримиз қалбида эҳтиросли ҳислар жўш ураётганлигидан далolat беради. Шоир халқ билан бирга

яшайди, унинг меҳнатидан, турмушидан илҳом олади. Ҳабибий газалларида кўп йиллик ҳаётдан чиқарилган терең хулосалар, ўткир донолик қаринш билмайдиган поэтик эҳтирос билан қўшилиб кетган.

Ўзбекистон халқ шоири Уйғун вақтли матбуотда эълои қилган бир қатор шеърлари билан поэзия мухлисларини хушнуд этди. Унинг шеърларида юксак коммунистик эътиқод, совет кишисига муҳаббат туйғулари ифодаланган. Уйғуннинг янги шеърлари ўзининг сиёсий ўткирлиги ва публицистик жўшқинлиги билан ажралиб туради.

Ўзбекистон халқ шоири марҳум Миртемирнинг ҳаётлигида ўзи дасталаган «Тогдай таянчим» деган китоби чиқди. Уларга Ленин, коммунизм ва партия ҳақида турли йилларда ёзилган шеърлар кирган. Миртемир китобиغا ёзган қисқа сўзбошисида шундай дейди: «Ленин ҳақида анъанавий қасидалар погонасидан ўзбек поэзияси ҳам ўтиб олди. Ҳар қалай қуруқ мақтовлар, қайтариклар ўрнини борган сари ҳаётний шеърлар, балладалар олмоқда». Ленин темасидай қутлуғ ва масъулиятли темани ишлашда, ҳаётнийликнинг чуқурлашишида, бинобарин, чинакам реализмнинг шаклланишида Миртемирнинг ҳам ҳиссаси гоят катта бўлгани «Тогдай таянчим» тўпламидаги шеърлардан аён кўришиб турибди. Ўтган йили «Гулистон» журналида Миртемирнинг «Заҳматкаш халқим: қуллуқ» деган туркуми эълои қилинди. Чинакам халқчиллик руҳи билан суғорилган, она халқ қаршида фарзандлик туйғусини катта маҳорат билан ифодалаган бу шеърларни ўқиганда яна бир карра совет шоирининг дипломат қўшиғи авж пардасида узилганига чуқур таассуфланасан, киши.

Ўтган йилги шеърят эстафетасини муваффақиятли давом эттиришда Шухрат, Восит Саъдулла, Пўлат Мўмин, Жуманиёз Жабборов, Толиб Йўлдош каби тажрибали шоирларнинг ҳам, адабиётга 60-йилларда кириб келиб, кўнгина поэтик тўпламлари билан китобхонлар-

нинг ҳурмат-эътиборини қозонган Юсуф Шомансур, Нормурод Нарзуллаев, Омон Мухтор, Барот Бойқобилов, Анвар Ҳожи, Муҳаммад Али, Омон Матжон, Гулчеҳра Нуруллаева каби шоирларининг ҳам ҳиссаси катта. Уларнинг ҳаммаси ҳам ўтган йили янги китобларини ёхуд янги лирик туркумларини эълон қилди. Афсуски, бу кичик обзорда уларнинг ҳаммасини батафсилроқ таҳлил қилиш имконияти йўқ. Шунинг учун айрим шоирларининг айрим шеърлари ҳақидагина мулоҳаза айтиш билан чекланамиз.

Ўтган йили Шухрат «Бу юртда кишилар олий табиат» деган туркумининг эълон қилди. Бу лирик шеърларда шоирнинг ҳаёт ҳақидаги теран ўйлари мужассамлашган. У Ватан ҳақида, она юртининг буюклиги тўғрисида куйлайди. Лекин буни бошқалардан фарқ қиладиган тарзда, ўзига хос шаклда қилади. Масалан, «Онам, она тилим, она юртим» шеърида Шухрат шеърини граждалик руҳи чуқурлашиб бораётганини кўриш мумкин. Шоир яланғоч дидактикадан, қуруқ насиҳатгўйликдан қочиб, она юрт муҳаббатини ихчам лирик формада ифодалаб берган:

Онам борки, дунё кўрки кўзимда,
Тилим борки, шону шараф сўзимда.
Ватан борки, ўзим ўтиб кетсам ҳам
Ташаккурим янграб қолар низмда.

Шоирнинг «Дейдилар», «Ажишлар» каби шеърлари ҳам китобхонда яхши таассурот қолдиради.

Мен поэзиямизнинг яна икки заҳматқаш ва камтар намояндаси ҳақида алоҳида тўхташни истар эдим. Булар—Толиб Йўлдош ва Ёдгор бахши. Уларнинг иккови ҳам шеърини соҳасида кўп йиллардан бери қалам тебратиб келади. Толиб Йўлдош анчадан бери тўртликлар жанрида изланади. Дастлабки пайтларда унинг тўртликларида жўн фикрлар, яланғоч насиҳатлар тез-тез учраб турарди. Лекин йиллар ўтган сари шоир бу қийин жанрни пухта эгаллаб олди. Ҳозир унинг тўртликлари образ-

лйлиги бллан, фйкрларинийи куюкльги бллан ажралиб туради. Утган йили эълон қилинган янги тўртликлар ҳам бу фикрнинг исботи бўла олади. Уларда шоир инсонни яхшиликка, олижанобликка ундовчи фикрларни лўнда, ихчам ва ҳаётний ифодалайди:

Одамнинг жўни кўп сергай бўлади,
Яхшиен—камгапу сергак бўлади.
Узингга қисе қил сен ҳар иккисин,
Улариний қай бири сендак бўлади.

Ёдгор бахшинийи шеърлари ҳам гоят самий тарзда одамларга меҳр-муҳаббат билан сугорилган. Шеърларидан бирида ёзганидек, шоир «нақ булбули хушхон сайраб», «оламда бор одамларга омонлик тилайди». Бу эзгу тилак унинг шеърларида содда, лекин юксак бадний формада ифодаланади. Унинг ўтган йили босилган «Деҳқон», «Ори билан», «Аълодир», «Ёзаман», «Қелмас» каби шеърларида замонавий фикр-туйгулар халқ поэзиясига хос ихчамлик билан ифодаланган. Умуман, Ёдгор бахшинийи янги шеърлари халқ поэзиясинийи традициялари бугунги шеърниятимизда ҳам жуда яхши самара беришини яна бир карра тасдиқлайди. Қўйидаги парчага диққат қилинг:

Битта курмак аралашса, бир қозон ош бузилар,
Чирик арқоқ аралашса, ипак арқон узилар,
Сафга ялқов аралашса, тез битар иш бузилар,
Юкин отлар текисе тортса, бир-бирига зўр келмас.

Бу парчада ҳар бир мисра—халқ тажрибасидан чиқарилган ҳикмат, чуқур умумлашма. Улар жуда сиқик ифодаланган. Парчаниий ритмикаси ўйноқи, қофиялари бут. Улар ҳаммаси бирлашиб, шеърга чинакам халқчиллик руҳини беради ва аҳиллик ҳақидаги гоини яхши очади. Ёдгор бахшинийи бошқа шеърларида ҳам ана шундай нафисликин, халқ қалбинийи самий ифодасини кўриш мумкин.

Ўтган йили Нормурод Парзуллаев ҳам «Мовний маржон» деган лирик туркуминийи эълон қилди. Бу туркумда

ҳам шоирнинг ўзинга хос томонларини, лиризмга мойиллигини, ҳаётини деталлар орқали теран фикрлар айтишга мойиллигини сезилиб туради. Масалан, «Сокинликни севмайди денгиз» шеърини да тўлқин ҳақида куйлайди. Сиратининг билмайдиган денгиз, унинг жўшқин тўлқини шоирнинг одам ҳақида, унинг ҳаётдаги ўрни тўғрисида ўйлашга ундайди. Шоир ҳаётини манзарадан чуқур поэтик хулоса чиқаради:

Денгизда сен тўлқин бўл, тўлқин,
Тўлқинларнинг ушла ёлидан,
Дўстим, кўнлик бўлмагин лекин
Енгил ҳаёт тилаб толедан.

Лекин бундай пухта образлилик шоирнинг ҳамма шеърини да ҳам учрайвермайди. Баъзан у шеърини да асос қилиб олган поэтик образини маптикадан инҳоясига етказмайди, баъзан эса улардан жуда жўн хулосалар чиқаради. Нормуроднинг шу туркумда «Занг урмоқда соат» деган шеърини бор. Шеър умуман олганда, ёмон эмас, шоир занг ураётган соат образини да орқали ҳамиша бедор ҳаёт манзарасини, курашаётган, меҳнат қилаётган одамлар манзарасини яхши ифодалаган. Лекин шеър кутилмаганда куйидаги жўн мисралар билан тугайди:

Соатдай бўлингиз ҳушёр, одамлар,
Уруш балосидан бўлмасини дарак.

Бу хулоса шеърини да зўрма-зўраки ёпиштирилган, у шеърини да замиридаги поэтик образдан маптикадан келиб чиқмайди. Умуман, соатга ҳушёрлик ёт нарса. Шунинг учун ҳам бундай умумлашма шеърини да умумий қувватини да путур етказайди.

Утган йилли ўзбек шеърини данинг ютуқлари ҳақида гапирганда, албатта Эркин Воҳидовнинг янги шеърлари ҳақида алоҳида тўхташ лозим. Бу шеърлар «Шарқ юлдузи» ва «Гулистон» журналларида босилди. Уларни ўқиб чиққан китобхонда Эркин Воҳидов поэзияси янги босқинча кўтарилаётгани ҳақида ёрқин таассурот қола-

ди. Улар Эркиннинг инсонни тушуниши чуқурлашганидан, ҳаёт ҳақида янада кенгроқ кўламда ўйлаётганидан далолат беради. Ниҳоят, бу шеърларда Эркин поэзиясининг ўзига хос жанрлари, услубий ранглари янада тиниқлашгани, кўп ўринларда юмор шеърининг мағизмағизига сийғиб, катта ҳақиқатларни очинида муҳим востига айлангани аён кўриниб турибди. Бу шеърларда инсон ҳақидаги ўйлар ҳам, ҳаётий тажрибалардан чиқарилган теран ҳикматлар ҳам бор. Уларда баъзан шундай эпик образлар ҳам учрайдики, бу образлар ҳаётнинг муҳим томонларини очинига хизмат қилади. Мана, уч байтдан бири:

Кўрқувнинг кўзи катта, юраги кичик бўлур,
Кўрқув зўр келган юртда арслонлар кучук бўлур.

Шоир халқ иборасини олиб қайта ишлаган, уни ўзининг фантазияси билан бойитган, оқибатда унча-мунча катта шеърдан қолинмайдиغان, мазмунининг салмоғи билан қалбга ўрнашиб қоладиган тугал поэтик мисра турилган.

Эркиннинг «Тирик сайёралар» шеъри бошқачароқ— бу инсон ҳақидаги фалсафий ўйлар. Шоир бугун сайёраларга қўл чўзган, кўкни, осмонни тинтув қилаётган инсон ҳақида, унинг қудрати ва заифлиги, яхшилиги ва ёмонлиги ҳақида ўйлар экан, инсоннинг ўзи унга тил симли бир дунё бўлиб кўринади:

У яшайди тилемлар аро,
Хар кашфиёт янги маррадир.
Унинг ўзи сирли бир дунё,
Дунё эса фақат заррадир.

Қувноқ юмор билан сугорилган, шу юмор туфайли шеър заминидаги тағдор залварли маъно янада қуюқлашган «Матмусаниннинг дутори» ҳам яхши таассурот қолдиради. Бу шеърда халқ латифаларидан бири қайта ишланган, бироқ у шоир фантазиясининг кучи билан батамом янгича оҳанг касб этган:

Алқисса шу: машшоқлар
Қидиришни ташласин.
Керак пардасин топган
Матмусалар яшасин.

«Оқсоқол» шеъри ҳам ҳар томонлама диққатга сазовор. Унда шоир уруш даврида кечган болалик хотираларини қайта тиклаб, шундай бир воқеани поэтик тарзда тасвирлайдики, бунинг натижасида бешафқат, зуғумли, одамларни ўзига тобе қилишни истаган мушук кўзли Оқсоқол кўз ўнгимизда жоли қиёфа касб этади. Уруш даврининг алағали, оғир фурсатларида даври даври сурган, кулфат ва почорлик заминида туғилган бу сиймо бугун ўзи почор, ёлғиз, эл-юртнинг назаридан қолган, шумшук. Оқсоқол кўлами ва тиралиги жиҳатидан ўзбек поэзиясида сўнгги йилларда яратилган образлар ичида энг бақувватларидан биридир.

Эркиннинг «Биз ишлаяммиз», «Бонг уринг», «Шеъриниятнинг қизил карвони», «Еш шоирларга» каби шеърлари ҳам кучли шонрона эҳтирос билан ёзилган. Буларнинг барчасида камолотга етган шоирнинг қалби, Ватанга, халққа, инсонга меҳр-муҳаббат билан тўлиқ шоирнинг образи мужассамлашган, Эркин Воҳидовнинг янги шеърларини ҳеч иккиланмай бугунги ўзбек шеъримизининг энг яхши, энг юксак намуналари қаторига қўйиш мумкин.

Утган йили шеъринят эстафетасини давом эттиришда ёшлар ҳам атоқли шоирлардан орда қолгани йўқ. Бу ёшлар орасида бир-иккитадан китоб чиқариб, поэзия мухлисларига танилиб қолган Абдулла Шер, Муҳаммадалн Қўшмоқов, Муҳаммад Солиҳ, Машраб Бобоев, Усмон Азимов, Азимжон Суюн каби ёшлар ҳам, ҳали китоблари чиқмаган бўлса-да, сўнгги йилларда республика матбуотида тез-тез кўриниб турган Шавкат Раҳмон, Хуршид Даврон, Едгор Обидов, Муҳтарам Улуfoва, Дилбар Ҳамзахўжаева, Мақсуда Эгамбердиева каби қобилиятли қалам эгалари ҳам, эндигина республи-

лика матбуотида шеърлари босилаётган Йўлдош Эшбеков, Икром Отамуродов, Фароғат Камолова каби бошловчи шоирлар ҳам бор. Албатта бу рўйхат тўла эмас.

Энг қувонарлиси шуки, бу ёшлар поэзияга вақтинча келиб, шунчаки кучини синаб кўраётган ишқибозлар эмас, балки поэзияга жиддий муносабат билан қараётган, шеърятни ҳис қилиб қалам тебратаётган ижодкорлардир. Шунинг учун ҳам улар улкан санъаткорларимизнинг изидан бориб, уларнинг традицияларини давом эттириб, шеърятимизни бақувват асарлар билан янада бойитиш ҳақида жиддий қайғурмоқдалар. Бу шоирларнинг асарларида ҳозирги ёшларнинг қалби, пок туйғулари, ҳаёт ҳақидаги ўйлари ифодаланган. Улар оригинал поэтик образлар ёрдамида бугунги одамнинг мураккаб маънавий дунёсини, орзу-умидларини куйламоқдалар.

Мана, катта адабиёт даргоҳида илк қадамлар қўяётган Фароғат Камоловани олайлик. У ҳали дорилфунун талабаси, ҳали унинг ҳаётий тажрибаси кам. Лекин шундай бўлса-да, у шеърятда ўз дунёсини очишга, ўз ниҳасиятини намойиш қилишга интилади. Унинг дунёсида майда, бачкана парсалар йўқ; у мажруҳ туйғуларини титкилаб, ҳаммага кўз-кўз қилишни истамайди. Аксинча, унинг шеърларида мураккаб дунё қаршисида ажаб ва ҳайрат билан боқаётган, айни чоқда, шу дунёда ўз ўрнини топишга интилаётган мурғак қалбнинг ифодаси бор. Фароғат кичик шеърларидан бирини «Гўдак» деб атабди. Унда энди оёққа турган гўдакнинг эшикни тортқилаб, ҳовлига—ташқарига интилиши шоиранинг диққатини тортган. Айни чоқда, шоира шу гўдакка чиройли поэтик таъриф бериб, ўз туйғуларини ифодалайди:

Гўдак ким: у менинг тинсиз ўйларим,
Шеър бўлиб қуйлар дилу жонимга.
У тинмай тортқилар дунё эшигин,
Дунё эшик очар ҳаяжонимга.

Уйлайманки, бундай машқи балад шоирдан келажакда анча нарса кутиш мумкин. Бугунги ёшлар шеъриятига янги образлар дунёсини, янги оҳанглар, янги ранглар дунёсини олиб киришяпти. Уларнинг шеърлари кўп ҳолларда энг талабчан китобхон дидига ҳам мос келади. Шундай шоирлардан бири Шавкат Раҳмондир. У кўпгина шеърларида инсоннинг инсоний яшаши ҳақида қайгуради ва ҳар гал шу инсоний яшашнинг маъносини очади, унинг янги-янги қирраларини пикишоф этади. У қалбининг жўшқин эҳтироси билан лоқайдликин шикор этади.

Мана унинг шундай шеърларидан бири:

Яшамоғим зарур,
Ҳар дақиқани
Ғазаб билан, севги билан тўлдириб.
Дунёдаги барча қора нарсани
Ёруғ лаҳзаларда ўлдириб.
Тоқим,
Бош кўтариб қарай қуёшга,
Тоқим, кўзларимда ёнсин ҳақиқат,
Тоқим, тош мисоли тегмасин бошга
Мен яшай олмаган
Ҳар бир дақиқа.

Юрак қаъридан чиққан табиий ва самимий ҳислар! Бунда ялангоч фикр, қуруқ ҳайқиряқ, қизил либосли риторика йўқ. Бунда чинакам шеърятнинг мағзи бўладиган шоир қалби бор. Ва бу қалбда бугунги совет кишининг ҳаётга мупосабати ва эзгуликка интилиши яхши ифодаланган.

Бундай мисолларни бошқа ёш шоирлар пжодндан ҳам кўплаб келтириш мумкин. Умуман, уларнинг ҳаммасида ҳам ўзбек шеърятининг янги доволарга кўтарилаётганлигини—ўзи сирли бир дунё бўлган ҳозирги инсоннинг қалби тобора чуқурроқ очилаётганини яққол кўриш мумкин. Бу эса поэзиямизнинг эртанги кунига катта шонч билан қарашга асос бўлади.

Ўтган йилги шоирларимиз поэма жанрида ҳам самарали изланишлар билан банд бўлдилар. Фақат «Шарқ юлдузи» журналининг ўзида саккизта поэма эълон қилинди. Улар жанр хусусиятларига кўра ҳам, гоёвий тематик йўналишлари билан ҳам, ёзиллиш услуби жиҳатидан ҳам хилма-хил. Бу китобхонни қувонтирмай қўймайдим. Бу поэмалар орасида улкан сўз санъаткори Ойбекининг биринчи марта эълон қилинган «Бобир» поэмаси ажралиб туради. У тугалланмаган, лекин шундай бўлса-да, унда Бобирининг элдиятларга тўла фоже характери бениҳоя нозик дид ва теранлик билан очилганини кўриб, шеърларининг жарагдорлиги, тасвирдаги бўёқларнинг қуюқлигини ҳис қилиб, устоз шоирнинг етук маҳоратидан бир дунё эстетик завқ оламиз.

Шоир Жамол Камолнинг «Варахша» достони ҳам тарихий темада ёзилган. Анчагина поэмалар яратиб, бу соҳада катта тажриба орттирган Жамол Камол бу гал Бухоронинг қадимий тарихидан олинган лавҳаларни ёритувчи, она юртининг ўтмишига хайрихоҳлик руҳи билан сўғорилган эҳтиросли поэтик асар ярата олган.

Охунжон Ҳакимовнинг «Шарқ ўғлонлари» ва Шукруллонинг «Дил гавҳари» достонлари уруш темаси билан боғлиқ. Охунжон Ҳакимов Сталинград бўсагаларида фашистларга қарши жанг қилиб, ҳалок бўлган ўзбекистонлик ўн бир жангчинининг қаҳрамонлигини тасвирлайди. Шукрулло эса уруш темасининг бошқача ҳал қилган. Унинг қаҳрамини фронтда кўздан ажралиб келган. Шоирни қаҳрамон тақдиридаги кейинги ўзгаришлар, маънавий-ахлоқий проблемалар, чинакам инсоний олижаобликнинг моҳияти қизиқтиради.

Енгин Мирзонинг «Шаҳло» поэмаси ёшларнинг ҳаётда ўз йўлини топиб олиш учун, ўз бахтини яратиб учун курашини тасвирлашга бағишланган. Поэма қаҳрамони Шаҳлонинг муҳаббат бобидаги адашини, ундан ганиб қолмай, ҳаётда катта мақсадга интилиши, бахтини

врачликдан топиши китобхонда муайян қизиқиш уйғотади.

Утган йили яратилган дostonлар ичида бевосита бугунги кунга, меҳнат кишиларининг мислсиз қаҳрамонлигини тасвирлашга бағиниланганлари ҳам бор. Булар Жуманиёз Жабборовнинг ишқиқ маҳорат билан ёзилган «Толмаржон дostonи» ва Барот Бойқобилловнинг «Шарора» дostonидир. Жуманиёз Жабборов ўз поэмасини традицион шеърини шаклда ёзган бўлса, Барот Бойқобиллов классик шеърини тадаги маснавий формасидан бугунги мазмунни ифодалашда самарали фойдаланган. Ҳар икки дostonда ҳам давримиз руҳи, замондошларимизнинг маънавий юксаклиги яхши очилган. Ҳар икки шоир ҳам бугунги кун нафасини ифодалашда жўшқин эҳтирос билан қалам тебратган.

Утган йилги дostonлар ичида Ҳусниддин Шариповнинг «Бирлашган ўзар» асари ҳам ўзинга хос ўрин тутди. Ҳусниддин Шарипов кўп йиллардан бери дoston жанрида темауфақият билан қалам тебратади. Унинг ҳар хил темада ёзилган дostonларида бир муштарак хислат бор—шоир нима тўғрисида ёзмасини, ҳар гал бирор янгилик кашф этишга ва шу йўл билан дoston жанрининг имкониятларини фоят кенг эканини намоиш қилишга интилади. Шоир «Бирлашган ўзар» дostonида ҳам бу принципдан чекинган эмас. Ҳусниддин Шарипов бу гал эртақ-масал формасига мурожаат қилишти, тўғрироғи, баъзан қадимий ривоятлардан фойдаланиб, баъзан эса ўз фантазиясига эрк бериб, оригинал поэтик асар яратипти. Бунинг устига шоир ўзининг услубидаги юморга, ҳазил-мўтойнабага ҳам дostonда кенг ўрин берган, натижада енгил ўқилдиган, қувноқ ва айни чоқда чуқур замонавий руҳ билан сугорилган, бугунги кун учун зарур бир фояни бадий либосда яхши ифодалаган асар майдонга келган.

Шоир ҳайвонлар салтанатини тасвирлайди. Бу салтанатда шер ҳоким, бўри—баковул, тулки—ясовул,

қарға—қақимчи, чумчуқ—чақимчи. Шер қарилигиданми, танбаллигиданми салтанат ишларига қарамай қўйган. Бундай шароитда чумчуқнинг кунн туғади—у ҳайвонларни бир-бирига чақиб, ғийбат бозорини қизитади. Ғийбат бор жойдан эса аҳиллик қочади. Аҳвол шу даражага етадики, ҳамма ҳайвонлар гина-кудурат ва нифоққа берилади, мураса бузилади, ҳатто «келиндяк кирган уйга куёвлар кирмай қўяди». Аҳволни тузатишга кўзи етмаган шер тахтдан воз кечади, унинг ўринига Туяқуш подшо бўлади. Бироқ Туяқуш ҳам салтанат ишларига уқувсиз бўлади. У илонни вазир қилиб олади, илон эса амалдан фойдаланиб, ўргимчакни осмонга, тимсоҳни сувга, эчкиэмарни ерга нозир қилиб тайинлайди. Бу уқувсиз нозирлар ҳокимликни қўлга олгач, ўз билганларича иш тутиб, аҳволни чидаб бўлмайдиган даражага етказишади:

Ўргимчак тек ётмасдан,
Тўр тўқишга бошлади
Ва уч-тўрт кун ўтмасдан
Кўкни тўсиб ташлади.

Тимсоҳ эса сувдаги балиқларга қирон келтиради. Эчкиэмар ердаги махлۇқларни қийратади. Илон эса подшога «мамлакат тинч, ҳамма шод» деб ахборот бериб туради. Бундай азобларга чидалмаган махлۇқлар шикоятларни тингламайдиган, адолатдан беҳабар, салтанат аҳвали билан иши йўқ Туяқушни ҳам, унинг вазиру нозирларини ҳам улоқтириб ташлашади.

Шоир шу эртак-масалдан чуқур хулоса чиқаради:

Нисон йиғса ақлини
Жиловлар ўз жаҳлини.
Донолик ва аслик —
Аҳилликдир, аҳиллик.

Хуллас, Ҳусниддин Шарипов турли халқларнинг биродарона яшаши кераклигини, аҳиллик ва иттифоқлик инсоният ҳаётининг негизи бўлиши зарурлигини шарқона ривоят шаклига солиб, ҳаётний юморга йўғириб ифодалаган.

«Бирлашган ўзар» достони поэма жанрида фойдаланилмаган имкониятлар ҳали кўп эканини, мунтазам илганиш оқибатида китобхонга завқ бера оладиган турли-туман асарлар яратиш мумкинлигини исбот қилади.

Биз мазкур обзорда ўзбек шеърятининг бир йиллик ҳаётига умумий назар ташлашга уриндик. Афсус билан таъкидлаш керакки, бу обзорда шеърятимиздаги ҳамма янгиликларни тўла қамраб олиш имконияти бўлмади. Лекин шундай бўлса-да, юқоридаги мулоҳазалар баъзи хулосалар чиқаришга имкон беради. Буларнинг бири шуки, ўзбек шоирлари бугун катта илҳом билан ижод қилмоқдалар. Бунинг оқибатида шеърятимиз тобора ранг-баранг бўлиб бормоқда. Ўтган йилги ўзбек шеърятини воқеликни бадий ифодалашда поэзиянинг имкониятлари чексиз эканини яна бир қарра исбот қилади. Энг муҳими эса—шеърятимизда ифодаланаётган замонадошимизнинг маънавий дунёси гоёат бой ва кўп қирралидир.

ЧУҚҚИЛАРГА ЧОРЛАР ШЕЪРИЯТ

Очигини айтганда, кейинги икки-уч йил ичида ҳар қил сабаблар билан ёшлар ижодини кўнгилдагидек мунтазам кузатиб боролмаган эдим. Ўтган йилнинг охирида Эркин Воҳидов уйга телефон қилиб, ёзувчилар союзида ёшлар шеърятини ҳақида суҳбат ўтказиб беришимни илтимос қилди. Шу баҳона бўлди-ю, «Шарқ юлдузи», «Гулистон» журналларининг бир-икки йиллик сонларини варақлаб, ёшларнинг шеърларини синчиклаб ўқиб чиқдим. «Авторнинг биринчи китоби» тарзида эълон қилинган баъзи тўнламлиқлар билан танишдим. Бу орада «Ёшлик» альманахи¹ ва «Ёшлик баёзи»² чиқиб қолди—

¹ Ёшлик. Шеърлар, ҳикоялар, алабий ўйлар. «Ёш гвардия» нашриёти, Тошкент, 1976.

² Ёшлик баёзи. Шеърлар. Фафур Фулом помидога Адабиёт-ва санъат нашриёти, Тошкент, 1976.

улар ҳам бугунги ёшлар поэзияси ҳақидаги тасаввурим-
ни тўлдирганда жуда қўл келди. Лекин суҳбатга тайёр-
гарлик охирлаган сари алланечук таассуф ва ўкинч
кўнглимнинг бир четини хижил қилаверди. Уйлаб қара-
сам, мен ёшлар поэзиясини бир неча муддат эътиборим-
дан қочириб, ўзимни ўзим катта неъматдан, ажиб бир
маънавий бойликдан маҳрум қилган эканман. Сўнг-
ги ойлар мобайнида мен ўзим учун «ҳозирги ёш-
лар поэзияси» деб аталган янги бир дунёни кашф эт-
дим.

Авваламбор, мени ҳам ҳайрон қолдирган, ҳам беҳад
қувонтирган нарса шу бўлдики, бугун шеърят эшигини
дадил қоқаётган ва ҳатто унинг остонасидан ҳатлаб
ўтиб, етук шоирлар даврасидан ўзига муносиб ўрин из-
лаётган ёшларнинг сафи гоят зич. «Ёшлик баёзи»да
қирқ саккиз ёш шоирнинг шеърлари босилган. «Шарқ
юлдузи» журнаlining биргина ноябрь сонида ўттизга
яқин ёш шоир ижодидан намуналар берилган. Булар-
нинг ёнига «Гулистон», «Саодат», «Меҳнат ва турмуш»
журналларида, «Ўзбекистон маданияти», «Тошкент
оқшоми» газеталарида шеърлари эълон қилинаётган ёш-
ларни қўшини—кишини энтиктирадиган манзара ҳосил
бўлади. Адабиётимиз тарихида ҳали ҳеч қачон ёшлар
шеърят даргоҳига бу қадар зич саф билан, бу қадар
ҳамжиҳат кириб келмаган эдилар. Бу фактда Комму-
нистик партияimiz Марказий Комитетининг, Ўзбекистон
Компартияси Марказий Комитетининг ёш ижодкорлар
ҳақидаги тарихий қарорларининг самараси яққол кўри-
ниб турибди. Бу қарорлар жимирлаб оқиб ётган булоқ-
нинг кўзини очиб юборди.

Ҳозирги навқирон шеърят билан яқиндан танишган
одам «ёш шоир» деган тушунча замирида жиддий ўзга-
риш содир бўлаётганига ишонч ҳосил қилади. Бир за-
монлар «ёш шоир» деганда, шеърят йўлларида эндиги-
на тетаноя қадам қўяётган, биров қўлидан тутмаса, сўя-

маса йиқилиб кетадиган одам кўз ўнгимизга келарди. «Ёш шоир» кўпинча шеърий техникадан ҳам дурустроқ хабардор бўлмасди, шеърни ҳам машаққат билан ёзарди. Унга шеърятнинг алифосини ҳижжаллаб тушунтириш керак бўларди. У «шоир бўлиш учун туғма истеъдод керак» деган оддий ҳақиқатни юракдан ҳис этиб, англаб етгунча, йиллар ўтарди. Оқибатда, қирқинчи уриб, эликка яқинлашганда ҳам у «ёш шоир» деган тамгадан қутулмас эди. Адабиётга «ёш шоир» тарзида кириб «ёш шоир»лигича ундан чиқиб кетганлар ҳам кўп бўлган. Буларнинг барчаси қўшилиб, «ёш шоир» деган тушунчанинг қимматини анча тушириб юборган эди. Унда алланечук салбий урғу, эғасини камситадиган оҳанг ҳосил бўлган эди. «Ёш шоир» тушунчасининг замирида «ҳали гўр, пишиб етмаган, думбул» деганга яқинроқ маъно ётарди.

Бугунги, яъни еттинчи йилларнинг иккинчи ярмидаги ёшлар поэзияси, назаримда, бу тушунчани салбий маънодан халос этиб, унга асл маъносини қайтарганга ўхшайди. Бугун илк шеърларини китобхон ҳужмита ҳавола этаётган ёшларимизнинг деярли ҳаммаси ўқимишли, билимдон, адабиёт илмини пухта эгаллаган ёшлар. Улар умумий панд-насиҳатларга муҳтож эмас. Энг муҳими, ёшларнинг деярли ҳаммаси муайян поэтик истеъдодга эга, уларнинг шеърлари эса қайноқ илҳом, эҳтирослар, изтиробли изланишларнинг самараси ўлароқ дардли қалб ҳароратига йўғрилган ҳолда туғилган шеърлардир. Ана шундай шеърларнинг муаллифлари қаторида, биринчи навбатда, гурланлик Муҳаммад Солиҳ ва бойсеулик Усмон Азимов, самарқандлик Хуршид Даврон ва шерободлик Шафоат Раҳматуллаев, ўшлик Шавкат Раҳмон ва қўқонлик Ҳабибулла Саидгашев, навонийлик Сулаймон Раҳмон ва жамбуллик Шукур Қурбонов, термизлик Муҳаммаджон Раҳмонов ва тошкентлик Ёдгор Обидовларни санашни истардим. Булар қаторида хатирчилик Хосият Бобомуродова, қўқонлик Мақсуда Эгамбер-

диева, тошовузлик Қутлибска Раҳимбоспа, тўртқўллик Гулчеҳра Раҳимова каби қизларнинг номларини ҳам алоҳида таъкидлаш керак. Албатта, рўйхат бу номларнинг ўзи билан битмайди. Бироқ ҳамма талантли ёшларни санайдиган бўлсак, бу жуда кўп ўринни эгаллар эди. Гап рўйхатда эмас.

Бугун адабиётга дадил қадамлар билан кириб келаётган ёшлар шеърятининг кўпгина фазилатлари бор. Мен улардан иккитасини таъкидламоқчиман. Бугунги ёшлар поэзиясининг ўз тематикаси, ўз ҳаётий материали бор. Энг муҳими эса, бу поэзия адабиётимизга янги лирик қаҳрамон образини олиб келмоқда. Бу янги лирик қаҳрамон характерида биз 70-йиллардаги ўзбек ёшларининг маънавий дунёсини, орзу-истакларини, ўй ва фикрларини, ҳис-туйғуларини кўрамыз. Бу лирик қаҳрамоннинг умумлашган белгилари ҳақида гапирсак, унинг меҳнат ва ижод иштиёқи билан ёнишини, улкан маънавий-ахлоқий муаммолар устида бош қотиршини, виждоний ноқликни, ҳалолликни, ижтимоий фаолликни маъқул кўришини, қинғирликдан, лоқайдликдан нафратланишини аниқ кўрамыз.

Ёшлар поэзиясининг яна бир муҳим фазилати шундаки, уларнинг кўпчилиги биринчи қадамларданоқ ҳаётни ўз кўзи билан кўришга, ҳаёт ҳодисаларини ўз овози билан куйланга интилмақда. Албатта, шоирнинг такрорланмас индивидуал қиёфаси, ўзига хос ёзиш манераси, бошқаларникидан ажралиб турадиган услуби бирданига вужудга келмайди, балки йиллар давомида шаклланади. Бироқ шундай бўлса-да, илк қадамларданоқ поэтик овозининг мустақиллигига интилиш мақтовга сазовор ҳодиса. Чунки ижодда аввалги авлод айтган гапларни такрорлаш ёхуд бир марта босиб ўтилган йўллардан юриш ҳеч қачон дурустроқ самара бермайди—агар ҳамма қулфни битта калит билан очиб бўлганида, дунёда, умуман, эшик ва қулф деган нарсага эҳтиёж қолмас эди. Санъатда, поэзияда ҳам оригиналликка ин-

тилиш, муттасил ўсиб, ўзгариб, янгилашиб турадиган ҳаётни ўзига муносиб янгича оҳангда куйлаш муҳим — фақат шу йўл билангина ижодда катта марраларни, юксак чўққиларни эгаллаш мумкин. Шу жиҳатдан ҳозирги ёш шоирларнинг инсон руҳий олами янги қатламларида бадний ифодалаш соҳасидаги изланишлари гоят самарали бўлмоқда. Баъзи мисолларга мурожаат қилайлик. Шеърингда Ватан мавзун жуда кенг ишланган. Ватаннинг улуғлиги, азизлиги, Ватан севгиси, бу севгининг муқаддаслиги, инсон ҳаётининг мазмунини ташкил қилишни ҳақида минглаб ажойиб шеърлар яратилган.

Бинобарин, ҳозир бу мавзуда шеър ёзиш жуда қийин бир иш—осон ёзиш йўлини тутиб, она юрт гўзалликларини мадҳ этиш билан чекланилса, бундай шеър назмбозликдан нари ўтмай қолиши мумкин, чиннакам поэзия намунасини эса оригинал образ, оригинал ҳис-туйғусиз яратиш маҳол. Назаримда, Муҳаммад Солиҳ шу қийин йўлни таппаб олгану вазнфани жуда яхши адо этган. У ватангадолик фожиасини ҳам, Ватан тупроғи, Ватан дудининг қадрини ҳам фавқулодда бир куч билан очди. Муҳим шундаки, у биронта ҳам дабдабали сўз, баландпарвоз ибора қўлламайди, аксинча, жуда ҳаётий бир детални асос қилиб олади-ю, у орқали инсон тақдирини кўрсатади. Шеърни тўла келтираман:

Кафтида пул эмас,
Бир сиқим тупроқ —
Орттирган бойлиги
Муҳожирликда...
Шўрлик, бу тупроқнинг
Зарраспгача
Кеча санаб чиқди —
Етмади...
Етмайди бу тупроқ —
Ўз тапасини
Ўнга кўмиб,

Мангу ухлайш деса,
Етмайди!

Ёхуд Гулчеҳра Раҳимова шеърларида ёшлик ғурури, инсоний кадр-қиммати учун ифтихор туйғуси—шоира қаламга олган ҳамма ҳаёт ҳодисаларини пичдан нурлантириб турадиган туйғудир. Бу туйғунини шоира жуда баланд пардаларда куйлайди:

Туйғуларим танти — сервиқор,
Орзуларим ўзимга манзур.
Менга пешвоз чиқмоқда баҳор,
Баҳор билан ҳамдардман ҳозир.

Бундай мисраларни кўплаб келтириш мумкин. Улар ёш шоирларнинг кўпчилигининг эртанги кунга катта ишонч ва умид билан қарашга асос беради.

Юқорида айтилган ижобий мулоҳазалардан, бугунги ёшлар шеъриятида ҳеч қандай муаммо йўқ экан-да, деган хулоса келиб чиқмайди, албатта. Бундай проблемалар анча-мунчагина. Умуман, бугунги ёшлар шеърияти поэзия ҳақида, унинг истиқболи тўғрисида, инсон ҳаётидаги роли масаласида жиддий мулоҳаза юритишга ундайди. Мен ёшлар шеъриятини ўрганиш жараёнида туғилган баъзи мулоҳазалар билан ўртоқлашмоқчиман.

Биринчи масала—ҳақиқий поэзия ва назмбозлик масаласидир. Бу масала ҳозир фақат ўзбек шеъриятида эмас, бутун совет поэзиясида жиддий муҳокама қилинаётган масалалардан биридир. Маълумки, ҳозир шеър жуда кўп яратилмоқда, кўп эълон қилинмоқда, кўп ўқилмоқда. Хўш, ана шу сон-сановсиз шеърларнинг ҳаммаси ҳам чинакам поэзиянинг намунаси деб аташга арзийдими? Менимча бу саволга ижобий жавоб бериш қийин.

Яна бир гуруҳ шеърларда назмбозлик анъанавий формада кўринади, яъни шеърларда автор оддий ва жўн гапларни қофиялашдан нари ўтмайди. Бундай шеър-

ларда оҳанг жойида, тасвир воситалари яхши, тил ра-
вон, лекин энг муҳим нарса—китобхон қалбни тўл-
қилантирадиган ҳаётий гап. тақрорланмас ҳис-туйғу
йўқ. Мана, Турсун Алишнинг «Бағригга қайтянман, қиш-
лоғим» шеърисида олинган бандлар:

Бағригга қайтянман, қишлоғим,
бу кун,
Соғиниб мусаффо ёшлик
йилларини.
Мактабдан қайтардик кўтариб
шовқини,
Чангитиб тунроқли дала
йўлларини.
Бағригга қайтянман, қишлоғим,
бу кун,
Апорзор боғларинг кезарман
тўйиб,
Узинг кичиккиша, аммо мен учун
Туяларсан мисли бир дунё бўлиб.

Бу парчада ҳамма нарса жойида, силлиқ, равон,
лекин чуқурроқ поэтик мазмун йўқ—туришган қишлоқ-
ни соғиниш, унинг бағрини қўмсаиш мотиви бошқа кўп-
гина шoirлар томонидан аллақачон балаandroқ авжлар-
да куйланган. Агар шoir бунни яна бир марта қаламга
олишга аҳд қилган экан, янги ва чуқур мазмуни поэ-
тик образ топиши керак эди.

Худди шунга ўхшаш ҳолни Талъат Солиевнинг
«Чаён ниш урганда» шеърисида ҳам кўриш мумкин. Унда
шoir «Чаён ниш урса, илои чиқса, чораси топилади,
лекин одам одамга заҳрини сочса, бунинг давоси йўқ»,
деган гапини қофияга солган.

Хуллас, бугунги ёшлар шеърисинида назмбозлик жид-
дий қусурлардан бири сифатида мавжуд. У ҳар қанча
янги қиёфага киришга уринмасин, моҳияти эскича қол-
ган—наэмбозлик йўлида ёзилган шеърлар, чинакам
ҳаётийликдан ва оригинал поэтик фикрдан маҳрум, ки-
тобий шеърлардир.

Ёшлар поэзияси билан танишганда кишини ўйлангирадиган масалалардан яна бири поэзиянинг ижтимоий моҳияти, шеърда гражданлик пафоси, лирик қаҳрамоннинг ижтимоий фаоллиги масаласидир.

Бугунги ёшлар поэзиясида ифодаланган олам, менинг назаримда, бир оз кемтикроқ кўринди. Ҳар ҳолда уларнинг шеърларидан бугунги жаҳон аҳволини ёхуд мамлакатимизнинг бугунги ҳаётини тўлаллигича тасаввур қилиш анча қийин. Бу ўринда менга эътироз билдириб: «Мамлакатнинг ижтимоий ҳаётидаги воқеа-ҳодисалар ҳақида ахборот бериш поэзиянинг вазифасига кирмайди», дейишлари мумкин. Бу—тўғри. Бироқ ҳеч ким ана шундай талаб қўяётгани ҳам йўқ. Бу ўринда гап бошқа масалада—ижтимоий ҳаёт поэзиянинг мазмунини ташкил қилиши керак. Бошқача қилиб айтганда, шоир қалби жаҳоннинг ҳамма ҳодисаларига, ҳамма йирик тарихий воқеаларга акс-садо бериши лозим. Поэзия тарихига назар ташланг—ижтимоий руҳдан узоқ бўлган бирорта буюк шоир йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас. Буюк шоиримиз Ғафур Ғулом поэзиясини эсланг—уни совет халқининг социалистик қурилиш жараёнидаги қаҳрамонна фаолиятининг поэтик йилномаси десак адашмаймиз.

Ёшлар ўзбек поэзиясининг тарихий тадрижида шаклланган бундай ажойиб аъёналарни янада бойитиши ва ривожлантиришлари керак. Бу ўринда мен ҳамма ёш шоирларни ёпасига календарь шеърлар ёзишга чақираётганим йўқ, балки уларни ҳаминша халқ ҳаёти билан яшаб халққа ҳамқадам, ҳамнафас бўлишига ундамоқчиман. Фақат халқ билан бирга қадам ташлаган истеъдод эгасини ўсиб, улгайиши мумкин.

Шеърятимизнинг ёшлар давом эттириши лозим бўлган ажойиб аъёналаридан яна бири ижодда гражданлик пафосининг ҳаминша юксак бўлишидир. Бу ўринда гапни гражданлик пафосини аниқлашдан бошлаш керакка ўхшайди. Негаки, сўнгги пайтларда баъзи мақо-

Ва гулларин темирдан, хаблдан,
қўшқдан
Яратадиган безовта юраклар
керак..

Мана шу фикрда, дунёни гуллар билан безаш инти-
ёқни билан тепувчи безовта юракларини улуглигида шоир-
нинг ижтимоий фаоллиги ҳам, гражданилик руҳи ҳам
яхши ифодаланган. Худди шундай мисолни Шавкат Раҳ-
мон ижодида ҳам кўп учратиш мумкин. Бу шоирнинг
менга жуда маъқул томони шунда бўлдики, у кўп шеър-
ларида шишадек тиниқ, беғубор ва пок туйғуларни чина-
кам лиризм билан ифодалай олади. Айни чоқда унинг
шеърларида ҳам лоқайдлик, пассивлик қораланади. У
ўзига хос шаклда қаҳрамонни доим ҳаракатда бўлишга
ундайди:

Биз ҳамон кетяпмиз,
Ҳамон кетяпмиз.
Кўз тикиб олсга, толиқиб, тўниб,
Биз қанча манзилдан бефарқ
ўтяпмиз
Буюк йўл назмига бўйсуниб!
Кетяпмиз сен билан,
Безовта юрак!
Бу йўлнинг сира ҳам йўқдир
худуди.
Биз тўхтаёт олмасмиз,
Зотан тўхтамак —
Биз учун ҳақиқий бахтсизлик эди.

Кўришиб турибдики, бугунги ёшлар поэзиясида ижти-
моий мотивлар ҳам, гражданилик пафоси ҳам ўзига хос
шаклларда ифодаланмоқда. Бироқ шундай шеърлар
билан бир қаторда кўнгини шоирларнинг ижодида
аллапечук ижтимоий бетарафликни ҳам пайқамаслик
мумкин эмас. Кўнгини шоирлар умумбашарий мавзу-
ларни қаламга оладилар-у, бироқ уларни кўнгинча кон-
крет ижтимоий заминдан ажратиб олган ҳолда талқин
қиладилар. Бу қусур, айниқса, муҳаббат ҳақидаги шеър-
ларда аниқ кўринади.

Юқорида, бугунги ёшлар шеърятини янги бир олам деб атадим. Шубҳасиз, унинг барча бойлигини, барча рангларини, барча хислат ва фазилатларини, шунингдек, ҳамма қусурларини бир кичик мақолада тилга олиш қийин. Мен шу янги дунё билан илк бор учрашувдаги биринчи таассуротларим туфайли туғилган айрим мулоҳазаларингизга ўртага ташладим. Уйлайманки, бугунги ёшлар поэзияси жиддий тадқиқотларга арзийдиган поэзия. Унинг кўпгина проблемалари борки, бу проблемалар синчиклаб ўрганишни ва далилли мулоҳазалар айтишни тақозо қилади.

Бугунги ёшлар шеъряти катта йўлнинг бошланишида турибди. Шеърят ёшларни чўққиларга чорламоқда. Бу чўққини эгаллаш учун меҳнат қилиш, донмо излаш, иштилош керак. Иштилошга эса толе ёр.

1977

ШЕЪРИЯТ ПАРВОЗИ ЮКСАКРОҚ БЎЛСИН

Бугунги шеърятимиз ҳақида гап кетганда, баъзан афсус-надоматлар тўла таъналарни эшитиб қоласан киши. Эмишки, бугун ўзбек шеъряти бир вақтлар эришган юксак марраларини бой бериб қўйяпти. Бошқа жанрлар ундан ўтиб кетяпти. Эмишки, бугун ҳамманинг қалбига етиб борадиган, ҳамманинг оғзида дoston бўлаётган шеърлар яратилмаяпти. Бундай таъналарни айтган ўртоқлар: «Қани бугунги «Туркенб йўлларинда», «Сен етим эмассан», «Урик гуллаганда», «Шаъматак», «Раиса»лар», деб савол беришди. Уларнинг назарида бугун илҳомсиз, совуқ ва доқайд қалб билан ёзилган шеърлар кўпайиб кетган. Эълон қилинаётган шеърларнинг кўпгинаси ёзмай қўя қолса ҳам бўлаверадиган шеърлар.

115

Хўш, бу таъналарга қандай жавоб бериш керак? Уларда ҳақиқат борми? Бундай таъналар самимий эканини, шеърятимиз парвозини янада юксакроқ кўриш истагида туғилганини тан олган ҳолда айтиш керакки, уларга тўла қўшилмиш қийин. Тўғри, бугун ҳам матбуотда хом-хатала шеърлар, пала-партиш ёзилган асарлар, кишининг гашига тегадиган ишловсиз, жилосиз назмлар кўп учрайди. Бугун ҳам ҳақиқий поэзия ўрпиди назмбозлик билан шуғулланувчи, оддий ва сийқа ҳақиқатларни қофиялашдан нарига ўтмайдиган шоирлар бор. Лекин уларга қараб, бугунги шеърятимизнинг ривожидан путур кетган, деб хулоса чиқара оламизми? Йўқ, албатта. Адабиётимиз тарихига назар ташласак, бирон давр йўқки, ўртамиёна шеърлар оқими тўхтаган бўлсин, заиф, хом, таъсирсиз асарлар яратилмаган бўлсин. Лекин ҳеч қачон поэзиянинг қадр-қиммати, юксалиш даражаси бундай шеърлар билан ўлчанган эмас. Ҳозир ҳам шундай. Йил давомида пайдо бўлган бир печа тўпلام, бир неча туркум шеър ёки ҳатто биргина дoston ёхуд биргина шеърнинг ўзи ҳам шеърятни юксак чўққиларга олиб чиқишга қобил.

Шундай мулоҳазаларга таяниб, мен шеърятимизнинг бугунги аҳволига умидсизлик билан қарамайман, аксинча, бугунги мавжуд камчиликлар ва қусурлардан қатъи назар, шеърятимиз комил ишонч билан юксалиб бораётганига, янги-янги поэтик кашфиётлар содир бўлаётганига, адабиётимиз хазинасидан муносиб ўрин олғудай асарлар яратилаётганига аминман.

Бу фикрнинг исботи учун биргина 1976 йилда пайдо бўлган баъзи поэтик асарларини тилга олиш kiffoя. Менинг назаримда Миртемирнинг «Излаганим» тўплами, Зулфиянинг «Сени куйлайман, ҳаёт» туркуми, Асқад Мухторнинг «Мен дунёга келиб дунё орттирдим», «О, юлдузлар, тунги ошноларим» каби туркумлари адабий-маданий ҳаётимизда воқеа бўладиган асарлардир. Айниқса, Асқад Мухтор шеърлари шоир қалами янада

ўткирлашганидан, унинг қалбида бугунги ҳаёт ва бугунги инсон ҳақида жуда чуқур умумлаштирувчи қудратга эга бўлган ҳислар ва фикрлар жўш ураётганидан далолат беради.

1976 йилда Эркин Воҳидовнинг «Муҳаббат» тўплами босмадан чиқди. Гарчи тўпламга шоирнинг аввал ёзган шеърлари киртилган бўлса-да, улар бир муқова остида жам бўлиниб, янгича тароват касб этган. Бу китоб ҳам том маънодаги поэзия намунаси сифатида адабиётимизда яшаб қолувчи асардир. Булар қаторига Омон Матжон, Ҳалима Худойбердиева каби шоирларнинг шеърларини, Туроб Тўланинг ўзига хос шаклда ёзилган «Суюк Момо» достонини, Ҳамид Фуломнинг ўткир публицистик руҳ билан суғорилган «Амазонка қўшиғи» поэмасини киритиш керак. Абдулла Орипов ҳам бир қатор яхши шеърлар эълон қилди. Айниқса, унинг «Маломат тоши» шеъри гоят тиралиги билан кишини мафтун этади. «Маломат тоши» поэзиямизнинг салмоғини орттирадиган, парвозини таъминлайдиган шеърлар тоифасига мансуб.

Манзара тўлиқ бўлсин учун ўтган йилни ёш шоирлар ҳам баракали ижод этганини айтиш керак. Биргина «Шарқ юлдузи»нинг ўзида ўттизга яқин ёш шоирнинг ижодидан намуналар эълон қилинди. «Гулистон» журнали ҳам, «Ўзбекистон маданияти» газетаси ҳам ёш шоирлар ижодидан намуналар бериб борди. Албатта, ҳали бу ёшлар яратган шеърлар ичида поэзиямизда воқеа бўладиган асарлар деярли йўқ даражада. Лекин эълон қилинган шеърлардан аёнки, шеъриятимизга бир гуруҳ чинакам истеъдод эгалари кириб келмоқда. Уларнинг бугунги қалам тебратилишга қараб, эртанги кунига катта умид боғлаш мумкин.

Шу сабабнинг ўзиданоқ кўриниб турибдики, бугунги шеъриятимизнинг аҳволи нола қиладиган даражада эмас. Аксинча, шеъриятимиз муайян юксалиш йўлидан бормоқда ва бу йўлда жиддий ютуқларга эга. Аммо ин-

сонга ҳаминша мавжуд нарсалардан қониқмаслик туйғуси хос. У доимо янада яхшироқ, янада гўзалроқ нарсага интилади. Шунга кўра биз ҳам поэзиямизнинг парвози янада юксакроқ бўлишини истаймиз. Қани энди эълон қилинаётган шеърларнинг ҳар бири юксак поэзия намунаси бўлса-ю, минглаб китобхонларнинг қалбидан абадий ўрин олса. Шу истак бизни ҳам поэзиямизнинг бугунги аҳвали билан боғлиқ баъзи муаммоларни ўртага ташлашга, баъзи умумий қусурлар ҳақида мулоҳаза айтишга ундайди. Бироқ мен фақат бир-икки масала устидагина тўхтаман. Бу масалалар кўпроқ ёшлар поэзиясига тааллуқли.

Биринчи масала—бугунги шеъриятда гражданлик нафоси масаласидир. Мен бугунги шеъриятимиз билан танишганда, баъзи шонрларнинг ижодини мустасно қилганда, гражданлик руҳи анча сусайиб қолганини ҳис қилдим. Шеърларимизда давримизнинг муҳим ва йирик проблемалари кўнгилдагидек акс этипти, деб бўлмайди. Масалан, уруш ва тишчилик мавзун, интернационализм мавзун, ватан ва меҳнат мавзун, келажак мавзун камдан-кам қаламга олинадиган бўлиб қолди. Назаримда, баъзи шонрлар бундай мавзуларга қўл уришдан чўчидиган кўринади. Негаки, бу мавзулар риторикага, декларативликка етаклайдигандек кўринади.

Дарҳақиқат бу мавзулар гоят мураккаб катта масъулиятни талаб қиладиган мавзулар. Бу мавзуларда шеър ёзганда маълум ҳаққатларни қофияга солиб назм-бозлик йўлига тойиб кетиш жуда осон.

Бироқ биз бугунги шеъриятда гражданлик руҳини кучайтириш зарурияти ҳақида ганирганимизда, шонрларни шу осон, лекин самарасиз йўлдан боришга ундаётганимиз йўқ. Шеъриятнинг гражданлиги масаласи фақат мавзу масаласи эмас, балки айни чоғда шонр позициясининг фаоллиги, бугунги ҳаётнинг етакчи масалаларига дадил аралашини масаласи ҳамдир. Шонр несаган мавзуда ёзиб, унда юксак гражданлик руҳини

сингдириб юбориши мумкин. Масалан, саҳрода темир йўл қуриллиши олайлик. Оддий бир ҳаётий ҳақиқат. Шоир бу ҳақда ёзиб, темир йўлни саҳронинг ҳайдар кокили деб таърифлаб, қурувчилар шаънига бир жуфт мақтовни дундириб ташлаш билан ҳам чегараланиши мумкин эди. Шунда ҳам шеър туғиларерар, лекин бундай шеър юлдуз кўрмай жон берадиган ўртаминена асар бўларди. Аксинча шоир шу оддий воқеа муносабати билан даврининг улуғ гапларини, улкан ҳақиқатини ҳайқириб айтади, бошқача айтсак, шеърга жуда чуқур граждандлик руҳини сингдиради ва натижада «Туркениб йўллариди» каби ўлмас асар майдонга келади. Ёхуд шоир фронт орқасида қолган ёрнига мактуб ёзади: бу гап жуда тор интим лирика рамкасида чикмаслиги мумкин эди, бироқ шоир шеърга граждандлик руҳини сингдиради ва «Мени кутгил» асари пайдо бўлади. Ҳажми кичкина бир шеър уруш йилларида миллионлаб одамнинг қалбида жўш урган туйғуларининг акс-садосидай жаранглайди.

Мен бугунги шеъриятимизда граждандлик руҳини кучайтириш зарурияти ҳақида гапирганимда, биринчи навбатда ана шуни кўзда тутяиман. Шеърда замон руҳининг чуқур ифодаланишини, ҳар бир шеър миғлаб одамлар қалбидаги ўй ва туйғуларга ҳамоҳанг бўлишини, ҳар бир мавзу ватанимиз бўйлаб янграйдиган жарангга эга бўлишини айтяиман. Ҳозир эса афсус билан қайд қилиш керакки, кўпгина шоирлар анча тор, анча майда масалалар атрофида ўралашиб қолишган. Кўп шеърларда меҳнат ҳақида гая кетганда «балли, пахтакор» деган гапдан нари ўтилмайди. Тўғри, бу гаплар кўпинча чиройли қилиб, шонрола либосга буркаб берилади. Лекин, либос қанча чиройли бўлмасин, мазмун ғариб бўлса, бундай шеър юксак парвоз этолмайди.

Ҳозирги шеърларимиздаги қусурлардан яна бири риторика ва декларативликдир. Тўғри, бугун эллингинчи йиллар шеъриятида кўн учрайдиган риторика ва декларативлик йўқ. Риторика ҳам замонга мослашиб, кўри-

нишини ўзгартириб олган. Бироқ, у, ҳар қанча рангини ўзгартирмасин, уни таниб олиш у қадар қийин эмас. Фикрий саёзлик, ҳисларнинг совуқлиги, оддий ҳақиқатларни такрорлаш уни дарров фош қилиб қўяди. Мана бир мисол: шоир Сайёр «Сўх сатрлари» деган туркумга кирувчи «Йигитлар» шеърида ёзади:

Сўхбатига ташна бўламан,
Йигитларни топиб оламан,
Бир умрлик ошина бўламан,
Содиқ дўстни бўлиб қоламан.
Дўстлар доим олинг, олдирманг,
Ер кўрмасин сира слкангиз.
Мени ҳеч беҳабар қолдирманг,
Агарда сиз Тошкент келсангиз.

Дуоғўйликдан нарига ўтмайдиган бундай мисралар шоирнинг айтадиган тайиилн гапи бўлмаган пайтда туғилади. Табиийки, улардан заррача эстетик таъсир олиш амримаҳол. Риториканинг бошқача кўринишлари ҳам бор. Бунда биринчи қарашда шеър анча дуруст кўринади. Унда образлилик ҳам бордай гуюлади, аммо шеърни ўқиб чиқиб, дурустроқ ўйлаб кўрилса, маъзи пуч экани, яъни дурустроқ салмоқли фикр йўқ эканлиги маълум бўлади. Мана, Р. Толшшовнинг «Кузги ўйлар» шеъри. Шеър кузги тўқинчилик тасвиридан бошланади. Ҳаммаёқда мўл-кўлчилик, деҳқон ўз меҳнатидан мамнун. Шоир эса: «Менинг меҳнатим деҳқон меҳнатичалик бўлдим?» деган ўйга берилади, ҳали асл шеъри битилмаганини айтади. Сўнг хулоса берилади.

Нечун чапоқ мисол тошмас бу юрак,
О, ҳаёт сен мени пишнт, тоблаб кўр.
Токи бўлиб қолмай кузги дуварак,
Токи қолиб кетмай довуччадек гўр.

Умуман, шеър ёмон эмасдек туюлади, бироқ аслини олганда унинг замиридаги фикр анча тор, дурустроқ ижтимоий оҳангга эга эмас. Бунинг оқибатида шеър ўртамиёна асарга айланиб қолади. Мен бу ўринда Рауф-

нинг ҳамма шеърларини қораламоқчи эмасман. Рауф Толипов—истеъдодли шоир. Лекин у истеъдодини майда нарсаларга, ўртача фикрларни ифодалашга сарф қилиб қўймайтими, деган савол туғилади. Негаки, унинг номи чиқиб қолганига анча бўлди, аммо ҳали ўз истеъдодига муносиб бақувват шеърларни, ҳамманинг диққатини ўзига жалб қиладиган пухта поэтик асарларни яратганича йўқ, бунинг сабабларидан бири бу ерда айтилган янгича кўрипишдаги риторика эмасми? Бунга ўхшаш мисоллар шундан далолат берадики, риторика ва декларативлик ҳали бутунлай йўқолиб кетганича йўқ, бинобарин, унга қарши кураш давом этиши керак.

Бугунги поэзиянинг йирик проблемаларидан яна бири шеърда шоир шахсининг ифодаланиши билан боғлиқ. Маълумки, лириканинг ўзига хос хусусияти унда воқеа ва ҳодисаларнинг шоир шахси орқали ифодаланишида кўринади. Бинобарин, шоир шахси қанчалик бой бўлса, маънавий олами кенг бўлса, у оламни қанчалик ўзига хос кўз билан кўролса, унинг туйғулари, ўй ва фикрларни қанчалик ўзига хос бўлса, шунча яхши. Бу сифатлар шеърнинг ҳам ўзига хос бўлишини таъминлайди.

Бир вақтлар Маяковский: «Бизга яхши ва ҳар хил шоирлар керак», деган эди. Назаримда, сўнги йиллар шеъриятига, айниқса, ёшлар шеъриятига диққат қилсак, яхши шоирларимиз кўп-у, лекин ҳар хил шоирларимиз кам эканига ишонч ҳосил қиламиз. Гап шундаки, шеърларда бир хиллик кўпайиб кетяпти. Бу бир хиллилик тематикада ҳам, образлар системасида ҳам, жанрда ҳам, ҳатто шеърларнинг композицион тузилишида ҳам кўринади.

Мен бу ерда тақлидчиликни кўзда тутаётганим йўқ. Тақлидчилик ёмон эканини исбот қилиб ўтириш шарт эмас. Мен шеър яратишда бир хил қоллиб пайдо бўлиб қолаётганини айтяпман. Масалан, шеър ҳақидаги шеърларнинг кўпчилиги шундай қоллиб асосида яратилган.

Бундай қолипга асосан, бирор предмет (жилга, қуёш, гул, дарё, бўрон, тоғ ва ҳоказо) олипади, унинг тасвири берилади, кейин: «Эй, шеърят, сен ҳам шундай бўл», деб хулоса чиқарилади. Албатта, бу тарздаги шеърларнинг баъзилари яхшироқ, баъзилари нўпоқроқ. Лекин ҳаммаси бирлашса кишини унча хурсанд қилмайдиган манзара ҳосил бўлади. Бунақа қолли ёхуд схемаларни яна келтириш мумкин. Улар шундан далолат бераднки, истеъдодли шоирлар баъзан изланиш ўрнига, машаққатли меҳнат билан ўз йўлини қидириб топшиш ўрнига осонгина тайёр йўлни қидиради.

Бу қусурни туғдирадиган асосий сабаб шоир шахсининг бой эмаслигидир. Шахсият бойлиги эса гойибдан келмайди. Буни ҳар ким ўзида тарбиялаши лозим. Бунинг энг тўғри йўли тинмай ўқиб ўрганиш ва ҳаёт қозонида обдон қайнашдир. Бугунги поэзиянинг ривожини билан боғлиқ бўлган масалалардан яна бири танқид ва поэзия масаласидир.

Биз кейинги йилларда танқидчиликкимиз жуда ривожланиб кетгани ҳақида фахр билан гапирамиз. Ҳақиқатан ҳам шундай. Лекин баъзи конкрет масалаларни олганимизда ҳали танқидчилигимизнинг адабиёт олдидаги қарзи жуда катта экани аён бўлади. Бу, айниқса, поэзия ва танқид масаласида яққол кўринади.

Адабий танқиднинг асосий вазифаларидан бири адабиётимиз ютуқларини тарғиб қилишдир. Хўш, танқидчилик поэзияга нисбатан эинмасидаги шу вазифани ўтаятими? Деярли йўқ! Афсуски, ҳанузга қадар Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Шайхзода каби шоирларнинг шеърятга қўшган ҳиссаларни аниқ ва мукамал очиб берилганича йўқ.

Ёхуд, ҳар йили поэтик воқеа бўладиган асарлар туғилади. Улар ҳақида ҳам танқидчилик юксак савияда гапирмайди. Ёрлақаса, бир-икки тақриз билан чегараланади. Мисоллар келтирайлик: Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов ёки Ҳалима Худойбердиевалар (рўй-

хатни яна давом эттириш мумкин) анчадан бери ижод қилишадди, лекин ҳали уларнинг поэзиядаги ўрнини очиб берган, улгайиш йўлларини таҳлил қилган, тажрибаларини умумлаштирган мақолалар яратилганича йўқ. Албатта, тақризлар ёки кичик мақолалар бу вазифани тўла адо эта олмайди. Кейинги йилларда поэзия ҳақида дурустгина проблематик мақолалар ҳам эълон қилинган йўқ. Буларнинг барчаси шеъриятимиз ривожига халақит беради, албатта. Шунинг учун «Шарқ юлдузи» ташаббуси билан ўтказилаётган даврани табриклаш керак. Уйлайманки, бу даврда айтиладиган фикрлар, ўртага қўйиладиган муаммолар шеъриятимизнинг парвози юксакроқ бўлишида ижобий роль ўйнайди.

1977

ҲОЗИРГИ ШЕЪРИЯТ ВА НАШРИЁТ

Бугун ўзбек шеъриятининг авжи—баланд, парвози—юксак. Уйғун, Зулфия, Ҳамид Ғуллом, Асқад Мухтор каби устоз шоирлар қаторида, Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов каби забардаст қалам соҳиблари билан изма-из, уларнинг традицияларини давом эттириб ва бойитиб, улар билан шеърини мусобақага киришиб, янги ёш авлоднинг ўнлаб истеъдодли вакиллари муваффақият билан ижод этмоқда. Ёзувчилар союзидаги йиллик адабий йиғинларда ҳам, вақтли матбуотдаги мақола ва тақризларда ҳам йил сайини шеъриятимиз хазинаси янги-янги бақувват поэтик асарлар билан бойиб бораётгани қайд қилинади. Бугунги ўзбек шеъриятининг бойликларини тезроқ рўёбга чиқариб, китобхонларга етказишда, шеъриятимиз парвозини янада юксакроқ қилишда, ундаги қусурлар йўлга ҳов қўйиб, гоёвий-бадиий савиясини камолотга етказишда нашриётларнинг роли катта. Маъ-

123

лумки, поэтлик тўпламларни Фафур Фулом номидаги санъат ва бадиий адабиёт нашриёти ҳамда «Ёш гвардия» нашриёти нашр этади. Қувонарлиси шуки, ҳозир нашриётларимизнинг поэтлик асарларга муносабатида жиддий ижобий бурилиш бор. Бир вақтлар поэтлик асарлар норентабель деб ҳисобланар, бинобарин, уларни нашр қилиш ишига ёқимсиз, нохуш мажбурият тарзида қараларди. Ҳозир аҳвол кескин ўзгарган. Масалан, Фафур Фулом номидаги нашриётда бир неча йиллардан бери махсус поэзия бўлими иш кўриб келяпти. Бу бўлим поэтлик асарларни саралаб нашр қилишда, чиройли безаклар билан китобхонларни хушнуд этишда анча ишлар қилди. Бу ўринда бўлим томонидан уюштирилган қатор серияли нашрларни эслаш мумкин. Масалан, «Ўзбек совет поэзияси кутубхонаси», «Достонлар», «Лирика» каби сериялар ҳар томонлама таҳсинга сазовор.

Нашриёт КПСС Марказий Комитети ва Ўз КП Марказий Комитетининг ёш ижодкорлар ҳақидаги қарорларни бажаришга конкрет ҳисса қўшиб, «Авторнинг илк китоби» сериясини ташкил қилди. Бу серия ташкил қилинганидан бери ўтган қисқа муддат ичида Нарзулла Сўфиев, Самандар Воҳидов, Тилак Жўра, Исмоил Тўлак, Муҳаммад Солиҳ, Азим Суюн, Абдухалил Қорабоев, Ҳасмон Азимов каби ёшларнинг китобларини эълон қилди. Чиройли безалган, ихчам форматга эга бўлган бу китоблар поэзия ихлосмандлари ўртасида дарҳол катта эътибор қозонди. Улар 5—10 минг нусхада босилганига қарамай, китоб дўконларида туриб қолгани йўқ. Бундай мисоллар Фафур Фулом номидаги нашриётда поэтлик тўпламларни босиб чиқариш, поэзия ютуқларини кенг пропаганда қилиш ишига плапли тарзда жиддий қаралаётганидан далолат беради.

«Ёш гвардия» нашриёти ҳам поэтлик асарларни нашр этишда қатор муваффақиятларга эришган. Бу нашриётда ҳам бугунги поэзиямизнинг атоқли вакилларининг китоблари мунтазам чиқиб туради. Нашриёт, айниқса,

уларнинг ёшларга аталган асарларини тарғиб қилишда дуруст ташаббус кўрсатмоқда. Айни чоқда, «Ёш гвардия» нашриёти ҳам ёш шоирларнинг ижодига ғамхўрлик билан қарамоқда. Ўзбек шеърини ютуқларини тарғиб қилишда нашриёт эришган ютуқлар ҳақида гап кетганда, биринчи навбатда, Ўзбекистон Ленин комсомоли мукофоти лауреатларининг асарларини жамлаган тўпламни тилга олиш керак. Бу тўплам бугунги навқирон шеъринимизнинг асосий хусусиятлари ҳақида анча мукамал тасаввур беради. Бундан ташқари, нашриёт «Болалар поэзияси кутубхонаси» сериясида Миразиз Аъзам билан Сафар Барноевнинг китобларини босмадан чиқарди. Шунингдек, «Авторнинг биринчи китоби» сериясида ҳам ўндан ортиқ ёш ижодкорнинг шеърларидан намуналар эълон қилинди.

Бу фактларнинг барчаси сўнгги йилларда нашриётларимиз поэтик асарларни нашр қилиш ишига, шеъринимиз ютуқларини кенг тарғиб қилиш ишига жиддий қараётганини кўрсатади.

Нашриёт фақат тарғиботчи эмас, адабий жараёни уюштирувчи ва йўналтирувчи муҳим куч ҳамдир. Бошқача айтганда, бугунги шеърининг сифатини таъминлашда, унинг замон талабига жавоб бералган савияда бўлишига эришишда нашриётнинг роли бениҳоя катта. Нашриёт поэтик асарларни эълон қилишда ленинча партиявийлик принципларига амал қилиши, юксак ғоявийлик ва мукамал бадиийлик талабларидан келиб чиқиб иш юритиши керак. Масалага шу нуқтаи назардан ёндошсак ҳам, нашриётларимиз фаолиятини умуман ижобий баҳолаш керак. Сўнгги икки-уч йил ичида эълон қилинган поэтик асарлар бугунги поэзиямизнинг умумий аҳволи ҳақида тугал тасаввур берибгина қўя қолмай, ғоявий-бадиий савиясининг юксалиши билан ажралиб туради. Бу тўпламларни ўқиган китобхон энг яхши шеърлар мисолида бугунги ўзбек шеъринида ленинча партиявийлик принципи мустаҳкам эканига, шо-

ирларимиз халқчиллик ва гоёвийлик принципларига содиқ эканига амин бўлади. Тўғри, босиб чиқарилган китобларнинг ва ҳатто айрим китоблардаги шеърларнинг ҳаммаси ҳам барабар эмас—улар бадий жиҳатдан ҳар хил савияда. Уларнинг айримларида чиннакам поэзия намунаси деб аташга тил бормайдиган шеърлар ҳам бор. Лекин ҳеч қайси тўпламда гоёвий чалкаш ёхуд зарарли, ошқора ҳалтура тарзда ёзилган тугуриқсиз шеър йўқ. Бинобарин, уларга қараб, поэзиямизнинг бугунги аҳволдан қониқиш ҳосил қилиш мумкин.

Э. Воҳидовнинг «Муҳаббат», А. Ориповнинг «Юртим шамоли» тўпламларини бугунги шеъриятимизнинг катта ютуғи сифатида баҳолаш мумкин. Тўғри, бу тўпламларга кирган шеърлар батамом янги асарлар эмас. Лекин шундай бўлса-да, бу шонларнинг энг яхши асарлари бир китоб тарзида жам бўлиб, уларнинг индивидуал қиёфалари ҳақида, ўзбек шеърятига қўшган ҳиссалари ҳақида тўлароқ тасаввур беради. «Муҳаббат» ва «Юртим шамоли» китоблари поэзиямизда сўнгги 15—20 йил ичида содир бўлган жиддий кўтарилишнинг моҳиятини англашга имкон беради. Бу китоблар бугунги янги поэзиямизнинг ёрқин намуналари, Эркин Воҳидов ва Абдулла Орипов эса шу янги поэзиянинг карвонбошларидир.

Сўнгги йиллардан поэтик маҳсулот орасида алоҳида ажралиб турадиган яна икки тўпламни тилга олиш керак. Булар Ҳалима Худойбердиеванing «Суюнч тоғларим» ва Омон Матжоннинг «Ёнаётган дарахт» китобидир. «Суюнч тоғларим» Ҳалиманing шу пайтгача эълон қилган китоблари ичида энг етуғи. Унда шонранing поэзияни тушуниши янада мукамаллашганини, маҳорат сирларини янада тўлароқ эгаллаб бораётганини кўриш мумкин. Ҳалима китобидаги шеърларда замондошимизнинг бой маънавий дунёси, етуқ ахлоқий қиёфаси ёрқин ҳаётий деталларда, теран ўйлар ва жўшқин ҳислар орқали очиб берилган. Тўғри, тўпламдаги айрим шеърлар шеъ-

рий техника жиҳатидан бир оз оқсайди—шоира ҳамма-вақт ҳам шеърни ритмик жиҳатдан силлиқ чиқаришга эътибор беравермайди. Омон Матжоннинг «Енаётган дарахт» китобига «Беруний» драматик поэмасидан ташқари янги шеърлари кирган. Уларнинг бир қисми «Гулнестон» журналида эълон қилиниб, ҳақли равишда журналининг йиллик мукофотига сазовор ҳам бўлган эди. Бу китоб ҳам Омон Матжоннинг бугун актив ижод қилаётган, ўз ижоди билан поэзиямизнинг ижобий тенденцияларини белгилашга ҳисса қўшаётган етук шоирлар қаторига қўйишга имкон беради. Унинг шеърларида гуманистик пафос кучли—Омон ҳозирги инсоннинг тақдирини ҳақда XX аср мураккабликларини назарда тутган ҳолда чуқур қайғуриш билан фикр юритади. Унинг шеърлари драматик ҳисларга, ёлқинли нидоларга бой. Айни чоқда, унинг шеърлари чуқур замонавий руҳ билан суғорилган. «Енаётган дарахт», «Сальвадор Альендени йўқлаб», «Табиатининг «Қизил китоби»га» каби шеърлар фикримизнинг далили бўла олади. Бу асарларини бугунги поэзиямизда воқеа деб аташ мумкин.

1976—1977 йилда чиққан поэтик асарлар орасида А. Эшоновнинг «Нон пен» ва Мирзиз Аъзамнинг «Севаман» тўпламининг ҳам алоҳида кўрсатиш лозим. Бу тўпламларнинг муштарак бпр хусусияти бор—уларнинг муаллифлари адабиётга энди кириб келаётган янги одамлар эмас. Анвар Эшонов ҳам, Мирзиз Аъзам ҳам шу пайтга қадар беш-олтитадан китоб эълон қилган. Бироқ Анвар Эшоновнинг ҳамма китоблари ҳикоя ва очерклардан иборат бўлиб, у асосан, прозаик сифатида танилган эди. Мирзиз Аъзам эса ҳамма китобларини болаларга атаган истеъдодли болалар шоирини сифатида танилган эди. Шу маънода «Нон пен» ҳам, «Севаман» ҳам авторларнинг лирика соҳасидаги ilk китоблари деб қаралиши лозим. Шуниси қувонарлики, иккала китоб ҳам ўз овозига эга бўлган талантли шоирлар қаламига мансубдир.

Ливар снсснй-публнцнстнк лнрнка соҳаснда муваф-
фақнйатлн қалам тебратган. У кнчнк деталлардан катта
умумлашмалар чнқаради. Мана, шоирнинг «Нон нси»
шеърн. Шоир «Тарнхнинг кун тартнбн»да ўтмишда бош
масала бўлнб келган ва ҳамон бош масала бўлнб қола-
ётган Нон масаласнни олади. Шоирнинг фантазнясн
туфайлн таркнбн «ер, манглай тери, сара уруғ»дан нбо-
рат бўлмиш нон ннсоннннг тнрнклнги рамзнга айланади.
Шоир ннсонннг—тнрнклнкнннг мангулнгннн улуглайди:

Нон ҳақнда бнтилган
дард тўла ўтлн байтлар
Қуръон оятларндан
илгарнроқ ёзилган.
Қуёш фарзандн бўлнб
замнн туғнлган пайтлар.
Ер танднр окоплардан
анча олднн қазнлган.

Шоир назнда буюк революцнясннинг бнр қнррасн
нопу тузнннг тўкннлнгнда. Нон ҳақндагн ўйлар шоирнн
даврнннг энг мураккаб жумбоқларнга олнб келади. У
эҳтнросларнга эрк берган ҳолда шу жумбоқларнн, асрн-
мнз дардларннн нфодаловчн саволларнн ўртага таш-
лайди:

Қанча одам боласн
дунёмнзда йўқ тннчн?
Тонналаб ёққан ўқдан
печа гектар Ер яйдоқ?
Ннсон учун зарарлн
зарра йўқмн ёмгнрда?
Бнрннчн бўсадайнн
мусаффомн оппоқ қор?
Порох нсн қўймасн
шабнам ўрннга қнрда?
Қачон азнз ннсоннга
кенг дунёмнз бўлмас тор?

«Нон нси» шеърн куррада янграган ўқдан қалбн жа-
роҳатланувчн, дунёни Ишқобод бўлншннн истовчн, бу-
тун оламнн порох дудн эмас, фақатгнна нон нси қопла-

шши несаган совет кишишинг ёлқинли ҳайқиригидай таассурот қолдиради.

Анварнинг «Мен хаёлаи кўраман хирмонларнинг ортидан», «Дунё тақдиридан айрилмас одам», «Шарқлик ўн бир қаҳрамон тепалиги олдида...» «Дунёни қолдирди Лешин иноибиб...» каби шеърлари ҳам ана шундай жўшқин ва эҳтиросли публицистик руҳ билан суғорилган. Буларнинг барчасида дунё ҳақида, замон ҳақида, тарих ва истиқбол қаршисида инсоннинг масъулияти тўғрисида изтиробли теран ўйларга фарқ қалбнинг садоси яққол эшитилиб туради.

Миразиз Ўзамнинг шеърлари ҳам кучли мунозаравий руҳ билан суғорилган. У кўникиб қолинган ҳақиқатларга қарши чиқади ва уларни янги совет киши позициясида туриб, лоқайдликни инкор қилувчи замондошимиз позициясида туриб инкор қилади. Унинг шеърлари том маънодаги инсоний ғурурга тўла. У инсон қадрини юксак тутишни энг муқаддас ишлардан бири деб билади ва шеърларида шу ғояни бор овозда баралла куйлайди. У шеърда «жимжима сўзларини, соз усулларни», бошқача айтганда, маъносиз гўзалликни ёқтирмайди, унга «гапининг нақди», пўскаллани керак. Мана, унинг «Эгилган бўйинлар» шеъри. Унда «эгилган бўйинни кесмайди қилич...» деган қадимий ақидага, Яссавийлар топинган ва тарғиб қилган ақидага қарши инсоний ғурур улуғланади:

Эгилган бўйинни қилич кесмас, деб,
Яшамок керакми бўйинни эгиб.
Дўстларим, дўстларим, қўшилмангиз ҳеч,
Бўйинлар тик бўлсин кесса ҳам қилич.

Умуман, Миразизнинг «Севаман» тўнламини бугунги шеъриятимизда бир ҳодиса сифатида баҳолаш мумкин. Негаки, унда замондошларимизнинг дардли, изтиробли ўйлари, унинг инсоний ғурури жуда ҳаётий ва ўзинга хос тарзда ифодаланган. Тўнлам инсон қалбининг мурак-

каб қирраларини очишда, XX аср одамишинг зиддиятли туйғуларини кўрсатишда бугунги шеърятимизни бойнатди.

Кейинги йилларда ҳар икки нашриёт, юқорнда айтганимиздек, бир қатор ёшларнинг илк китобларини ҳам нашр этди. Бу китобларни шартли равишда икки гуруҳга ажратиш мумкин. Уларнинг биринчисига кирадиган тўпламлар ижобий фазилатлар билан бир қаторда муайян нуқсонларга ҳам эга. Масала, Қамбар Ўтаевнинг «Ватан тупроғи» тўпламини олайлик. Умуман, Қамбар Ўтаев анчадан бери шеър ёзади. Унинг асарлари вақтли матбуот орқали китобхонларга ташш. «Ватан тупроғи» тўпламига шоирнинг анча бақувват, ўзига хос услубда ёзилган шеърлари кирган. Лекин улар билан бир қаторда тўпланда жўн, ўртамиёна асарлар ҳам бор. Худди шу фикрни Ш. Далашнинг «Тенгқурларим», Х. Қуранбоевнинг «Лола мавсуми», К. Қодировнинг «Мавж», Ш. Туробовнинг «Тасаввур», Н. Сўфиевнинг «Сув йўли» каби тўпламлари ҳақида ҳам айтиш мумкин. Бироқ иккинчи гуруҳга киритиш мумкин бўлган бир қатор тўпламлар борки, улар китобхонда чиннакамга ёрқин таассурот қолдиради. Уларни ўқиганда китобхон ҳақиқий шеърят билан учрашгандай баҳра олади. Булар М. Солиҳнинг «Бешинчи фасл», Тиллак Жўранинг «Райҳон», Исмонил Тўлакнинг «Сени ўйлаб», Самандар Воҳиднинг «Қафтимда гул», М. Раҳмоновнинг «Мувозанат», У. Отаеванинг «Нашида», Эгам Ражабнинг «Ошиқлар дунёси» каби китобларидир. Уларнинг ҳаммаси поэзиямизга ёрқин талант эгалари кириб келаётганидан далолат беради. Бу ёшларнинг шеърларида бир қатор янги хусусиятлар бор—улар шеърятда баёндан кўра тасвирни устун кўришади. Улар нима ҳақида ёзмасни, шунини аниқ рангларда, муайян шаклда китобхонга етказишга уринишади. Уларнинг шеърларида ҳатто энг мавҳум туйғулар ҳам муайянлик касб этади, аниқ шаклга кирди. Бу ёшлар шеърятининг яна бир фазилати шундаки, улар

риторика ва декларативликдан қочишади. Шунинг учун ҳам поэзиямизнинг традицион темаларини, доимий ғояларини янгича тарзда ифодалаш йўллариини қидиришди. Натижада, инсон қалбини чуқур очиб берган замондошимиз маънавий оламнинг серқирра, сержило бойлигини ифодалаган чинакам поэзия майдонга келади. Ниҳоят, бу шоирларнинг бадий форма соҳасида ҳам тинмай изланаётганини, умидли тажрибалар қилаётганини айтиш керак. Жумладан, М. Раҳмонов ва Муҳаммад Солиҳ образли фикрлашининг янги имкониятларини қидирмоқдалар. Тилак Жўра ва Исмоил Тўлак сарбаст вазнида муваффақиятли қалам тебратмоқда. Н. Сўфиев ва Э. Ражаб халқ поэзиясидан самарали фойдаланмоқдалар.

Ана шу фазилатлари билан бир қаторда, ҳар бир китобда ёрқин истеъдод ишонаси мавжуд эканига қарамай, бугунги ёшлар поэзиясининг муайян камчиликлари ҳам бор. Булар нималарда кўринадими? Авваламбор шунда кўринадими, баъзи ёшлар атайин ўзини катта ҳаётнинг тўлқинли, шиддатли оқимидан олиб қочаётгандай туюлади. Улар кўпроқ ўз ички қобигига ўралиб қолаётгандай, фақат ўз қалбининг пинҳона гўшаларини ифодалашга маҳлиёдай кўришади. Тўғри, бу қалб кўпинча бой, ибратли ва жўшқин. Лекин ҳар ҳолда ёшлар поэзиясида интимлик ҳисобига жанговарлик кучайса, граждандлик нафоси янада авж олса ёмон бўлмас эди. Бугунги ёшлар поэзиясида замонавий ҳаётимиз бутун ранглари, жилolari, тўлқинлари, мураккаблиги билан ифодаланшинини истардик. Яна бир қусур шундаки, баъзи шоирлар фикр ва ҳисларини айнан тасвирлашга интилиб, баъзан меъърини ҳам бузишяпти. Натижада айрим шоирларнинг баъзи шеърларида ҳаддан зиёд мавҳум образлар пайдо бўлмоқда—бу эса шеърнинг маъносини тўшуниб олишни қийинлаштирмоқда. Мана, масалан, Муҳаммад Солиҳнинг «Зиёфат»да деган шеъри:

Олим чўзди саломга қўлип,
Танишмади, афсуски, уни.
Шоирин ҳам шафқатсизларча
Танимади бу ерда барча.

Хамма боқар ҳаммага хафа —
Танишмади ҳаммани ҳамма.
Фақат кимдир чеккада хурсанд:
— Танишмади уни хайрият!

Муҳаммад Солиҳнинг поэтик талантига юксак баҳо берган ҳолда айтиш керакки, унинг юқоридаги шеърда айтилмоқчи бўлган фикр анча хира чиққан—ҳар ҳолда бу шеър китобхон учун бир жумбоқ—унинг маъносини чақиш учун анча бош қотириш керак.

Юқорида айтилган мулоҳазалардан яна бир масала келиб чиқади—бу бугун нашр этилаётган поэтик китобларнинг гоёвий-бадий савиясини кўтаришда нашриётнинг ва биринчи навбатда, редакторнинг роли масаласидир. Табиийки, редактор шунчаки корректор ёхуд стилист эмас—у китобнинг гоёвий-бадий юксаклиги учун жавобгар шахс. Иккинчидан, у техник назорат бўлимининг контролёри ҳам эмас, балки авторнинг энг яқин дўсти, донмо маслаҳатгўйи бўлиши керак. Бўлар маълум гаплар, бироқ нашриёт амалиётида баъзан бу оддий ҳақиқатлар нобатга олинмайди шекллли. Бундай дейиш учун нима асос бор?

Авваламбор, айрим поэтик тўпламларнинг характери шу фикрни айтишга ундайди. Улар ҳар хил йилларда ёзилган, ҳар хил темадаги, ҳар хил савиядаги шеърларнинг шунчаки йиғинидан иборат бўлиб қолган. Ҳолбуки, ҳар қандай китоб, шу жумладан, поэтик тўплам ҳам муайян ички яхлитликка эга бўлиши, муайян гоёвий йўналишга амал қилиши, ички композицион бутунликдан холи бўлмаслиги керак. Поэтик китоблар шунчаки тўплам эмас, китоб ва айни китоб тарзида адабий ҳаётда из қолдириши керак. Орадан 40—50 йил ўтиб кетган бўлса ҳамки, биз бугун «Тирнк қўшиқлар»,

«Динамо», «Олов сочлар», «Баҳор севинчлари» каби поэтик китобларни тилга оламиз. Поэтик тўпламларнинг шундай китоблар даражасига етишини таъминлайдиган биринчи шахс—редактор бўлиши, унинг талабчанлиги бўлиши керак.

Иккинчидан, редактор ҳақиқий истеъдодли шоирнинг қиёфасини китобхонга тўлароқ етказишга алоҳида эътибор бериши керак. Бунинг учун китобдан автор учун энг характерли, энг бақувват асарларнинг ўрин олишига эришмоғи даркор. Ҳолбуки, ҳозир баъзи китоблар ҳажман семириб кетган—уларда заиф шеърлар ҳам бор (масалан Қамбар Утаевнинг китоби), баъзиларида эса шоирнинг энг яхши шеърлари кирмай қолган (масалан, М. Раҳмоннинг «Мувозанат» китоби).

Шундай ҳоллар ҳам рўй бермоқдаки, таҳрирдан сўнг шеър шеърлигини йўқотиб, мавҳум жумбоққа айланиб қолмоқда. Бу фикрни биргина мисолда далиллашга ҳаракат қиламан. Яқинда Усмон Азимовнинг «Инсонни тушуниш» деган биринчи китоби чиқди. Тўпламдаги биринчи шеърни ўқибоқ ҳайрон бўлдим. Бу шеър китобда:

«Шеър ёзаман — севги,
Шеър ёзаман—нафрат»

деган мисралар билан бошланипти. Ҳайронлигимнинг сабаби шуки, шеър менга аввалдан таниш эди. У бошқача бошланарди:

Мени севинг,
Мендан нафратланинг,
Бошқасига рухсат бермайман.
Мен сизни севаман
Ва нафратланаман —
Майда туйғуларни кўрмайман раво.

Таҳрир жараёнида шу парча тўшириб қолдирилипти! Хўш, бу қисқартиш шеърни яхшилаганми? Йўқ, менимча. Албатта, Усмоннинг бу шеъри бировга ёқиши,

бирова ёқмаслиги мумкин. Гап бунда эмас. Гап шундаки, ўша туширилган парчада Усмон шахсиятининг, оламга муносабатининг ўзига хос томони ифодаланган эди. Шоир келишувчиликни тан олмайди, унга мужмал, доимо иккиланадиган, латтачайнар, одамдан кўра ўз мавқеппни аниқ биладиган, кўнглидагини очик айтишдан чўчимайдиган душман афзал. Чунки унинг ўзи севгисини ҳам, нафратини ҳам яширмай, камайтмай, баралла айтади. Тўпلامдаги «Подполковник Фатеев» шеъри ҳам ана шундай тушуниб бўлмайдиган қисқартишларга учраган. «Меҳнат ва турмуш» журналида (1975 йил 2-сон) эълон қилинганда, шеър шундай бошланарди:

Подполковник Фатеев,
Сиз менга қурол ушлашни ўргатгансиз,
Сиз менга отишни ўргатгансиз,
Мен сизга ҳайрон қоламан.

Шундан сўнг унинг гулга меҳри, гулга боқиб яйраши ҳақида гап кетарди. Бир одамда ана шу бир-бирини инкор қилувчи сифатлар мужассам экани шоирни лол қолдирган ва шоир шеърнинг сўнгида бу зиддиятнинг айбини XX асрга қўйиб, шеърни тугатган. Шеърнинг асосий ғоясини ифодалаган сўнги мисралар ҳам таҳрирда ўзгариб кетишти. Ҳозир китобда ёзилган:

Сиз —
XX аср солдати,
XX аср шоири
Подполковник Фатеев!

Бир ўйлаб кўрайлик: хўш, «XX аср солдати» нима дегани ўзи? Бу иборада бирон маъно йўқ. Бундан ташқари, подполковник Фатеев нега энди XX асрнинг шоири бўларкан? Хўш, бу иборада қандай маъно бор? Ҳеч қандай. Шу тарзда сунъий қисқартишлар шеърни, умуман, тайинлироқ ҳаётий мазмундан маҳрум этган. Шеър шунчаки жўн мисралар йиғиндисига айланиб қолган. Ҳолбуки, шеърнинг журналдаги варианты шундай тугайди:

Сиз —
XX аср солдатликка маҳкум этган,
XX аср йўқотган шоир —
Подполковник Фатеев!

Бундай якун шеърга батамом бошқача тус беради— ёш шоир бу ўринда XX аср ғоят мураккаблаштириб юборган инсон тақдири ҳақида, табиатан шоир, лекин вақт тақозоси билан қурол кўтариб юрган одам ҳақида гапиряпти. Шу мисолнинг ўзи аниқ кўрсатиб туриптики, эҳтиётсиз қисқартиришлар қош қўяман деб кўз чиқаришга олиб келиши мумкин. Шеърни бунақа тарзда «бинойи қушдек» қилиб чиқаргандан кўра, умуман, чиқармаган маъқул эди.

Мақоланинг сўнггида «шеърият ва нашриёт» масаласининг яна бир қиррасига тўхташни истардим. Маълумки, «шеърият» ва «ғўзаллик» тушунчалари бир-бирига яқин. Бинобарин, шеъриятнинг ғўзал намуналарини ўз ичига олган китоблар ҳар томонлама ғўзал бўлмоғи керак. Поэтик китоблар фақат мазмуни билангина эмас, ташқи кўриниши билан ҳам, безаклари, полиграфик мукаммалиги билан ҳам китобхонни хушнуд этмоғи керак.

Афсуски, айрим ҳолларда шеърний тўпламлар жуда кўримсиз, ғариб ҳолда нашр этилмоқда.

Масалан, «Ёшлик» альманахининг биринчи китоби техник жиҳатдан паст савияда нашр этилган. Бунинг устига китобга 40—50 ёшли анча-мунча авторларнинг асарлари ҳам киритилганки, бу альманахнинг мақсадларига мос эмас. (Бу қусур «Ёшлик баёзи»да ҳам мавжуд.) Баъзи шеърый китобларнинг формати ҳам, безаклари ҳам унча яхши танланмаган. Масалан, Жонибек Қувноқнинг «Юрак тўлқинлари» деган китобини олайлик. Унинг 17-саҳифасида зич қилиб икки шеър жойлаштирилган бўлса, 18, 19, 20, 21, 22-саҳифаларида юқоридан фақат бир шеър берилган. Бу саҳифаларнинг ярми очиқ қолган. Сўнг 23-бетда яна икки шеър берилган ва

24, 25, 26-бетларнинг ярми яна очиқ қолган. Ниҳоят 27-бетдан бошлаб тўртликлар берилган, бироқ улар шундай жойлаштирилганки, шаклан тўртлик эмас, яхлит бир дostonга ўхшаб кетади. Шеърый китобни бу даражада бепарволик билан чиқариш, албатта, китобхонни ранжитади.

Худди шунингдек, А. Ориповнинг «Юртим шамоли» ҳам полиграфик жиҳатдан ёмон босилган. Унда орфографик хатолар кўп, баъзи сатрлар аралашиб кетган. айрим нусхаларда эса китобнинг бир-икки босма листи икки қайтадан босилган. Бу ўринда босмахоналаримиз поэтик китобларни нашр этишда сифат масаласига ҳам-мавақт ҳам етарли эътибор бермаётганини, нашриётларимиз ҳам баъзан китобнинг чиройли бўлиши учун унчалик жон кўйдирмаётганини, оқибатда дўконларга брак маҳсулотлар чиқарилаётганини таъкидлаш керак. Бу тўғрида матбуотда ҳам бир қатор танқидий мақоалар босилгани фикримизни тасдиқлайди.

Ўйлаймизки, поэтик асарларни нашр қилиш ишидаги бундай нуқсонларга чек қўйилади ва китобхонлар бугун дадил қадамлар билан ўсиб бораётган шеърыйтимизнинг ички мазмунига, салмоғига мос келадиган чиройли поэтик китобларни олиб, мамнун бўладилар.

1978

«ЛИРИКА» СЕРИЯСИ ҲАҚИДА

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти бир қатор серияли китоблар чиқармоқда. Булар орасида «Лирика» серияси ҳам борки, бу серияни жамоатчилик катта мамнуният билан кутиб олди. Негаки, бу серия 60 йил давомида бой ва мазмундор тараққиёт йўлини босиб ўтиб, бугун ғоявий-бадний жиҳатдан анча

юксакликка кўтарилган поэзиямиз ҳақидаги тасаввуримизни тўлдириши муқаррар. Ҳозир поэзиямизда актив ижод қилаётган, ўз асарлари билан шеърятимиз хазинасини бойитаётган ўрта ёшдаги шоирлар кўп. Улар адабиётга 60- йилларда кириб келган. Ҳозирча уларнинг танланган асарлари ёхуд ижодини умумлаштирадиган, шоир ҳақида мукамал тасаввур берадиган йирик китоблари босилганча йўқ. «Лирика» серияси шу бўғин вакиллари ҳақидаги тасаввуримизни системалаштирмоғи ва тўлдиarmoғи лозим.

«Лирика» серияси 1970 йилдан чиқарилмоқда. Уша йили Азиз Абдураззоқ ва Ҳусниддин Шариповларнинг китоби эълон қилинди. Кейинчалик Ю. Шомансур, Г. Нуруллаева, О. Холдор, П. Мўмин каби шоирларнинг китоби босилди. Аммо шуни айтиш керакки, дастлабки пайтларда, аниқроғи, 1976 йилгача бу серия бир қадар тартибсиз ва номунтазам нашр қилинган эди. Назаримда, у пайтларда серияни нашр этиш принциплари ҳам, қайси авторларни нашр этиш масаласи ҳам, ҳар йили қанча китоб босилиши кераклиги ҳам унча аниқ эмас эди. Масалан, 1970 йилда иккита китоб босилган бўлса, 71, 72 ва 74- йилларда бу сериядан ҳеч нарса эълон қилинмади. Баъзан эса босилган китобларнинг сифати полиграфик жиҳатдан жуда паст даражада эди. Масалан, Ҳусниддин Шариповнинг китоби бу фикримизни исботлайди.

1976 йилдан бошлаб аҳвол ўзгарди—серия китобларини нашр этиш мунтазам характер касб этди. Буни шундан ҳам кўrsa бўладики, 1976 йилнинг ўзида Охунжон Ҳакимов, Н. Нарзуллаев, Г. Жўраева, Т. Йўлдошларнинг китоби босмадан чиқди. 1977 йилда эса З. Обидовнинг тўплами эълон қилинди. 1977 йилнинг қолган китоблари ҳали босмада. Гап серия китобларининг мунтазам чиқа бошлаганидагина эмас. Айни чоқда, китоблар янгича безакда чиқарила бошлаганини ҳам айтиш керак. Ҳозир ҳар қайси шоирнинг китобига унинг уму-

мий мазмунидан келиб чиқиб ном қўйилган (Н. Нарзуллаев—«Ниҳоллар», Г. Жўраева—«Менинг маржонларим», Т. Йўлдош—«Кўнгил деганлари», О. Ҳакимов—«Қўлларим кўксимда», З. Обидов—«Талпинур дил») ва рангдор муқованинг юзига шу номларга мос келувчи рамзий суратлар ишланган. Суратлар замонавий услубда чизилган бўлиб, китобхоннинг эътиборини тортадиган жозибата эга. Шунингдек, муқованинг орқа томонидан ҳам унумли фойдаланилган. Унда авторнинг фотосурати билан бирга у ҳақда қисқача библиографик справка ёхуд муаллифнинг китобхонга мурожаати босилган. Буларнинг барчаси китобларнинг полиграфик жиҳатдан сифатини оширишга, китобга замонавий тус беришга, уни янада чиройлироқ қилишга ёрдам берган. Шунинг учун ҳам бу китоблар тиражи катта бўлишига (10000 нусха) қарамай, китоб дўконларида туриб қолмай, тез сотилиб кетмоқда.

Китобларнинг ташқи кўринишини жозибадор қилишда рассомлардан А. Понамарев, Г. Сайдуллаев, А. Карпунин, А. Циганок, П. Красноярцевларнинг, расмлар редактори И. Кириакиди, А. Бобров ва М. Рейхларнинг хизмати катта эканини алоҳида таъкидлаш лозим.

«Лирика» сериясида 1976—77 йилда чиқарилган китоблар фақат ташқи кўриниши билангина эмас, мазмуни билан ҳам диққатга сазовор. Улар бир қатор гоаявийбадий фазилатларга эга. Юқорида айтилганидек, китоблари чиққан авторларнинг ҳар қайсиси камида ўн беш—йигирма йиллик ижодий тажрибага эга, улар шу пайтгача ўнлаб шеърӣ тўпламлар эълон қилган шоирлар. Лекин ҳозирча уларнинг «Танланган асарлар»и нашр қилинган эмас (З. Обидов бундан мустасно—унинг 50 йиллиги муносабати билан яқинда бир томлиги босилган эди). Шундай шароитда ҳозир нашр қилинаётган «Лирика» китобидан бир нарса талаб қилинади—у шундай тартибланиши керакки, китобга кирган шеърлар автор ижодининг энг яхши намуналари бўлиш билан

бир қаторда, унинг ижодий йўли ҳақида ва поэтик услубининг ўзига хос томонлари ҳақида китобхонга муайян тасаввур берсин. Агар биз «Лирика» сериясидаги китобларга шу нуқтан назардан ёндашсак, уларни ижобий баҳолаш мумкинлигини кўрамиз. Бу китоблардан қалами ўткир, ўзининг такрорланмас поэтик нигоҳига, шаклланган услубига эга шоирлар сиймоси гавдаланади. Майин лиризмга ва енгил юморга эга бўлган Охунжон Ҳакимов шеърларида асов ўйлари яққол кўриниб турадиган Толиб Йўлдошдан, ўйчан ва теран Зоҳиджон Обидов ёшлик сурурини баралла куйловчи Нормурод Нарзуллаевдан ажралиб туради. Гўлчеҳра Жўраеванинг шеърлари ҳам аёллар қалбига хос нафисликни ўзига сингдирган. Хуллас, китоблар ҳар қайси шоирнинг бугунги шеърятимиздаги ўрни ҳақида, ижодининг хусусиятлари, фазилатлари ва айрим етишмовчиликлари ҳақида анча тугал ва тўлиқ тасаввур беради.

«Лирика» сериясидаги китобларнинг яна бир фазилати шундаки, улар адабиётимизнинг кейинги авлод вакиллари Ҳамза, Ойбек, Ғафур Ғулом, Шайхзода, Миртемир каби улкан шоирлар эришган юксак поэтик марраларни мустаҳкамлаётганидан, шеърятдаги юксак ғоявийлик, партиявийлик, халқчиллик принципларига изчил амал қилаётганларидан ва шу йўл билан шеърятимизнинг энг яхши традицияларини бойитаётганларидан далолат беради. Айни чоқда, бу китоблар бугунги ўзбек шеърятининг ғоялар олами, тематик доираси, поэтик образлар системаси, ижодий услуби хилма-хил ва ранг-баранг экани ҳақида ҳам яхши тасаввур беради.

«Лирика» сериясидаги китобларнинг тематикаси ғоят хилма-хил. Ҳар қайси шоир ўзи севган, кўпроқ ёқтирган темаларга эга бўлиши билан бирга, уларнинг ҳаммаси учун муштарак темалар ҳам бор. Китоблари чиққан шоирларнинг ҳаммаси социалистик тузум ҳақида, коммунистик партия тўғрисида гурур билан куй-

лайди. Уларнинг ҳаммаси ҳам энг яхши мисраларини ватан шаънига, совет ҳалқининг қудратини мадҳ этишга бағишлаган. Уларнинг ҳаммаси ҳам социалистик меҳнатнинг поэзиясини очишга, бугунги ҳаётнинг нашидасини тараннум этишга алоҳида эътибор беради. Айни чоқда, лириканинг негизини ташкил қилувчи муҳаббат, дўстлик, вафо ва садоқат масалалари ҳам шеърларнинг кўпчилигида асосий мотивни ташкил қилади. Шуниси муҳимки, бу темалар ҳар қайси шоирда унинг истеъдодига мос тарзда, ўзига хос тарзда куйланган. Масалан, Охунжон Ҳакимов «Ажаб фазилатинг бор сенинг...» шеърида бугунги ўзбек халқининг фазилатларига таҳсин ўқиш йўлидан борса, Нормурод Нарзуллаев чўққиларга олиб чиқувчи, каттакон йўлларга туташувчи Ленин йўлкасини тавсифлаш билан ленинизм ғояларининг қудратини кўрсатади. Толиб Йўлдош Тошкент ва Самарқанд ҳақидаги шеърларида социалистик ўлканинг бугунги жамолини тараннум этса, З. Обидов чет эл саёҳатидан олган таассуротларини кўрсатиш орқали совет Ватанининг гўзаллигини ифодалайди. Гулчехра Жўрасва «Коммунизм қизпман» ёки «Тақдир» каби шеърларда бугунги ўзбек аёлининг бахтли тақдирини конкрет тасвирласа, Олимжон Холдор «Россия меҳри» шеърида халқлар дўстлигини куйлайди ёхуд «Мен—Андижонман» балладасида юксак публицистик руҳ билан ўз ўлкасини тараннум этади. Буларнинг барчаси тўпламларнинг яна бир хусусиятини вужудга келтирган. Улардаги шеърларнинг барчаси бирлашиб, бугунги совет одамининг бой ва кўп қиррали маънавий дунёси ҳақида мукамал тасаввур беради. Тўпламларда замондошларимизнинг коллектив образи чизиб берилган дейиш мумкип. Шунинг учун ҳам уларнинг барчаси том маънодаги замонавий руҳ билан суғорилган деб хулоса чиқарсақ бўлади.

«Лирика» сериясидаги китобларга кирган шеърларнинг жанр эътибори билан ҳам ранг-баранглиги эъти-

борга сазовор. Биз ҳаёт ҳақида чуқур умумлашмалар чиқаришга имкон берадиган фалсафий-ижтимоий лирика намуналарини ҳам, ўткир сиёсий руҳ билан суғорилган жўшқин публицистик лирика намуналарини ҳам кўрамыз. Шунингдек, китобларда муҳаббат лирикаси ҳам, табиат лирикаси ҳам мавжуд. Айрим шоирлар (О. Ҳакимов, Т. Йўлдош) сатира ва юмор бобида ҳам самарали ижод қилганлар. Китоблардан бугунги ўзбек лирикаси янги жанрлар билан бойиб бораётганини кўрсатувчи асарлар ҳам ўрин олган. Масалан, Толиб Йўлдош машҳур совет шоири Расул Ҳамзатов тажрибаларидан фойдаланиб, саккизликлар формасида муваффақият билан қалам тебратган. Тўпламларда классик поэзиямизнинг ғазал, мухаммас, рубоий каби жанрларида ёзилган асарлар ҳам кўп. Тўғри, ғазал ва рубоийларнинг ҳаммаси ҳам бугунги талабга жавоб берадиган даражада эмас—уларнинг баъзиларида шоирлар традицион приёмлар ва образлар рамкасини ёриб чиқиб кета олмаган. Лекин шундай бўлса-да, шоирларимизнинг классик шеърят формаларига мурожаат қилишини қўллаб-қувватлаш керак. Бу ўринда Пўлат Мўминнинг тажрибасига алоҳида эътибор бериш лозим. У қитъа формасини бугунги кунга мослаштиришда, бу формада бугуннинг кўпгина ҳақиқатларини бадиий ифодалашда анча муваффақиятга эришган.

Шундай қилиб, айтиш мумкинки, «Лирика» сериясидаги китоблар, умуман олганда, бугунги куннинг талабига жавоб беради. Улар ҳеч шубҳасиз юксак тарбиявий аҳамиятга эга бўлган китоблар. Лекин бу айтилганлардан «Лирика» сериясидаги китоблар ҳар қандай камчиликлардан мутлақо холи экан-да», деган хулоса келиб чиқмаслиги керак. Уларнинг ҳаммасида ҳам бир умумий камчилик бор: бу камчилик шундаки, китобларда кўпгина яхши шеърлар қаторида ғоявий-бадиий жиҳатдан бўш, ўртамиёна, фақат шаклигина шеърга ўхшаган, аслида чинакам поэзиядан маҳрум шеърлар ҳам

учраб туради. Масалан, Охунжон Ҳақимовнинг китобини олайлик. Унда «Илонлар» деган шеър бор. Шоир илонларнинг ёмон махлуқ эканини, кишини заҳарлашини айтади-да, илонга ўхшаш одамлар ҳам бор, булардан огоҳ бўлиш керак, «чунки малҳам бўлмоқ учун қодир эмас табобат», деб ҳукм чиқаради. Шеърнинг бор-йўғи шу! Қўриниб туриптики, бу ҳаммага маълум бўлган жўн фикр. Шоирнинг шеърида у поэтик фикр, пафос даражасига кўтарилмаган, шунинг учун ҳам шеър оддий ҳақиқатнинг қофияланган вариантдан нари ўтмаган. Охунжон Ҳақимов китобида «Қадаҳ», «Гоҳ эслаймай» каби шеърлар борки, улар ҳам чинакам поэзия намуналари эмас. Улар чуқур умумлаштирувчи фикрдан, қайноқ эҳтиросдан маҳрум. Бундай камчиликлар Нормурод Нарзуллаевнинг китобида ҳам бор. Масалан, шоир «О, одамлар, азиз одамлар...» шеърида бутун жаҳон халқлари ирқидан қатън назар тенг халқлар деган ғояни очмоқчи бўлган. Лекин бу ғояни жўн фикрлар, юзаки образлар ёрдамида ифодалайди. Шоирнинг тасвирида одамлар ҳар хил—оқ, сариқ, қора бўлсалар-да, ҳаммасининг қони бир хил.

Қулоқ солинг менга бир лаҳза,
Жуда ўхшаш бизда бир нарса.
У ҳам бўлса қонимиз бир хил.
Қизил! Қизил! Қизил!

Уйлайманки, бундай жўн далил шоир айтмоқчи бўлган теран ижтимоий фикрни ёрқин очиб беришга кифоя қилмайди. Худди шунга ўхшаш аҳволни «Қарздорсан, юрак!» шеърида ҳам кўриш мумкин. Унда ҳам поэтик фикрлар йўқ, шоир жўнгина фикрни қофиялаб қўя қолган. Бу фикр—«сен дўстлардан куч олдинг, уларга мангу содиқ бўл, юрак!» деган фикр.

Нормуроднинг кўпгина шеърлари тил жиҳатидан ҳам оқсайди. Уларда кўпинча ғайритабiiй иборалар, ноўрин ишлатилган жумлалар учрайди. Масалан: «Инсон нурни дейди—то бор бу дунё», «Илдиз билан бор

ҳаёт, зиё» каби тўмтоқ, ўзбекчага ўхшамаган иборалар, «Ялт-юлт этиб чақнар момақалди роқ» каби ноаниқ тасвир, «Қўпчиб, жўшиб кетди танда томирим», «Она шамдай сўниб, кўзини юмди» каби ғализ жумлалар тез-тез учраб туради.

Афсуски, бундай камчиликлар бошқа шоирларда ҳам бор. Жумладан, Олимжон Холдор шеърларида қуруқ риторика ва декларативлик мавжуд. Бу қусур Зоҳиджон Обидов ва Пўлат Мўминнинг айрим шеърларида ҳам учраб қолади. Хуллас, бундай мисоллар айрим шоирлар шеърларнинг ғоявий-бадий савиясига етарли даражада талабчанлик билан қарамаганидан гувоҳлик беради.

Лекин шунини таъкидлаш керакки, бу қусурлар тўп-ламликларнинг умумий қимматига путур етказмайди, улар ўткинчи ва тасодифий характерга эга. Умуман айтганда эса, Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, унинг поэзия бўлими «Лирика» сериясидаги китобларни юксак савияда нашр этишга интилиб, адабиётимиз учун ҳам, китобхонлар учун ҳам ғоят фойдали иш қилмоқда.

1977

ШЕЪРИЯТ ВА ТАНҚИД

Партиямиз Марказий Комитетининг адабий-бадий танқид ҳақидаги қарори эълон қилинганига икки йилдан зиёдроқ вақт ўтди. Бу тарихий қарорнинг самарали таъсири натижасида адабий танқидда сезиларли ўзгаришлар юз берди: адабий танқид бадий ижод соҳасида партия сиёсатини фаолроқ ва принципаалроқ ўтказмоқда, адабиёт ҳодисаларини ҳаёт билан чуқурроқ таққосламоқда, санъатимизнинг юксак ғоявий-эстетик дара-

жаси учун дадилроқ курашмоқда. Танқиднинг адабий жараёнга кўрсатаётган таъсири ҳам кучайди. Танқидчи адабий жараённинг шарҳловчиси ролидан воз кечиб, унинг фаол иштирокчисига айланиб бормоқда. Ёзувчи олдида ҳам, китобхон олдида ҳам танқиднинг эътибори, нуфузи тобора юксалмоқда. Ҳ. Зарифов, М. Афзалов, Ш. Шоабдураҳмонов, М. Алавия, Т. Мирзаев ва З. Ҳусайнова каби адабиётшунос олимларимизга Беруний мукофотининг берилиши, В. Зоҳидов, Г. Владимиров ва Л. Қаюмов ўртоқларнинг Ҳамза мукофотига сазовор бўлганлиги, И. Ғафуровнинг Ўзбекистон Ленин комсомоли мукофоти билан тақдирланиши ана шу ўсишнинг аён нишонларидир. Сўнгги йилларда адабиётшунос ва танқидчиларнинг катта коллективи томонидан уч жилдлик «Ўзбек совет адабиёти тарихи» монографияси яратилди. Айрим камчиликларидап қатъи назар, бу асарни ўзбек совет адабиётининг анча мукамал илмий портрети, деб аташ мумкин. Адабиётшунос Иззат Султон кўп йиллик ижодий изланишларини якунлаб, фундаментал «Адабиёт назарияси»ни эълон қилди.

Танқидчилигимизнинг фазллатлари ҳақида гапирганда, унинг тобора жанговар руҳ касб этаётганини, бизга ёт ғоявий концепцияларга, айниқса, буржуа адабиётшуносларининг сохта концепцияларига қарши курашда фаоллашаётганини таъкидлаш керак бўлади. Бу соҳада, айниқса, профессор Л. Қаюмовнинг хизматлари эътиборга лойиқ. Унинг «Литературная газета»да босилган бир қанча мақолалари ғоявий мухолифларимизнинг туҳматларига қарши муносиб жавоб бўлди.

Ўзбек танқидчилари адабиётнинг муҳим муаммоларини профессионал жиҳатдан юқори савияда қўйиш санъатини, адабиёт ва санъаткор тўғрисида далилли фикрлаш маҳоратини тобора кўпроқ эгаллаб бормоқдалар. Бу жиҳатдан М. Қўшжоновнинг «Ижод сабоқлари» китоби, С. Мамажоновнинг Ҳамид Олимжон, А. Акбаровнинг Ғафур Ғулом ҳақидаги монографиялари,

У. Норматов, Н. Худойбергановнинг бир қанча проблематик мақолалари диққатга сазовордир. Ўзбек танқидчилигининг И. Гафуров, А. Расулев, П. Шермухамедов, Р. Иноғомов, М. Сафаров каби истеъдодли ёшлар ҳисобига бойигани ҳам қувончли ҳодисадир.

Танқидчиликнинг жонланиши, фаоллашуви оқибатида тез-тез қизиқарли мунозаралар бўлиб турибди. «Шарқ юлдузи» журналида шеърият борасида, «Ўзбекистон маданияти» газетасида социалистик реализм ҳақида бўлиб ўтган мунозаралар гарчанд ҳали якунланмай қолган бўлса-да, умуман, адабиётимизга фойда келтирди.

Кўриниб турибдики, сўнгги йилларда ўзбек танқидчилиги эришган ютуқлар анча салмоқли. Улар тўғрисида ҳар қанча фахр билан гапирса арзийди. Бироқ бундан танқидчилик ҳар жиҳатдан мукамал бўлиб қолди, унда ҳар қандай камчиликларга барҳам берилди, ортиқ ҳал қилинадиган муаммолар қолмади, деган хулоса чиқмайди. Афсуски, бу борада ҳамон жиддий камчиликларимиз бор, мунозарали нуқталар кўп, ҳал қилиниши лозим бўлган муаммолар ҳам етарли. Табиийки, кичик бир мақола доирасида уларнинг ҳаммаси тўғрисида фикр юритиш қийин. Шу сабабдан биз бу мақолада шеърият ва танқид масалалари ҳақидагина мулоҳаза юритмоқчимиз.

Маълумки, шеърият ҳам санъатнинг энг нозик тури. Бинобарин, воқеликни образли акс эттириш қонуни аввало шеъриятга бевосита даҳлдор. Бироқ санъатнинг бу умумий қонунияти унда ўзига хос тарзда, проза ёки драматургиядагидан фарқ қиладиган алоҳида бир тарзда юзага чиқади. Бошқача айтганда, шеърият воситалари билан бадий гавдалантириладиган дунё роман ёки қиссадан, драма ёхуд комедияда гавдалантириладиган дунёдан фарқ қилади. Шеърият оламида сув—сув эмас, болалик эсдаликлари, ёмғир—ёмғир эмас, айрилик ёшлари, япроқ—япроқ эмас, китоб саҳифаси бўлиши

мумкин. Бу сеҳрли дунёда сукунат жаранглаши, тоғлар қаҳқаҳа уриши, дарахтлар шивирлаши мумкин. Хуллас, шеърият биринчи навбатда инсоннинг ички дунёси, маънавий бойлиги, руҳий олами билан, унинг қалбидаги туйғулари ва фикрлари билан боғлиқ. Шунинг учун ҳам шеъриятда шартлилик, мажозийлик, рамзийлик катта ўрин тутеди. Адабий танқид шеъриятга чинакам ёрдам бериши учун, уни парвозга чоғлайдиган муҳим омилга айланиши учун ҳамиша ана шу ўзига хосликни назарда тутиши, чуқур ҳис этиши лозим. Шундагина поэзиянинг тараққиёт тенденцияларини, характерли ютуқлари ва нуқсонларини тўғри белгилаш мумкин. Хўш, ўзбек танқидчилиги бу вазифани уйдаламоқдами? Умуман олганда, бу саволга «ҳа» деб жавоб бериш керак. Бизда ҳозир шеърият спецификасини, ички сирларини яхши тушунадиган, унинг бағрига яширинган гўзалликни чуқур ҳис қиладиган ва қадрлай оладиган танқидчилар анча бор. Буни ўтган йили «Шарқ юлдузи» журнали саҳифаларида бўлган баҳс ҳам исбот этди. Мунозара давомида шеъриятнинг муҳим масалаларини тўғри қўйган, нозик кузатишларга, чуқур умумлашмаларга, сермазмун хулосаларга бой мақолалар ҳам эълон қилинди. Бироқ шу билан баробар айрим танқидчилар ҳамон шеъриятни бир томонлама талқин этмоқдалар. Ҳамон унинг ўзига хослигини тан олмаслик ёхуд унга бошқа жанрлар талаблари билан ёндошиш ҳоллари ҳукм суриб келмоқда.

Қобилиятли ёш танқидчи М. Маҳмудов «Шарқ юлдузи» журналидаги мунозарага иштирок этиб, бир мақола эълон қилди. Яхши ният билан ёзилган бу мақолада автор лириканинг ўзига хослигини таъкидламоқчи бўлган. Бироқ М. Маҳмудов бу ўзига хосликка бир томонлама қарайди. Унинг фикрича, ёш шоирларнинг «шеърларида аниқ фикр қалқиб турмаса ҳам, туйғулар гўзаллиги қимматлидир». Танқидчи ҳозирги лирикамининг жонланиш сабабини ҳам фикрсизликда кўради ва: «Ли-

рик поэзия жонланиб боряпти, бунинг сабаби шоирларимизнинг руҳан юксалаётганида, фикрнинг кучи етмайдиган, фикр ифодалай олмайдиган гўзаллик яратишга интилишаётганлигида», дейди. Мақоланинг бир ерида шундай даъво бор: «Поэзияда ҳамиша мутлақ фикр бўлиши шарт эмас». Ёш танқидчи бу мавқеини В. Белинскийнинг лирикани музыкага ўхшатгани ҳақидаги фикрини келтириш билан далилламоқчи бўлади. Ваҳоланки, Белинский асарлари синчиклаб ўқилса, поэзияда чуқур фикр бўлиши зарур, деган фикрларни кўплаб учратиш мумкин. Белинскийгина эмас, бошқа рус танқидчиларининг қарашлари ҳам шундай бўлган. Масалан, Добролюбов ёзади: «Тафаккур қаршисида қимматга эга бўлиши учун поэтик асарда, албатта, фикр мужассам бўлиши керак». М. Маҳмудов ноўрин тарзда фикр билан ҳисни бир-бирига қарама-қарши қўяди. Ахир, ҳар қандай туйғунинг замирида муайян фикр бўлади-ку! Лирикадаги поэтик образ фикр билан туйғунинг узвий бирикишидан туғилади. Лирика фақат ҳиссиёт дунёси билан алоқадор десак, биз шеърятни бениҳоя қашшоқлаштириб қўйган бўлардик.

Поэзия спецификасини инобатга олмаслик, шеърга проза талаби билан ёндашиш танқидчи Н. Худойбергановнинг мақолаларида ҳам тез-тез учраб туради. «Поэтик кашфиёт талаби билан» мақоласида Абдулла Ориповнинг «Нутқ» шеърини таҳлил қилар экан, уни муваффақиятсиз чиққан деб ҳисоблайди, чунки унда, «Ғафур Ғуломнинг улуғлиги, унинг даҳоси нималарда кўриниши» айтилмаган, «шоирнинг жонли, ҳаққоний қиёфаси, ижодкор ва инсон сифатидаги хусусиятлари тадқиқ этилмаган», дейилади. Ахир, Ғафур Ғуломнинг «улуғлиги, даҳосини тадқиқ қилиш» учун бутун бошли роман ёзиш керак-ку! А. Орипов «Нутқ» шеърисида буюк шоирдан жудо бўлиш туйғули қалбида туғилган туйғуларми ифодаламақда. Менинчга, бу туйғулар жуда чуқур

инсоний куч билан ифодаланган. Шунинг учун ҳам шеър бизни ларзага солади.

Шеърят ҳақидаги танқидда мавжуд нуқсонлардан бири—дидсизлик касалидир. Бу касалга мубтало бўлган одамлар шеърятдаги гўзалликни ҳис қила олмайдилар, ундан лаззатланмайдилар, аксинча, шеър ҳақида шундай ёзадиларки, оқибатда ундан асар ҳам қолмайди. Эркин Воҳидовнинг «Узум» газали ҳаммамизга яхши таниш. Бу дилбар ғазалда шоир классик шеърят санъатларидан фойдаланиб, енгил юмор ва ҳаётий қувноқлик билан узум образини чизган, дилни нурлантирадиган ҳаётбахш кайфиятни ифодалаган. Танқидчи У. Тўйчиев «Аруз, тил ва ритм» деган мақоласида ғазални шундай «таҳлил» қилади: «Узум лирик қаҳрамон фантазияси кучи билан жонланади, термилади, лабга етиш учун гирён бўлади, излайди. Сюжет ривожда муҳим босқич, конфликтда эса кульминация юзага келади... Аммо композиция ҳали тугамайди. Шоир бу шеърни ёрга май тутгандек тутади. Шеърда ғазал ва девоннинг дунёга келишидек мураккаб, машаққатли, тўлғовли жараён узумнинг етиштирилиши ҳамда унинг майга айланишидаги қийинчиликларга нисбат берилгандир». Бундай «таҳлил»ни ўқиганда, шеърдаги гўзалликни йўқотиб қўйгандек кўнглинг хира тортади.

Шеърят спецификасини билмаслик поэзия танқидида яна бир кенг тарқалган қусур билан бирлашиб кетади. Бу қусур бадий таҳлил ўрнига баёнчиликка берилиш, поэтик асардан танқидчи қалбида туғилган туйғулар ва фикрларни ифодалаш ўрнига асар сюжетини ҳикоя қилиб беришдир. Бундай ҳолларда танқидчи асарнинг оддий шарҳловчисига айланиб қолади. Бунга А. Эшонқуловнинг «Ҳаётийлик—ҳаққонийлик» мақоласидан бир мисол келтирамиз. У Мирмуҳсиннинг «Невара» достонини бундай таҳлил қилади: «Асарда гарчи уруш тўғрисида батафсил гапирилмаса-да, уруш келтирган жароҳат тилга олинади. Аҳмадбеклар, Мариялардан

қолган фарзандлар вояга етиб, уларнинг ўриши бос-
гунча печани керак бўлди? Асқарбеклар бугун саф-
да, Ватан ҳимоясида. Утган авлоднинг ишини келгуси
авлод давом эттиради ва шу тариқа эркинлик байроғи,
озодлик байроғи, социализм байроғи қўлларда доимо
баланд қилпирайдими». Бу тўғри гаплар, лекин поэмадаги
поэтик хусусиятларга алоқаси йўқ. Бу тахлитда яна
узундан-узоқ публицистик гаплар ёзиб кетавериш мум-
кин. Абдулла Қаҳҳор: «Эзмаликлар ичида энг ёмони—
адабий эзмалик», дегучи эди. Бу гап танқидчиликка
ҳам тўла даҳлдордир.

КПСС Марказий Комитетининг адабий-бадний тан-
қид ҳақида чиқарган қароридан танқиднинг асосий ва-
зифаларидан бири ижтимоий таҳлилнинг эстетик талаб-
чанлик билан омукта бўлишига эришиш, талантларга
нисбатан ҳурмат ва ғамхўрлик билан мупосабатда бў-
лиш экани айтилади. «Талант ноёб нарса, уни қадрлаш
керак», деган бебаҳо сўзларни билмайдиган, уни сид-
қидилдан қўлламайдиган танқидчи йўқ, дейиш мумкин.
Бироқ амалда, шоирнинг асари ҳақида фикр юритганда
кўпинча талантни қадрлаш кераклигини унутиб қўямиз.
Бир замонлар бу нарса «тўқмоқли танқид» намуналари-
да кўринар эди. Йўқ, энди бу гапларнинг мавриди ўтиб
кетган. Лекин талантга ҳурматсизлик қандайдир бошқа-
чароқ шаклларда ҳозир ҳам гоҳо паноён бўлиб туради.
Талантга ҳурмат деганимиз нима? У қандай қадрлана-
ди? Ахир, ёзувчига нисбатан «улуг», «буюк» деган си-
фатларни қўллайвериш билан, асарни «зўр», «ажойиб»
деб мақтайвериш билан, ёшларни «баракалла» деб
елкасига қоқавериш билан талант ҳурмат қилинган,
талант эгасига ёрдам берилган бўладими? Йўқ, албат-
та. Бу ўрида Расул Ҳамзатовнинг бир гапи ёдимга
тушди. У ёзади: «Талант арава эмаски, шотисидан икки
қўллаб ушлаб, олдинга судрасанг. Талантга кўмаклашини
дегани—унга халақит бермаслик деганидир». Дарҳақи-
қат, мен баъзи мақолаларни ўқиганимда, ундаги ноўрин

даъволарни, таъналарни кўрганымда, мужмал маслаҳатларни тинглаганимда, буларнинг барчаси талаптга ҳурматсизликдек, унга тўсиқдек бўлиб кўринади.

Еш таъқидчи Б. Норбоев О. Матжоннинг тўнламига тақризида ёзади: «Очиқ деразалар»даги бир қанча шеърлар худди шундай таассурот тугдирди: ҳаётий манзаралар чизилган-у, бироқ улар қалбда чуқур из қолдирмайди, инсон тақдири, турмуш ҳақиқатининг поэтик моҳиятини очиб бермайди». Бинобарин, улар шеър эмас. Бу—катта айб. Албатта, бундай айблашга шоир лойиқ бўлса, буни айтиш керак. Бироқ таъқидчи бунга далиллаши, небот қилиши ҳам керак. Ҳолбуки, Норбоев далил-небот устида қайгуриб ўтирмайди.

Б. Акрамов бир тақризида: «Совга» деган шеърни ўқиб, унда нимадир етишмаётганини ҳам ҳис қилдим» дейди. Кейин ана ўша «нимадир»ни очини ўринга, авторга шундай маслаҳат беради: «Шоирнинг ижодий юксакликни мақсад қилиши, шу заманда кўпроқ парсаи кўришига, дадил фикрлар айтишига интилиши кишини ҳар қалай ҳаяжонлантиради. Шоирона ҳис-ҳаяжон эса субъектив хусусиятга эгадир. Бундан кўришадикки, ёнлик эмоциялари қанчалик самимий бўлмасин, ундан айрим янглиш нуқталарни мустасно тутини қийин».

Мен бу жумлаларни ўқиб, очиги Акрамовнинг нима демоқчи эканини аниқ тушунолмадим. У шоирга қараб: «Эҳтиросингги жловлаб ол, миққоллаб чиқар», демоқчимми? Ёхуд: «Эҳтиёт бўл, оғзингдан ортиқча гап чиқиб кетмаси», демоқчимми? Ҳар ҳолда унинг фикрларида шундай оҳанг бор. Ҳолбуки, таъқидчи фикрини аунда ва аниқ айтгани маъқул. Иккинчидан, шоирни камиди ўзига тенг кўриши, насиҳатгўйлик қилавермаслиги керак.

Талаптга инсбатан эҳтиётсиз муносабат намуналаридан бирини П. Худойбергановнинг «Бадний кашфиёт талаби билан» мақолаида ҳам учратамиз. Бир мақолаининг ўзидан олинган қуйидаги икки парчани таққослаб кўриши;

«Турмушимизнинг гулдай яшашга ҳеч кимга сир эмас. Аммо келажакни бугун ўйлашимиз, эртанинг пой-деворини бугун тиклашимиз, маънавий баркамол ҳаётга тезроқ эришиш йўлларини кашф қилмоғимиз зарурки, шоир худди шу тўғрида бош қотиришимиз лозимлигини уқтиради».

«Шоир бугунги кунимиз қанчалик ёруғ, қанчалик гўзал бўлмасин, келажак ҳақида қайғуриш лозимлигини уқтиради, давримизнинг қандай бахт-саодат ҳада этганини ғурур билан сўйлайди. Аммо иқтисодий камолот, оил, тафаккур тараққиёти ҳар бир шахс ҳаётининг асосини ташкил этиши керак, деб таъкидлайди».

Бу парчалар деярли муштарақ, бир-бирини такрорловчи парчалар эканини сезгандирсиз. Эҳтимол, мақола тугаллангач, устидан сиччиқлаб кўриб чиқилмагани учун шундай бўлгандир, лекин қизини шундаки, биринчи парчалаги фикрлар Асқад Мухторнинг «Қандай тиркичкилик қиламиз, хотин» шеъри муносабати билан, иккинчи слагаги фикрлар эса Муҳаммад Алининг «Юртим» шеъри муносабати билан айтилган. Бир-бирини узоқ икки шеъри ҳақида бир хил фикрлар бир хил иборалар билан айтиш қандай бўлади? Бу шоирга, шеърга, истеъдодга ҳурматсизлик эмасми?

Бундай мисоллар шеърият танқидида ҳали анча-мунча қусурлар мавжудлигини кўрсатади.

Давримиз ажойиб. У шитоб билан келажак сари олдиллаб бормоқда. Давримизнинг шиддаткорлиги адабиёт зиммасига, шу жумладан, танқидчи зиммасига ҳам катта масъулият юкламоқда. Танқидчи адабиёт олдидаги, китобхон олдидаги юксак бурчинин адо этиши учун ҳаминша ҳаракатнинг олдинги сафида бўлиши керак. Бунинг учун эса у танқидчилик истеълодидан ташқари, замон ҳақида ўйлай оладиган мутафаккир, адабиёт сирларини пухта ўзлаштирган олим, ўз услубига, ўз овозига эга бўлган санъаткор бўлиши лозим. Танқидчи-

ШЕЪРИЯТИМИЗНИНГ БОБО ДЕҲҚОНИ

Миртемирнинг олтинчи йиллик тўйи баҳор фаслига— табиат уйғошиб, ҳар томонда жонланш, яшариш ҳукми сураётган кунларга тўғри келди. Бироқ бу кунларнинг файзи фақат чарақлаган қуёшни кўзини қамаштириб товланган гулларида, дилга роҳат берувчи мусаффо ҳавосида қалбларни эркаловчи сарини шабадасида эмас. Бу йилнинг баҳори коммунизм қурилишининг янги босқичига кўтарувчи тўққизинчи беш йилликнинг ҳаётбахш гояларидан, съезд президиумининг тўрида ўтирган буюк Ленин жилмайишидан мунаввар бўлган баҳор.

«Лениннинг жилмайиши»—Миртемир китобларидан бири шундай деб атаган. Китоб буюк доҳийнинг 100 йиллик тўйига тўёна эди. Бироқ ушунга варақласангиз, шоир ижодининг илк даврига мансуб шеърларини ҳам, сўнгги йилларда ёзилган поэтик асарларини ҳам учратаёсиз. Миртемир ҳамisha янги ҳаётимизни, янги кунимизни, янги рўзгоримизни, янги бахтимизни кўйлар экан, уларнинг барчасини нурлантириб турган қудратли куч— Ленин даҳоси, Ленин табассуми деб билди. Шунинг учун ҳам доимо шеърларининг авжида Ленинни, Ленинни яратган коммунистлар партиясини улуглади.

Деҳқон кўз нурини, белдаги қувватини аямай, қилнинг-ёзини тер тўкиб, меҳнат қилиб, жонсиз ерга жон атоқилади, ундан тоғ-тоғ ҳосил кўтаради. Шоир ҳам шунини

дай. У қалбндаги оловни, жўшқин илҳомни, оташни муҳаббатини халқига бағишлаб, сўз уруғларини сепаиб, улардан шеърят жавоҳирларини ундиради. Бу жавоҳирлар ҳам деҳқон нонидек азиз, чунки улар туфайли маънавий бойлигимизга бойлик қўшилади.

Мен Миртемирни ўзбек шеърятининг бобо деҳқони деб атагим келади. Унинг шеърятимиз ривожига қўшган ҳиссасини, поэзиямиз боғида кўкартирган ишқолларини, етиштирган катта ҳосилини назарда тутиб, уни шундай деб атадим. Миртемир қирқ беш йилдан бери шеърят боғида деҳқондек машаққат чекиб, деҳқондек ҳалол меҳнат қилиб келмоқда. Унинг биринчи шеъри 1926 йилда «Ёш ленинчи» газетасида босилган эди. «Шуълалар қўйнида» деб аталган биринчи китоби 1928 йилда босмадан чиққан эди. Шундан бери у тинмай ўқиди, ўрганди, изланди, меҳнат қилди. Шу туфайли шеърят тилсимотлари бири-кетини унинг иродасига бўйин эгаверди ва у ижод йўлида довоилар ошиб, юксалаверди. Шундан бери Миртемирнинг кўплаб поэтик ўпламлари майдонга келди. Улар туфайли Миртемир алқимизнинг ардоғли, севимли шоири даражасига кўтарилди. Бугунги ўзбек шеърятини Миртемир ижодисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Бугун унинг китобларини зиёдорлар ҳам, деҳқонлар ҳам, ишчилар ҳам эъзозлаб, қўлдан қўймай ўқийди.

Халқ назарига тушиш, халқ муҳаббатига сазовор бўлиш учун кўп йиллар меҳнат қилиш, кўплаб китоблар ишқаришгина кифоя қилмайди. Шоир юксак истеъдодга эга бўлиши мумкин. Бироқ у истеъдодини майда-чуйа, ўткинчи, бачкана нарсаларга сарф этса, унинг ижодий одамлар қалбида чуқур из қолдиrolмайди. Шоир алқ қалбининг таржимони. У халқ учун, халқ ҳаётини, алқнинг шодлиги, қувончи, ўйлари ва дардларини куй-агандагина элу юртда ардоғли бўлади.

Миртемир бошқа ўзбек шоирлари билан бир сафда туриб, халқимизнинг социализм учун курашини, Вата-

инимиз озодлиги учун мардонавор жангши, коммунизм қурилишидаги фидокорлигини куйлади. Миртемир ҳам ҳамма ёзувчиларимиз каби ҳаммаша партиявийлик ва ғоявийлик байрогини баланд тутди, гражданлик туйғусига содиқ бўлди. Бироқ у бошқа шоирлардан фарқ қилароқ, халқ ҳаётини, халқ курашини, меҳнатини, халқнинг маънавий дунёсини ўзига хос кўз билан кўрди, ўзига хос рангларда, ўзига хос туйғуларда ифодалади. Шу сабабдан у шеърятда «Миртемирнинг поэтик олами» деб атаса арзийдиган бир олам яратди. Бу оламнинг чегаралари бағоят кенг—у уфқлардан-уфқларгача чўзилади. Бу олам қурилиш суронига тўла. Айни чоғда у мавҳум олам эмас. Унда ўткир шоирона нигоҳ билан кўрилган ўзбек ҳаётининг ҳамма ўзига хос жилолари, мислсиз ранглари бор. Шоир шеърларида тандирдан янги узилган пиёзли ноннинг ҳовури, тошлардан-тошларга урилиб оқувчи сойларнинг шовуллаши, қалдирғочлар қанотининг латифлиги, созлоқларнинг салқин нафаси, чўлларда пода-пода кезган тувалоқлар ўйини, явшанларнинг ўткир ҳиди, майсаларга қўнган шудринглар мусаффолиги, қўйингчи, ўзбек ҳаётининг, ўзбек табиатининг ҳамма ранглари мавжуд. Мана шундай рангларга бой поэзия китобхоннинг маънавий оламини бойитади, унинг қалбидаги ҳаёт ишқини янада оловлантиради.

Китобхон Миртемирдан, даставвал, ана шу такрорланмас поэтик олам учун миннатдор. Умуман, Миртемир шеърятининг ажойиб сифатларидан бири шундаки, шоир ҳаёт гўзаллигини ғоят чуқур ҳис қилган ва буни шеърларига яхши сингдирган.

Қўлимда танбурим куйлаган чоғда,
Олам яшнаб кетсин ва гуллаб ўссин,—

деб куйлаган эди шоир илк шеърларидан бирида. У оламни янада гўзал кўришни, дунёни гулларга буркашни истайди ва бу истагини шеърлари орқали рўёбга чи-

қармоқчи бўлади. Миртемир шеърларини ўқиганда, ҳар гал улардаги ҳаёт гўзаллигини туйиб, ҳузур қиласан киши. Бу шеърлар қалбимизда гўзаллик туйғусини чуқурлаштиради.

Миртемир учун гўзаллик туйғуси мавҳум туйғу эмас. У оламни гулларга буркамоқ истар экан, буни биринчи навбатда инсон учун қилишни истади. Шоир наздида оламнинг барча қувончи, барча шодлиги инсонга аталган бўлиши керак, чунки «дунёнинг кўрки инсонда, инсон!» Миртемир ижодининг бошланишидаёқ ана шу гуманистик позицияда турган эди. У янги ҳаёт ҳақида куйлаган шеърларидан бирида, китобхонни, тўғрироғи, лирик қаҳрамонни фаол бўлишга, шу ҳаётнинг ижодкори бўлишга ундайди ва «Сен ҳам инсон, сен ҳам инсон, сен инсон!» деб ҳайқиради. Бу ҳайқириқ шоир ижодининг лейтмотивидир. У инсонни ҳамиша олға интилаётган, юксака талпинаётган, юлдузларга қўл чўзаётган ҳолда кўришни истади:

Юлдузни ўшандоқ севолса киши...
Ушандоқ юлдузга талпин, ҳей ўғлон!
Агар талпинмасанг, бу — ўша жаҳон —
Араваннинг эски тиркиши...

Миртемир кўпгина шеърларида ўзи улуғлаган инсоннинг ички дунёсини, қалбининг энг нозик тебранишларини, бой ҳислари ва туйғуларини ифодалайди. Бу шеърлар замондошларимиз ҳақидаги поэтик асарлардир. Уларда замондошларимиз баъзи плакатлардаги каби рангпар, силлиқ, пардозланган қиёфада эмас, табиий, одамларга хос жопли сифатлари билан намоён бўлади. Уларнинг севгиси—севгига, қувончи—қувончга, қайғуси қайғуга ўхшайди, шунинг учун ҳам бу туйғулар ўқувчи қалбига кўчиб, унда қаҳрамонга нисбатан меҳрмуҳаббат уйғотади. Замондошининг қиёфасини, маънавий дунёсини чизишдаги ҳаётийлик, табиийлик Миртемир шеърятининг яна бир фазилатидир. Бу табиий-

лик шоирнинг замондошимизга бўлган чексиз муҳаббатидан, эҳтиромидан, ҳурматидан туғилган.

Миртемир шеърлари бадиий жиҳатдан гоят гўзал. Унинг меҳнаткашлиги шеърларининг сайқалида жуда аниқ кўринади. У ҳар бир мисранинг пишиқ-пухта бўлишига, ҳар бир шеърда такрорланмас поэтик образлар, янги деталлар топишга ҳаракат қилади. Бу изланишда, у, даставвал, халқ ижодининг бой ва гўзал анъаналарига таянади. Халқ яратган шеърларнинг ажиб фазилати бор. Уларда соддалик ва терапик, образлилик ва табиийлик шу даража чапишиб кетганки, уларни эшитганда ёки ўқиганда, беихтиёр ларзага тушиб, улардаги ҳисга асир бўлиб қоламиз. Ана шулар бирлашиб, халқ шеърларининг такрорланмас руҳини, жонини ташкил қилади. Миртемир халқ ижодидан ўрганишда шундай маҳоратга эришганки, бунга лол қолмай илож йўқ: у халқ қўшиқларига хос бўлган руҳни ўз шеърларига кўчира олган. Натнжада, унинг шеърлари янгича жозоба касб этади:

Қарқаралик, қайдан келдинг қошимга,
Қайдаги савдони солдинг бошимга?
Қайдаги савдони солсанг бошимга,
Қота кўрма қатрон менинг ошимга!

Йўқ, бу халқ қўшиғи эмас, Миртемирнинг «Қарқаралик» шеърдан олинган банд. Халқ ижодидан ўрганиш қанчалик самара берганини кўриш учун шеърни ўқиб чиқишни тавсия қилардим.

Табиийлиги, жўшқинлиги, инсон қалбини гоят нозик ифодалагани учун Миртемирнинг кўпгина шеърлари аллақачон халқимизнинг севимли қўшиқларига айланиб кетган. Ҳатто «Яли-яли»га ўхшаш шеърларни халқ қўшиқларидан фарқлаш баъзан мушкул.

Китобхон Миртемирдан ана шундай бадиий баркамол, юракни жизиллатадиган қўшиқлар учун ҳам миннатдор.

Шоир эса ҳамон тинмай китобхонии ўйлайди, уни ранжитмасликка ҳаракат қилади. У бутун қобилиятини, зеҳнини, ғазалхонлигини халқига бағишлаган. Бунини «Онагинам» шеърисида жуда камтарлик билан самимий айтган эди:

Жиндак зеҳним, жиндак шеърим,
жиндак ғазалхонлигим,
Осаллик меҳрига тўймаган меҳрим,
Жиндак яхшилигим ва ёмонлигим —
Мени одам санаган элимга бахшда!

Уни «одам санаган элига» бағишланган «жиндак шеъриси», «жиндак ғазалхонлиги» шоирга камдек, арзимагандек кўринади. Шунинг учун у шеърлари билан бирга халқига қардош халқлар адабиётидан қилган йирик таржималарини ҳам туҳфа этади. Булар чиндан ҳам йирик: «Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон», «Манас», «Россияда ким яхши яшайди?», «Одиссея». Ҳа, Миртемир улкан шоиргина эмас, чинакам камтар ва заҳматкаш шоир.

Миртемир олтмишга кирди, тантанавор услубда айтсак, олтмиш баҳорни кўрди. Шундай дейишга дедим-у, бир оз ўйланиб қолдим. Бу иборани ўн саккизга кирганларга айтиш ўринлидай кўринади менга. Негаки, олтмишга кирган одам олтмиш баҳордан ташқари яна шунча ёзни, кузни, қишни ҳам кўрган бўлади. Икки юз қирқ фаслинг юки анча оғир бўлади. Шу юк туфайли сочларга қиров инади, пешонада чуқур-чуқур ажинлар пайдо бўлади, елкалар букчаяди, аввалги яқин йўллар олис туюладиган бўлиб қолади, майни чойга томизиб ичиладиган бўлади. Бироқ шундай бўлса ҳам 60 ёш кексалик эмас, ёшлик. Ҳа, ёшлик! Балоғат даврининг ёшлиги. Бунинг устига шеърятга ошно қалб, шеърятга тўла қалб ҳеч қачон қариш нималигини билмайди. Чунки шеърят— ёшлик, жўшқинлик, муҳаббат тимсолидир:

Ҳали юзга йўл олисроқ,
Андак ошдим элликдан...

деган эди шоир ўн йил аввал. Шу ният доимо шоиримизга йўлдош бўлсин. Унинг ҳамиша навқирон шеъриятига янги парвозлар тилаймиз.

1971

ШЕЪРИЯТ — ҚАЛБ ЁЛҚИНИ

Абдулла Орипов ўзбек шеъриятига 60-йилларнинг бошида кириб келди. Унинг «Митти юлдуз» деб аталган биринчи тўплами 1965 йилда чиққан эди. Абдулла илк шеърлари биланоқ кўпчилигининг эътиборини жалб қилди. Чунки унинг шеърларида китобхон қалбига жиз этиб тегадиган ёлқин бор эди. Ёш шоир биринчи китоби билан бақувват поэтик истеъдод эгаси эканини, китобхонга айтадиган ўз гапи борлигини, ҳаётга ўзига хос янги-ча ннгоҳ билан қарай олишини намойиш этди. «Митти юлдуз»даги шеърларда шоир қалбидаги ёлқиндан пурлашган ўзгача дунё, теран фикрлар ва эҳтиросли ҳисларга йўғрилган янги бир поэтик олам мавжуд эди. Ушандан бери Абдулланинг «Кўзларим йўлингда», «Онажон», «Ўзбекистон» «Руҳим», «Ҳайрат», «Юртим шамоли» деган китоблари эълон қилинди. Адабий жамоатчилик ва шеърят мухлислари уларни катта қизиқиш билан кутиб олди, чунки шеърларнинг кўпчилиги шоир қалами ўткирлашиб бораётганидан, талапти улғайиб, балоғат босқичига қадам қўяётганидап далолат берарди. Бу китоблар шеърят мухлисларига том маънодаги юксак поэзия намуналарини тухфа этди. Бу орада унинг шеърлари рус тилига ҳам таржима қилина бошланди. Аввал улар «Литературная газета», «Дружба народов», «Новый мир» каби мўътабар газета ва жур-

налларда босилди. Кейинроқ эса Тошкентда «Родник». Москвада «Ветер родины» номи билан алоҳида китоб ҳолида нашр этилди. Бу китоблар Абдуллани Бутуниттифоқ шеърят орбитасига олиб чиқди. Ёш ёзувчиларнинг бешинчи кенгашида шеърят семинарига раҳбарлик қилган атоқли совет шоири Қайсий Қулиев семинар ишининг якунлари ҳақида «Литературная газета»да эълон қилниган мақоласида Абдулла Орипов билан учрашув ўзи учун чинакам шеърят байрами бўлгани ҳақида ёзади. 1973 йилнинг бўсағасида «Совет Ўзбекистони» газетасида босилган мақоласида эса Абдулла Ориповни ҳозирги ёш шоирлар орасида энг истеъдодлиларидан бири сифатида баҳолайди.

Абдулла Орипов улкан совет шоирининг бунчалик юксак баҳосига қандай эришди? Унинг истеъдодининг ўзига хос томонлари нимада? Унинг шеъряти қайси сифатлари билан китобхонларнинг эътибори ва муҳаббатини қозонди?

Аввало, шуни айтиш керакки, Абдулла Орипов янги ўзбек шеърини яратгани йўқ. У шеър тузилишини ислоҳ қилмади, аксинча, унинг ҳамма шеъри традицион вазилар асосида туғилган. У поэтик тафаккурнинг янги қонуниятларини ҳам кашф этгани йўқ. Қолаверса, у ҳам бошқа юзлаб шоирлар куйлаган нарсалар ҳақида—Ватан, муҳаббат, меҳнат ва инсон тўғрисида ёзади. Лекин шунга қарамай, унинг лирикаси ҳозирги ўзбек шеърятинида янги сиҳифани ташкил қилади, чунки у ўз моҳиятига кўра новаторона лирикадир. Бу ўринда қарама-қаршилик йўқ, негаки адабиётдаги чинакам новаторлик ҳеч қачон ўзидан аввалги адабий тажрибани қуруқдан-қуруқ инкор этишни тақозо қилмайди. Худди шунингдек, чинакам новаторлик ҳеч қачон моҳир қофиябозликдан ёхуд шеъринг ритмикадаги устакорликдан ташкил топмайди.

Чинакам шоир одатда улкан қалб эгаси бўлади. Унинг қалби оламнинг барча тўфонлари ва осойишталигини, барча ранглари ва жилоларини ўзига жо этади.

Курраннын җар силкиниши, заминнинг җар зилзиләси бу қалбада битмас излар қолдиради. Шоир қалбининг уришида җаётдаги жамики оҳанглар ва куйларнинг, җайқириқ ва нидоларнинг акс-садосини эшитмоқ мумкин. Инсон бахти учун қайгуриш, җақиқат ва адолат, виждон ва диёнатга даъват, ёвузлик ва ёмонликни махв этиб, эзгулик ва олижаноблик тантанасига кўмаклашиш иштиёқи чинакам шоир қалбида шундай зўр дардга айланадики, бу дард бамисоли сўнишни билмайдиган оташин ёлқиндай шоирни җаловатдан, фароғатдан, лоқайдликдан махрум қилади. Шеърият—шу муқаддас ёлқиннинг фарзанди.

Чинакам шоир донмо адабиётга шеъриятнинг янгича талқиниши олиб келади ва бунда замоннинг эстетик эҳтиёжлари ифодаланади. Шеърият вазифаларини янгича тушуниш, шоирнинг жамият җаётидаги ўрнини янгича талқин қилиш Абдулла Орипов учун ҳам характерли. Унинг бутун ижоди шеъриятга жиддий ва теран муносабат билан сугорилган. Шеърият шоир учун инсон руҳининг олий ижоди. Инсон жисми, инсон вужуди—дайр денгиздаги бир кема, холос. Бир эмас-бир кун унинг қояга урилиб гарқ бўлиши муқаррар. Аммо инсон руҳичи? Шоир инсон руҳига мурожаат қилар экан, жуда чиройли ташбеҳлар билан унинг мангулигини тасдиқлайди:

Сенга на бўронлар кор қила олур,
Сени на йўқотиб, бор қила олур.
Сен мисли камалак—юксак ва сўнмас,
Камалакни эса парчалаб бўлмас.

Ана шу юксак ва сўнмас руҳиятнинг ажиб самараси бўлмиш шеърият чинакамга теран ва гўзал бўлмоғи учун унда инсон маънавиятининг жамики бойлиги җар томоплама җаққошии ифодаланиши даркор. Абдулла шеъриятдаги сохталикни, шеъриятга енгил-елпи муносабатни эҳтирос билан қоралайди, чунки бундай муно-

сабат оқибатида шеърят ўз моҳиятини йўқотиб, майда ва бачкана туйғуларни, сийқа ва жўн фикрларни намойиш қилиш учун бир баҳонагагина айланиб қолади. Шоир ҳеч қачон ўз қиёфасини, ўз овозини йўқотмаслиги ва доимо замонга муносиб қўшиқлар ижод қилмоғи керак. Шоир ўзининг тор дунёсига биқиниб олиб ижод қилиши мумкин эмас—у минглаб иплар орқали зиддиятларга тўла қайноқ ҳаёт билан боғланган. Шунинг учун ҳам у ўз даврининг ташвишлари, дарди, эҳтироси билан яшамоғи лозим. Оламга тор назар билан қараш, ҳаётни бир томонлама талқин қилиш, инсонни схематик тасаввурлардан келиб чиқиб, қолипга солиб қўйиш поэзияни қанотдан маҳрум қилади, уни арзимас, майда ва бачкана нарсага айлантириб қўяди. Абдулла Ориповнинг «Шоир» деган тўртлиги бор:

Демангни, дунёнинг ташвиши қолиб
Ўзини ҳар ёнга уради шоир.
Тоғдай оғир юкни кифтига олиб
Қушдай енгил бўлиб юради шоир.

Бу мисраларда шоирнинг ҳаётдаги ўрни, шоир хизматининг моҳияти жуда ихчам ва лўнда ифодаланган. Шеърят моҳиятини бундай тушуниш Абдулла Орипов лирикасининг уфқларини кенгайтиради, инсон образини яратишда унинг янги принципларини белгилаб беради. Унинг шеърларида ҳаётдаги бирон ҳодисани кўриб, ундан енгил-елпи завқланиш йўқ. Унинг шеърларига инсоннинг бирор сифатини риторик тарзда мақташ бегона. Бу жуда ҳам муҳим, чунки ҳақиқий поэзия юзада ётган нарсани, сийқа ҳақиқатларни, жўн фикрларни шунчаки қайд қилишдан ёхуд баландпарвоз ҳайқириқлардан узоқ туради. Абдулла Орипов ҳар бир шеърида ўзига замондош инсоннинг руҳий дунёсига чуқурроқ кириб боришга, унинг бой ва мураккаб ҳислари ва фикрларини англаб етишга ва шу орқали ўзининг ҳаётга муносабатини ифодалашга интилади.

Шу тарзда Абдулла Орипов поэзиясида лирик қаҳрамоннинг инсоний жозибадор реалистик образи майдонга келади. Бу лирик қаҳрамонда эса замондошимизнинг энг характерли сифатлари мужассамлашган. Абдулла Ориповнинг лирик қаҳрамони табиятан ватанпарвар инсон. Она юртга, туғишган жонажон халқига, унинг ўтмиши, бугуни, келажакка, унинг ақл-заковати ва меҳрига муҳаббат лирик қаҳрамоннинг қон-қонига сингиб кетган. Абдулланинг Ўзбекистонга бағишланган шеърлари талайгина. Уларда Ватан муҳаббати янгича талқин қилинади. Масалан, «Мен нечун севаман Ўзбекистонни?» деган шеърини олайлик. Бизнинг поэзиямизда Ўзбекистонга бағишланган юзлаб, балки минглаб шеърлар бор. Уларнинг ҳаммасида ҳам она-юртнинг ҳусн-жамол, тоғлари ва водийлари, шаҳар ва қишлоқлари, боғлари ва далалари тараннум қилинади. Бу шеърларнинг кўпчилигида Ватан муҳаббати катта маҳорат билан ифодаланган. Абдулла бу шеърлари инкор қилмайди—у ҳам Ўзбекистоннинг гўзал чиройига мафтун, лекин айти чоқда шоир аввалги айтилган гаплар доирасида қолмайди. У ўз шеърида «Ватан» тушунчасини янгича талқин қилади. Абдулланинг лирик қаҳрамони учун «Ватан» тушунчасининг негизида тенгсиз гўзал диёр, жаннат билан рақобатлашувчи ўлка эмас, меҳнаткаш халқ туради. Асрлар бўйи жафо чеккан, фақат Октябрь туфайли рўшнолик кўрган, ўзининг қудратли меҳнати билан юртини безаётган халқ тақдири «Ватан» тушунчасининг мазмунини ташкил қилади:

Шоирона гўзал сўзлардан олдин
Мен таъзим қиламан она халқимга:
Халқим, тарих ҳукми сени агарда
Мангу музликларга элтган бўлсайди,
Қорликларни макон этган бўлсайдинг,
Меҳрим бермасмидим ўша музларга?

Ватанга муҳаббат туйғуси «Юртим шамоли» шеърида ҳам, «Ўзбекистон» қасидасида ҳам жуда теbran ва са-

мимий ифодаланган. «Ўзбекистон» қасидасида Абулла ўзбек халқининг тарихидаги ёрқин саҳифаларни чинакам фарзандлик гурури билан поэтик либосда жонлантиради ва чуқур мамнуният билан халқимизнинг бугунги ҳаёти ҳақида ёзади. Ҳатто биринчи қараганда фақат табиат манзараларини тасвирлашга бағишлангандай кўринадиган шеърларда ҳам Абдулла Орипов ўз поэтик принципига содиқ қолади. Мана, унинг «Саратон» шеъри. Унда «бутун олам гўё улкан дошқозон» бўлиб туюладиган саратон манзараси жуда ёрқин поэтик деталларда ифодаланади:

Осмон ловиллаб ёнар офтоб кўридан,
Уфқда саробдан оташин балдоқ.
Чинқириб юборар куннинг зўридан
Қайгадир беркиниб олган чирилдоқ.

Лекин шоирнинг асосий мақсади кўкдан шафқатсиз олов сели қуйиладиган, «гўдак уҳича ҳам шамол» топилмайдиган палланнинг поэтик манзарасини чизиш эмас, балки шу манзара баҳонасида халқ жасоратини, қаҳрамонона меҳнатини, фидокорлигини улуғлашдир. Энг муҳими шундаки, шоир деҳқоннинг қаҳрамонлиги шарафига баландпарвоз мадҳиялар ўқимайди, балки бевосита шу қаҳрамонликнинг ўзини кўрсатади. Шоир «ҳали тонг гунчаси очмасидан лаб, наҳор фароғатин ўйламай тақир, кимсасиз далага кўзни уқалаб чиқиб келган» деҳқонга, қайноқ қозонни кузатиб эмас, ичига тушиб меҳнат қилувчи фидокор инсонга мурожаат қилади:

Кўрдим-ку манглайинг тер билан қотиб,
Бераҳм оташга берганингни тоб.
Кўрдим-ку тепангда ўзин йўқотиб
Ҳайратдан лол қотиб қолганин офтоб.
Азму шижоатинг мен ахир кўрдим,
Кўрдим кўзларингда чарчоқ бир кулгу.

Шундай қилиб, Абдулла шеърларида «Ватан» тушунчаси фидокор халқ тушунчаси билан чамбарчас бири-

киб кетади, шоир она-Ватан муҳаббатини она ҳалққа муҳаббат тарзида ифодалайди.

Абдулла Ориповнинг лирик қаҳрамони учун «Ватан» тушунчаси фақат ўз республикаси билангина чекланмайди. У кўп миллатли ўлкамизнинг ҳамма халқларига бирдай муҳаббат ва эҳтиром билан қарайди. Интернационализм туйғуси, ягона оила туйғуси «Некрасов ҳасрати», «Арманистон», «Маяковскийга», «Пушкин», «Қозоғистон оҳуси», «Совга», «Ленин» каби шеърларида яхши ифодаланган.

Абдулланинг лирик қаҳрамони маънавий дунёси бой, доно, нигоҳи ўткир шахс. У ҳаётни жуда тегин қабул қилади, ҳаётдаги кўпгина воқеалар унинг қалбида чуқур из қолдиради ва унинг эҳтиросли ҳисларини, салмоқли фикрларини қўзғайди. Шу ҳислар ва фикрлар орқали ҳаёт китобхоннинг нигоҳи қаршисида бутун тўлалиги ва мураккаблиги, бутун нотекислиги ва зиддиятлари билан намён бўлади. Мана, «Она сайёра» шеъри. Бу шеър сунъий йўлдош ернинг суратини олиши муносабати билан ёзилган. Суратда она сайёрамиз, бизга бепондек, ҳудудсиздек кўринадиган заминимиз—гоят кичкина, «салмоғи Қуванинг апорича бор». Аммо шу жажжи сайёра ўз бағрига улугвор тоғларни ҳам, қиргоқсиз океанларни ҳам, яна қанча-қанча қитъалар, мамлакатлар, халқлар ва элатларни ҳам жо этган. Шу замин бағрида неча-неча доҳийлар, сардорлар, куйчилар яшайди. Шу замин қўйнида одамлар тинчлик ва бахт орзусида тирикчилик машаққатини чекади. Бироқ бу жажжи сайёрадаги ҳаёт гоят мураккаб. Сайёранинг ҳамма фарзандлари ҳам унга осойишталик ва бахт келтириш ҳақида қайгуравермайди. Лирик қаҳрамон шу мураккаблик сабабларини, зиддият илдизларини идрок этишга уринади ва бунинг бош сабабини ижтимоий тузумларнинг турлилигида кўради. Шеърда замин бағрини поклашдек буюк вазифа бизнинг ватанимиз зиммасига тушгани ифтихор билан куйланган. Лирик қаҳра-

мон заминнинг порлоқ истиқболига ишонади ва унинг бахт-саодати учун жон фидо қилишга ҳам тайёрлигини билдиради:

Инлар ўтар балки, ўтар кўп замон,
Ер юзи чулганар бахтга, чаманга.
Агар дардларингга бўлсам дармон,
Рухим фидо бўлсин шундай ватанга.
Мен ҳам бир ўғлингман, она сайёра,
Багринг мен учун ҳам хоки пок бўлсин.
Толнинг то абад бўлмасин қора,
Манглайинг оқ бўлсин, ярқироқ бўлсин.

Абдулла Ориповнинг шеърларида ҳаётнинг моҳияти, унинг муттасил ҳаракати, инсоннинг ҳаётдаги ўрни, яшамоқдан мақсади, яхшилик ва ёвузлик, олижаноблик ва разиллик ўртасидаги кураш, севги ва нафрат, садоқат ва хиёнат каби мангу масалалар ҳақида ўйлар кўп. Шоирнинг бу ўйлари реал заминдан ажралган маъхум ўйлар эмас. Унинг ҳаёт тўғрисидаги жамики ўйлари, мураккаб воқеа ва ҳодисаларга муносабати аниқ, барқарор, мустаҳкам қарашларга асосланган. Шоир ҳаёт ҳақида коммунистик идеалдан келиб чиқиб фикрлайди. У зиддиятли турмушда ниманинг яхши ва ниманинг ёмон эканини коммунистик этиқод, коммунистик ахлоқ, коммунистик муносабатлар тарозусида тортиб кўриб аниқлайди. Коммунистик принципларнинг қарор топишига ёрдам берадиган жамики нарсалар шоир учун мақбул ва тарапнум этишга лойиқдир ва, аксинча, шунга халақит берадиган нарсаларнинг ҳаммаси унинг нафрат ва ғазабига дучор бўлади. Худди шунинг учун ҳам у қалбсиз, меҳру шафқатдан маҳрум ўз ҳаловатини дунёда ҳамма нарсадан ортиқ кўрувчи одамларни эҳтирос билан фош этади («Темир одам»). Шоир лойқа ҳовуз ичида ташландиқ ушоқ еб кунини ўтказувчи, дунёни бир кўлмак ҳовуз деб билувчи тилла балиқчалар орқали мешчанлик психологиясини шафқатсиз қоралайди, инсоннинг маънавий дунёси кенг бўлиши кераклигини тас-

диқлайди. Булутларга ёндош осмон остида қиличнинг дамидай арқон устида маҳорат билан жавлон урувчи дорбоз шоирнинг завқини қўзгайди, аммо катта йўлда эплаб юролмайдиган баъзи кўзи очиклар уни ҳайратга солади. Шундай қилиб, Абдулла поэзиясида ҳаётдаги эзгуликни, гўзалликни тасдиқлаш худбинликни, лоқайдликни, фикрий ва руҳий қашшоқликни инкор қилиш билан чамбарчас қўшилиб кетади. Бу эса шоир лирикасига гоят кучли таъсирчанлик бахш этади.

Абдулла Орипов поэзиясида салмоқли ва теран фикрларгина эмас, айни чоғда пурли ва ёрқин туйғулар ҳам катта ўрни тутади. Шоир, айниқса, қаҳрамонининг ички дунёсини камбағаллаштирамай, туйғуларини майдалаштирмай тасвирлашга, уни улкан ҳисларга, жўшқин эҳтиросларга қобил бир инсон тарзида кўрсатишга интилади. Унинг шеърларида инсон ҳиссиётининг ҳамма жилоларини, ҳаётдаги ҳамма ҳодиса ва воқеаларга аксадо берувчи қалбнинг энг нозик тебранишларини кўриш мумкин. Бу ўринда шунини ҳам айтиш керакки, шоир ёрқин ва кўтаринки туйғуларни ифодалаш билан бир қаторда, йўқотилган муҳаббат аламини, ҳижрон изтиробларини, жудолик нолаларини ҳам шеърга олиб келишдан чўчимаydi. Унинг шеърларидаги ҳазинлик чуқур инсоний мазмунга эга бўлгани учун китобхонда мунгли таассурот уйғотмайди, унинг қалбида тушқунлик руҳини қўзгамайди. Буни «Биринчи муҳаббатим» ва «Онажоп» шеърларида кўриш мумкин.

«Биринчи муҳаббатим» ёшлик туфайлими ёхуд бошқа сабабданми қадрига етилмаган, йўқотилган, лекин бир умрга қалбга муҳрланиб қолган пок туйғунини қўмсаш ҳақидаги шеър. Шу хатонинг—«аввал билмаганлик, парво қилмаганлик»нинг изтироблари, бефойда афсус чекаётган қалбнинг тўлганишлари шеърда жуда яхши ифодаланган. Қалбнинг энг теран жойлардан ёлқиндай ловиллаб чиққан бу изтиробли нола айни чоғда ёшлик туйғуларининг мусаффолиги ҳақидаги мадҳия ҳамдир.

У бизни инсон қалбиниңг поклигига, инсон самимиятига ишонишга ундайди:

Нидо бергил, қайдасан, шаъпангга қулоқ тутдим,
Сирли тушлар кўриб мен бор дунёни унутдим.
Тоғда туриб помингга ушбу шеъримни битдим,
Дилдаги оҳим менинг, биринчи муҳаббатим.
Елғиз оллоҳим менинг, биринчи муҳаббатим.

«Онажон» шеъри автобиографик характерга эга—у шоирнинг онаси Турди Қарвон қизининг вафотига ёзилган марсия. Бу шеърда ҳам жудолик алами жуда чуқур ифодаланган. Бу гал ҳам шоир она шарафига умумий мадҳиялар айтиш йўлидан бормайди, балки бир қанча ҳаётий деталлар орқали бутун умрини фарзандларига бахшида этган, уларнинг ўсиб-унишини, камолини кўришни орзу қилган онанинг ёрқин образини чизади. У инсоний мукамаллиги билан қалбимизга чуқур ўрнашиб қолади. Шеърнинг энг қимматли томони, уни лириканинг нодир ва ноёб намунасига айлантирган нарса—унда фарзандлик туйғусининг ғоят чуқур ва самимий ифодаланишидир. Шеърнинг сўнгида бу туйғу юксак патетик оҳанг касб этган:

Дилда неки журъатим бор,
Дилда неки ҳаяжон,—
Бари-бари сенга бўлсин,
Сенга бўлсин, онажон.
Сенга бўлсин бор ҳаётим,
Помим, шоним бир йўла,
Хотирангга ушбу шеърни
Ёзди ўғлинг Абдулла.

Абдулла Оршинов учун шеърятдаги энг муҳим, энг қимматли нарса инсоний туйғулар, эҳтирослар, кечинмаларнинг чинлиги, ҳаққонийлигидир. Шунинг учун ҳам унинг деярли ҳар бир шеърисида биз бевосита ҳаёт нафаси уфуриб турганини ҳис қиламиз, инсон қалби уриб турганини сезамиз. Лекин бундан шоир лирикаси ўз кўтаринкилигини йўқотмайди. Абдулла шеърлари-

нинг энг муҳим фазилати—ҳиссиётнинг самимийлигидир. Шоир нима ҳақида ёзмасин, биринчи навбатда ўз қалбини ҳаққоний ва самимий очади. У ҳисларни ўзгалардан насияга олмайди, балки доимо ўзида ҳис этган, ўзи изтироб билан кашф этган нарсалар ҳақида куйлайди. Шунинг учун ҳам унинг шеърларида муҳаббат ҳамиша муҳаббат, қайғу ҳамиша қайғу, шодлик ҳамиша шодликдир.

Абдулла Орипов поэзиясининг кучи, сеҳри шундаки, у сизни сездирмай ўз дунёсига олиб киради. Бу поэтик дунёда ҳамма реал нарсалар ўз реаллигини сақлаб туради, бироқ айни чоғда шоирнинг кечинмалари туфайли янги сифатлар, янги белгилар, янги ранглар касб этади. Бу оламда кўкдан қуйилувчи ёмғир—ёмғир ва айни чоғда, муҳаббати рад қилинган ошиқнинг аҳволига йиғловчи самонинг кўз ёшлари, боғларда лов-лов ёнган хазон—хазон ва айни чоғда, шоир юрагидан тўкилган олов, куз қуёши эса—қуёш ва айни чоғда, олис ёшликда қолган муҳаббат. Биз бу оламга кирганимиздан сўнг аста-секин ўзимиз сезмаган ҳолда ҳаётга шоир кўзлари билан боқа бошлаймиз, унинг кечинмалари бизнинг ҳам қалбимизга кўчади ва биз бутун вужудимизни шоирга ҳамдардлик туйғуси чулғаб олганини ҳис қиламиз. Шу тарзда китобхон билан шоир лирикаси ўртасида яқинлик ва яқдиллик пайдо бўлади. Бу эса бадий асарнинг ҳаётий кучини кўрсатувчи, унинг китобхонлар фикрига ва ҳисларига таъсирини белгиловчи энг муҳим фазилатдир.

Поэзия ҳам санъатнинг бошқа турлари каби образли фикрлаш демакдир. Абдулла Орипов лирикаси ҳамиша ёрқин, тўлақонли, маъноси кенг ва теран образлар асосига қурилган. Шоир ҳаётни кузатар экан, минглаб турли-туман воқеаларнинг, ҳар хил ҳодисаларнинг гувоҳи бўлади. Булар шоир хотирасида исиз йўқолиб кетмайди. Аксинча, улар турли ассоциациялар қўзғайди, янги фикрлар ва ҳисларни уйғотади ҳамда шоирга ҳаёт ҳақида, инсоннинг моҳияти тўғрисида мулоҳаза

юритишга имкон беради. Абдулла Орипов ижодининг жозибаси шундаки, у ўзига қадар бошқа шоирлар томонидан кўплаб марта қаламга олинган ҳодисалар ва предметлардан ҳам ҳаққоний шеърят учқунини чиқара олади. Натижада, бу ҳодисалар ва предметлар бизнинг нигоҳимиз қаршисида янги қирралари билан намоён бўлиб, бизни ҳаёт ҳақида жиддий ўйлашга ундайди. Мана, «Бургут» шеъри. Осмоннинг эгаси, самода эркин ва мағрур парвоз этувчи бу қушлар султони ҳақида озмунча шеър ёзилганми? Лекин Абдулла бургут ҳақида ёзишдан чўчимаydi, чунки у бургут орқали китобхонга ўзининг салмоқли гапини айтади. Бургутнинг шиддатли парвози шоирнинг ҳавасини кўзгайди, завқини келтиради. Бироқ шу қудратли парвоздан мақсад нима?

Ўйноқи шамоллар ила басма-бас,
Ана, кўиди бургут энг юксак жойга,
Чўққи узра мағрур турди-ю бирпас,
Яна бўрон мисол кўзгалди. Қайга?

Ана шу «қайга?» деган савол шоирни бургутга янги-ча қарашга ундайди ва у ҳар қандай шиддатнинг, мағрур қудратнинг, бўрон мисол парвознинг замирида улкан мақсад бўлиши зарурлиги ҳақидаги ҳукми китобхонга ҳавола қилади:

Ахир, не бўларди берсанг, табиат,
Шу буюк шиддатга яраша мақсад.

Бургутнинг қудратли ва лекин бемақсад парвози ҳақидаги афсус-падомат бизни инсон учун муҳим, фойдали, юксак мақсаднинг зарурлилиги ҳақида ўйлашга даъват этади.

Абдулланинг «Булут» деган шеъри ҳам «Бургут»га ҳамоҳанг. Шамол қанотида ошённдан узоқ-узоқларга йўл олган, аммо қайларга шошилганини билмай, чўллар, тоғлардан ўтиб, йўлини йўқотган булут шоир қалбида теран мазмунга ва дадил умумлашмаларга тўла ассоциациялар кўзгайди:

Ва бир кун кезишлар жонга тегди-ю,
Қайтмоқ бўлди шунда ортига. Бироқ...
Бироқ... Йўл бермади шамоллар ҳайдаб,
Йиғлаб битди булут, сел бўлди кўзёш.
Сўнг ирмоқ бўлди-ю, билмайди қайда...
Мақонин ахтариб олиб кетди бош.

«Райҳон», «Қўшпқ», «Денгизга», «Юртим шамол», «Сен баҳорни соғинмадингми?», «Най», «Булбул», «Ях-малак», «Сув» ва яна бошқа кўплаб шеърлар Абдулла Орипов шеърлятидаги образлиликнинг моҳияти ҳақида яхши тасаввур беради. Бу образлилик, нарсаларни ўз нигоҳи билан янгича кўра олиш, тинимсиз изланувчи фикр ва маънодор поэтик умумлашмалар Абдулла Орипов шеърларини чинакам санъат намуналарига айлан-тиради.

Абдулла Орипов адабиётга ўзига тенгдош авлод-нинг—XX аср ўрталаридаги ёшларнинг ўй-фикрларини, орзу-армонларини, туйғулари ва кечинмаларини олиб кирди. Шоир уларни самимий ҳурмат қилади, уларнинг манфаатлари билан яшайди, уларнинг фикри билан фикр қилади, уларнинг ҳислари билан ҳис этади. Ўз лирикасида Абдулла замондошимиз образини—фикр-ловчи инсон образини, бутун фикри-зикри келажакка йўналтирилган, олам ташвишларини ўйловчи, истиқбол учун ўзини маъсул деб билувчи ижодкор инсон образини яратди. Шоир шеърларида бор бўй-басти билан намоён бўлувчи инсон улкан ишларга, теран ҳиссиётларга қобил. У жонсиз соя эмас, балки заминда барқарор турувчи инсоннинг ҳамма улуғворлиги ва ожизликларини ўзида мужассам этган жонли шахс. Бу шахсни тасвирлаш орқали шоир бизнинг қалбимизда энг яхши туйғуларни, энг ёрқин ҳисларни кўзгайди, бизнинг маънавий оламимизни бойитади, олам ҳақидаги, ҳаёт ва инсон тўғрисидаги тасаввурларимизни чуқурлаштиради. Шоир шуниси билан бизга ардоқли. Абдулла Орипов шеърларининг кенг китобхонлар оммаси қалбига тез йўл топганининг боиси ҳам ана шунда.

Севямли шоиримизга қандай истак билдириш мумкин? Мен унга бундан кейин ҳам шундай яшаш ва ижод қилишни тилардимки, бунинг оқибатида у келгусида ҳеч қачон ўз истеъдоди қаршисида хижолат чекадиган аҳволга тушмасин, Абдулла ҳамиша ўзининг улкан, нодир ва нурли истеъдодига муносиб бўлсин.

Шоирлар билан альпинистлар ўртасида муайян муштараклик бор: улар ҳаётлари давомида ҳамиша чўққиларга интилишади. Шоир ҳам, альпинист ҳам ҳеч қачон биринчи бўйсундирилган чўққи билан кифояланиб қолмайди. Чунки чўққилар кўп. Биринчисига кўтарилсанг, унинг ортидан нигоҳинг қаршисида янги чўққи пайдо бўлади. Ундан кейин эса яна ва яна... Ҳаёт шунақа. Энг юксак, энг нурли чўққилар ҳамиша олдинда.

1978

СЎНГГИ СЎЗ ЎРНИДА

ТАНҚИДЧИЛИК КАСБИ ҲАҚИДА

Сўнги йилларда газета ва журналларни мунтазам кузатиб борган одам бир ҳодисадан бағоят мамнун бўлмай иложи йўқ: йил сайин адабиётимизга дадил қадамлар билан кириб келаётган ёш ижодкорларнинг сафи кенгайиб бормоқда. Дастлабки асарлари билапоқ жамоатчиликнинг эътиборини қозонган, келажагига умид билан қараса бўладиган шоирлар, прозаиклар ва драматурглар қаторида анча-мунча ёш танқидчилар ҳам бор. Улар фақат тақризлар ва обзорлар ёзиш билан чекланмасдан, проблематик мақола ва адабий портрет каби мураккаб жанрларда ҳам кучларини синаб кўрмоқдалар. Шуниси қувонарлики, уларнинг кўпгина асарларида ёшларга хос бўлган ғайрат ва шижоат, фикрлашда дадиллик, адабий ҳодисалар ва фактларни ҳаққоний

ва адолатли баҳолашга интилиш сезилиб турипти. Лекин шундай бўлса-да, адабий танқидчилигимизнинг бугунги аҳволидан тўла қониқиш ҳосил қилиш қийин. Танқидчилигимизда кўп ишлар қилинди ва қилинмоқда, ammo уларни ҳали қилиниши керак бўлган ишлар билан таққосласак, ривожланиш суръати унча кўпгилдагидек эмаслиги аён бўлади. Танқиднинг халқимиз олдидаги, адабиётимиз олдидаги қарзи ҳали катта. Мен мазкур мақолада бугунги адабий танқидчиликдаги ютуқ ва камчиликларни номма-ном санаб, мукаммал таҳлил қилиб бермоқчи эмасман. Мени бу мақолани ёзишга ундаган сабаб бошқа нарса: ёш танқидчиларнинг асарларини ўқиганимда баъзан қувонсам, баъзан ранжийман. Негаки, айрим ёш танқидчиларнинг мақола ва тақризларида катта танқидчилар ижодида ҳам учраб турадиган заифликлар ва қусурларни кўраман. Мени энг кўп ранжитадиган нарса шуки, баъзан ёш танқидчи зиммасидаги улкан масъулиятни мутлақо ҳис этмаган ҳолда кўлига қалам олади. Мақоласида эса асар ҳақида ҳам, ёзувчи ҳақида ҳам дабдурустдан эсига келиб қолган гапларни мулоҳаза қилиб ўтирмай, ёзиб ташлайверади. Ҳолбуки, энг кичкина тақриз ҳам босилиб чиққандан кейин минглаб, баъзан юз минглаб пусхада тарқайди. Демак, сиз минглаб одамга гап айтасиз, уларни бошқа ишлардан ажратиб олиб, оғзингизга қаратасиз. Шундоқ экан, бирон мақолани ёзишдан ва эълон қилишдан аввал, «шунча одамга айтаётган гапим арзийдиган гапми, у етарли даражада салмоқлими, китобхон қалбида бирон из қолдира оладими» деган андишалар диққат марказингизда туриши керак. Танқидчилик соҳасига ёшларнинг кўплаб кириб келаётгани жуда яхши, албатта. Лекин баъзи мақолаларни ўқиганда «айрим ёшлар танқидчилик касбининг энг осон касблардан деб ўйлайди шекилли» деган хулосага келмай иложинг йўқ. Шу ҳол мени қалам олишга ва танқидчилик касби ҳақидаги баъзи мулоҳазалар билан ўртоқлашишга ундади. Менинг

назаримда, адабий танқид лирика ва драма, қисса ва роман каби адабиётнинг, сўз санъатининг тенг ҳуқуқли жанрларидан биридир. Бинобарин, адабий танқид ҳам ғоят мураккаб, ғоят масъулиятли жанрдир. Шоирлик ёки романистликни даъво қилувчи ҳар қандай одам ҳам шоир ёхуд романист бўлавермаганидек, тақриб ёхуд мақола эълон қилган ҳар қандай одамни ҳам танқидчи деб эътироф этиш жониз бўлмаса керак. Мен йигирма йилдан бери танқидчилик билан шуғулланаман. Шу йиллар мобайнида кўпгина китоб ўқидим, неча юзлаб танқидий мақолаларни кўздан кечирдим, қанчадан-қанча танқидчилар билан танишдим, суҳбатлашдим, адабий танқидчилигимизнинг ўсиш жараёнини муттасил кузатиб бордим. Шунинг оқибатида мен учун бир ҳақиқат аён бўлди—бугун унинг ҳақиқат эканлиги астойдил ишонаман. Бу ҳақиқат шундан иборатки, танқидчи бўлиш учун, албатта, истеъдод керак, шоир, драматург ёхуд носир бўлиш учун истеъдод, талант қанчалик зарур бўлса, танқидчи бўлиш учун ҳам шунчалик зарур. Истеъдодсиз, талантсиз ёзилган танқидий мақоладан фойдадан кўра кўпроқ зарар келади. Бу ўринда табиий савол туғилади: хўш, танқидчининг истеъдодини қандай тушуниш керак? Танқидчилик таланти нима дегани? Бу саволга жавоб бериш унча мушкул эмас. Менимча, танқидчилик таланти уч элементдан ташкил топади. Буларнинг биринчиси—адабиётдаги гўзалликни, ғоявий ва бадиий бойликни ҳис қила билишдир. Бошқача қилиб айтганда, танқидчи бўлишни истаган одамда, биринчи навбатда, эстетик туйғу бениҳоя ўткир бўлиши лозим, у санъат гўзаллигини позик ҳис қила билиши, бадиий адабиётдан чинакамга завқлана олиши шарт. Танқидчи санъатдаги гўзалликни фарқлаёлмаса, адабиётнинг бадиийлигини қадрлай олмаса, асар ўқишдан завқланиб, шу завқни бошқаларда қайта қўзғай олмаса, унинг танқидчилик билан шуғулланмай қўя қолгани маъқул. Мақолалардан бирида танқидга берилган қуйидаги

таърифни учратган эдим: «Танқид бадний асарни эмоционал қабул қилиш жараёниши идрок этиш санъатидир». Бу таърифда, менимча, катта ҳақиқат бор. Танқидчи эмоционал туйғулари бой одам бўлмаса, у санъатнинг гўзаллигини тушуна олмайди. Ундай одам учун том маънодаги санъат асарининг оддий газета хабаридан фарқи қолмайди. Бу эса танқидда жуда ёмон оқибатларга олиб келиши мумкин. Эстетик туйғунинг заифлиги, санъатдаги гўзалликни пайқай билмаслик санъатни бир томонлама тушунишга, уни фақат ғоялар йиғиндисидангина иборат нарса деб талқин қилишга, санъатни сиёсатга югурдак қилиб қўйишга, танқидчини эса асарда тасвирланган воқеалар ва характерларни «яхши ёхуд ёмон» деб баҳоловчи қозига айлантириб қўйишга сабаб бўлади. Бу фикрни биргина мисол билан изоҳлай. Лев Толстойнинг «Тирик мурда» драмаси, албатта, ёдингизда бўлса керак. Унинг бош қаҳрамони—Федор Протасов деган одам. Агар биз санъатнинг эстетик бойлигини назардан соқит қилиб, унга қандай одамларни тасвирлаши нуқтаи назардангина ёндошадиган бўлсак, Федор Протасовни, шак-шубҳасиз, қоралашимиз керак. Негаки, у оиласини ташлаб кетган, қўлидан тайинли бир иш келмайдиган, умидсизлик ботқоғига ғарқ бўлган, бутун аламини арақдан оладиган пиёниста бир кимса. Бу ҳаммаси ҳақиқат, Толстой ўз қаҳрамонини шундай тасвирлаган. Аммо Федор Протасовни шундай деб баҳолашга кимнинг тили боради? Санъатнинг буюк мўъжизакор кучи шундаки, Толстой тубанликка юз тутган одамнинг маънавий гўзаллигини, қалби поклигини кўрсатиб, унинг фожиали тақдирига ижтимоий муҳит сабаб эканлигини очиб беради. Санъатдаги эстетик бойликни мукамал ҳис қилгандагина санъат асарини тўғри баҳолай олиш мумкин.

Танқидчилик талантининг таркибига кирувчи яна бир элемент фикрлаш қобилиятидир. Танқидчи ўқиган нарсаларини чуқур таҳлил қила билиши, асардаги воқеа

ва ҳодисаларни, характерларни ҳаёт ҳодисалари билан, ҳаётдаги жонли одамлар билан таққослай билиши ва бу таққослардан жамият ҳаёти учун зарур ҳамда фойдали хулосалар, умумлашмалар чиқара олиши керак. Танқидчи фақат бадий асарнинг шарҳловчисигина бўлиб қолиши мумкин эмас. Шундай бўлса, унинг ёзгани китобхон учун ҳам, ёзувчи учун ҳам заррача наф келтирмайди. Танқидчи учун бадий адабиёт, биринчи навбатда, ҳаёт ҳақида чуқур мулоҳазалар юритишга имкон берадиган, илгор қарашларни олга суришга ундайдиган восита бўлиши керак. Ниҳоят, танқидчилик талаптининг учинчи элементи сифатида сўз санъатига нисбатан эҳтиросли, оташин муҳаббатни айтиш мумкин. Танқидчи бўлишни истаган одам адабиётни бутун вужуди билан севиши, унга сидқидилдан, фидойилик билан хизмат қилиши лозим. Чиннакам сўз санъати танқидчи учун оламдаги энг муқаддас, энг муътабар, энг қутлуғ нарса бўлмоғи даркор. Албатта, ҳар қандай муҳаббат каби, танқидчи сўз санъатига муҳаббати тўғрисида лоф уриши, ҳар муюлишда кўкрагига муштлаб чуввос солиши, маҳбубаси қошида тиз чўкиб, унга садоқат ҳақида қасамёдлар қилниши шарт эмас. Аммо танқидчининг ҳар бир мақоласида, ҳар жумласида, ҳар сўзида сўз санъатига эҳтиром сингиб кетмоғи, уларни ич-ичидан нурлантириб турмоғи шарт. Танқидчининг адабиётга муҳаббати унинг адабиёт ютуқларидан қувона билишида, адабиёт учун ифтихор туйғусида, унинг қусурларидан изтиробиди, адабий асарга эҳтиромли муносабатида, санъаткорга нисбатан ички иззат-иқромида намоён бўлади. Фақат шундагина танқидчи мақола ёзар экан, ўзини ёзувчига ҳам, китобхонга ҳам ақл ўргатувчи кимса янглиг тутмайди, ҳар бир жумласини, ҳар бир ақидасини ҳамма эътироф этиши лозим бўлган ҳақиқат нуқралари деб даъво қилмайди. Сўз санъатига муҳаббат танқидчининг асарларига қанот бағишлайди, уларга шундай бир жон ато қиладики, бу туфайли уларни ўқиган китоб-

хон қалбида ҳам нурли туйғулар, мусаффо ҳислар пайдо бўлади.

Танқидчилик касбининг мураккаблиги шундаки, бу касбда бирон-бир сезиларли муваффақиятга эришмоқ учун истеъдоднинг ўзи мутлақо кифоя эмас. Истеъдод бўлса, бутун умр давомида уни авайлаб, парваришлаб, озиқлантириб туриш лозим. Бунинг маъноси нима? Маъноси шуки, ҳар қандай талант каби, танқидчилик таланти ҳам тўқсон тўққиз фойизи меҳнатдан таркиб топади. Танқидчилик истеъдодининг озуқаси, қаноти билимдир. Баъзи одамларга адабиёт ёхуд танқидчининг меҳнати физик ёки математик олимнинг меҳнатидан осонроқ, жўнроқ туюлади. Чунки адабиётда формула йўқ, жонни ҳалқумга келтирадиган, мияни сиқиб, сувини ичадиган теоремалар йўқ. Менинг назаримда бундай фикрлайдиган одамлар жиддий янглишадилар. Тўғри, адабиётнинг формула-теоремалари йўқ, лекин унинг бошқа мураккабликлари бор. Маълумки, танқидчининг кучи, танқидчининг қадри унинг адабий жараёнга кўрсатувчи таъсири билан белгиланади. Адабий жараёнга таъсир кўрсатиш учун танқидчи ғоят чуқур, ғоят салмоқли, далилли фикрлар, муаммолар, мулоҳазаларни ўртага ташлаши керак. Фикр эса ғойибдан ҳосил бўлмайди. Фикр билимнинг ҳосиласи. Танқидчи учун эса ғоят кенг доирадаги билим запаси керак. Мана, ўзингиз қиёс қилинг. Ҳозирги замон ўзбек адабиёти билан шуғулланадиган танқидчи ўзбек совет адабиётининг 60 йиллик тараққиёт йўлини, ҳамма йирик ёзувчиларнинг ижодини беш қўлидай билмоғи керак. Бундан ташқари, у ўзбек классик адабиётини ва халқ оғзаки ижодини яхши билмоғи шарт. Бугунги адабиётимиз ҳақида қардош халқлар адабиётидан ажралган ҳолда фикр юритиб бўлмайди. Бинобарин, қардош республикалардаги адабий жараёндан ҳам воқиф бўлиш, ҳар қайси республикада яратилаётган етук асарларни ўқишгина эмас, қиммати ва аҳамиятини ҳам пухта билиш лозим. Ҳозирги замон рус

адабиётини мукаммал билиш зарурлигини айтиб ўтир-
маса ҳам бўлади. Яхши адабиётшунос ёхуд танқидчи
бўлиш учун буларнинг ўзи ҳам кифоя эмас. Булардан
ташқари яна рус классикасини, СССР халқлари класси-
касини, жаҳон классикасини яхши билиш керак. Дарҳа-
қиқат, Шота Руставели ёхуд Фирдавсийни, Пушкин ёки
Шевченкони, Шекспир ёхуд Бальзакни, Хемингуэй ёхуд
Нозим Ҳикматни билмай туриб, адабиёт ҳақида фикр-
лашга, ёзишга журъат қилиб бўладими? Ўз-ўзидан аён-
ки, бу номлар рўйхати анча катта ва салобатли. Танқид-
чи жаҳон адабиётининг буюк асарлари билан таниш
бўлишдан ташқари, яна адабиёт назариясидан ҳам, бу-
гунги адабий жараёндан ҳам, бугун жаҳоннинг идеоло-
гик фронтларида кетаётган аёвсиз шиддатли жанглар-
дан ҳам воқиф бўлиши шарт. Буларнинг барчаси яхши
танқидчи бўлиш учун зарур бўлган билимларнинг би-
ринчи даврасиинигина ташкил қилади. Иккинчи давра
ҳам бор. Булар—фалсафа, тарих, социология, психоло-
гия, бугунги илмий-техник инқилоб каби соҳаларки,
уларсиз ҳам адабий танқидда бирор қадам олга силжиб
бўлмаслигини махсус исбот қилиб ўтиришнинг ҳожати
йўқ. Кўриб турибсизки, танқидчи билиши зарур бўлган
билимларни бир жойга тўпласа, уларнинг олдида Ҳимо-
лай ҳам ип эшолмай қолади. Табиий савол туғилади:
бир одам бутун умри давомида шунча билимни ўзлаш-
тира оладими? Билмадим. «Йўқ» деб жавоб берай де-
сам, мен танийдиган танқидчилар ичида бениҳоя билим-
донлари, бу ерда айтилганлардан ташқари, яна уч-тўрт-
талаб ажнабий тилларни мукаммал ўзлаштирганлари
ҳам кўп. Ҳар ҳолда шунга иштилош керак. Танқид соҳа-
сига қадам қўйган одам биринчи қадамиданоқ шунини
билсинки, у ўзини умрбод машаққатли, тинимсиз, ором
билмайдиган меҳнатга маҳкум этади. Бусиз танқидда
бирор салмоқли муваффақиятга эришиб бўлмаслигига
аминман. Мен анча-мунча нарса ўқиганман, лекин шун-
дай бўлса ҳам, ҳар гал бирор мақола ёзишга чоғланиб,

айтадиган гапларимни саралай бошлашим билан, билимларим жуда-жуда камлик қилаётганини ҳис этиб, изтиробга тушаман. Бундай пайтларда ўтган умрнинг қадрига ета бошлайсан, беҳуда исроф бўлган вақтларнинг ачинасан киши. Кўриб турибсизки, фақат тинимсиз ўқиш, ишлаш, меҳнат қилиш орқасидагина танқидчи ўз истеъдодига жило бериши, ёзадиган асарларини давр талабига жавоб берадиган даражага етказиши мумкин. Ниҳоят танқидчи учун зарур бўлган яна бир сифат борки, уни мен ҳалоллик деб атар эдим. Гап шундаки, адабий жараён ҳаммавақт, ҳамма даврларда ҳам гоят мураккаб кечади. Адабиёт олами ички зиддиятларга, кўз илғамас пинҳона оқимларга сероб олам. Адабий ҳаётда тез-тез шундай вазиятлар учраб турадики, улар танқидчини бир томонлама гап айтишга, баъзан талабчанликни бўшаштиришга ундагандай бўлади. Баъзан эса айрим танқидчилар очиқдан-очиқ танқидни ўз шахсий манфаатларига бўйсундириб оладилар, танқиддан таъмагирлик ниятларини рўёбга чиқаришда фойдаланадилар. Очигини айтганда, бундай мақолаларни ўқиганда, уларнинг замиридаги таъмени кўриб, шу мақолани ёзган ҳамкасабам учун хижолатга тушиб кетаман. Танқидни обрўсизлантирадиган, уни ёзувчи олдида ҳам, китобхон олдида ҳам бебурд қиладиган таъмагирликдан ортиқ нарса йўқ. Шунинг учун ҳам партиямиз қайта-қайта танқидчиликда объектив бўлишга, ҳаққонийлик билан одил иш юритишга, ошна-оғайнигарчилик, гуруҳбозлик каби иллатларга қарши партиавий принципиаллик байроғини маҳкам тутишга чақиради. Танқидчи—хизматкор. Лекин у адабиётнинг ва шу орқали халқнинг, партиянинг хизматкори. Шунинг учун ҳам у виждони билан ҳаминша ҳақиқат олдида жавобгар!

Кўриб турибсизки, танқидчилик касби гоят сермашаққат, умрбод давом этадиган меҳнатни талаб қилувчи, ҳаётнинг кўпгина ҳузур-ҳаловатидан маҳрум қилувчи

чи касб. Лекин бу касбнинг машаққатларидан чўчимаслик керак. Негаки, жамики машаққатингиз, меҳнатингиз эвазига сизни улуғ мукофот ҳам кутади—бу мукофот ёзган танқидий асарларингиз халққа манзур бўлса, улардан адабиётга бирон-бир арзирли наф етса, шунинг оқибатида қалбингизни чулғаб оладиган қониқиш, мамнуният туйғусидир.

1976

ДАВР ДАЪВАТИ

У қалбларда мангу яшайди	3
Бахтимиз қомуси	14
Дўстлик тароналари	22
Адабиётимизнинг муқаддас бурчи	31
Ёшлар — адабиётимизнинг истиқболи	43
Талант—халқ мулки	52
Давр даъвати	65
Уфқлар ошиғи	78

ШЕЪР БАҲСИДА

Шеърятимизнинг янги уфқлари	83
Шеърят эстафетаси давом этмоқда	93
Чўққиларга чорлар шеърят	105
Шеърят парвози юксақроқ бўлсин	115
Ҳозирги шеърят ва нашриёт	123
«Лирика» серияси ҳақида	136
Шеърят ва танқид	143
Шеърятимизнинг бобо деҳқони	152
Шеърят — қалб ёлқини	158

СУЎНГИ СЎЗ

УРНИДА

Танқидчилик касби ҳақида	172
------------------------------------	-----

Шарафиддинов Озод.

Талант—халқ мулки. Т. «Ёш гвардия», 1979.
184 б.

Шарафиддинов Азад. Талант принадлежит
народу.

**ЎЗБЕКИСТОН ЛҚСМ МАРҚАЗИЙ КОМИТЕТИ
«ЕШ ГВАРДИЯ» НАШРИЕТИ ҚУЙИДАГИ
КИТОБЛАРНИ НАШРДАН ЧИҚАРДИ:**

- Р. Тагор. Донишманд рожа. Роман
З. Обидов. Қўлингни бер. Достон ва шеърлар
Ҳ. Салоҳ. Оҳу. Шеърлар
Д. Нурий. Осмон устун. Роман
М. Маҳмудов. Булоқлар. Ҳикоялар
С. Қодиров. Ефрейтор кундалиги. Лавҳалар
А. Зверинцев. Сирли рақам. Ҳикоялар

На узбекском языке

Ш а р а ф и д д и н о в А з а д

ТАЛАНТ ПРИНАДЛЕЖИТ НАРОДУ

Литературно-критические статьи

Издательство «Еш гвардия», Ташкент — 1979

Редакторлар Э мин У с м о н о в,

Э. Миробидов

Рассом А. Крюков

Расмлар редактори Қ. Алиев

Техн. редактор Л. Буркина

Корректор М. Ортиқова

ИБ—457

Босмахонага берилди 25/1-1979 й. Босишга рухсат этилди 17/IV-1979 й. Қоғоз № 1. Формати 70×108¹/₃₂. Босма листи 5,75. Шартли босма листи 8,05. Нашр листи 8,1. Тиражи 10.000. Р 08969. Шартнома № 57—78. Баҳоси 60 т.

Ўзбекистон ЛҚСМ Марказий Комитети «Еш гвардия» нашриёти, Тошкент, 700129 Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон ССР Нашриёт, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат Комитети Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасига қарашли 2-босмахона. Янгийўл, Самарқанд кўчаси, 44.